

Nagy Sándor

A Keleti-főcsatorna múltja, jelene és jövője

1. Történeti áttekintés

Már a XVII. század végén felmerült egy tiszántúli csatorna megépítésének igénye, amely többek között a Hortobágy vízigényét hivatott lett volna kielégíteni. A török hódoltság után szakemberek kezdtek foglalkozni egy olyan csatorna megvalósításának lehetőségével amelyik érinti a Hortobágy nyaranta gyakran száraz területeit. A Magyar Királyi Kamara 1727-ben felkérte Ternyey János főintézőt, hogy készítsen tervezetet egy Tiszadobnál kiinduló, a Méhes-ér, a Vörösnádasfok és Mélyvölgy nevű vízereken keresztül, a Debrecen melletti Szepes pusztán húzódó és a Berettyón át a Sárrétig tartó hajózási csatorna létrehozására. A területet ugyan felmérték, a tervrajzok is megszülettek, az építési munkálatok mégsem kezdődtek el.

A csatorna megépítésének szükségessége 1764-ben újra középpontba került. A tervek pontosítása érdekében a Tisza árvizeinek lefolyási útjáról a hortobágyi gulyásokat, juhászokat is megkérdezték, az elképzelések azonban ezúttal sem valósultak meg. E két tervezett csatorna megépítése, a só vízi szállításának, mint stratégiai feladatnak a megoldása miatt is indokolt lett volna (Net1).

Hazánkat 1863-ban rendkívüli aszály sújtotta. A száraz időjárás, az eső hiánya miatt se az őszi, se a tavaszi vetés nem kelt ki, a legelők és kaszálók is idő előtt kiszültek. „Ezen ember emlékezetét felülmúló jelen szárazság és ínséges időjárás a földművelést, a napszámból élő lakosokat éhenhalással fenyegeti, a marhák is a takarmány hiány miatt veszélynek néznek elé” – fogalmazott az egykori krónikás (*Vörös, 1927*).

A tárgyévi csapadékhiányt követő kétségbeejtő gazdasági és élelmezésügyi helyzet hatására a kormány elrendelte egy Tisza–Körösi öntöző- és hajózási csatorna tervezését. A terv elkészítésével Herrich Károly vízépítő mérnököt, miniszteri osztálytanácsost bízták meg. Minthogy 1847-től a Tisza szabályozásánál a felső-tiszai szakasz osztálymérnöke, 1850-től a Tisza-szabályozási bizottmány főmérnöke, majd 1857-től a központi felügyelőség ideiglenes főnöki tisztségét látta el, méltán őt tartották legalkalmasabbnak egy ilyen többszörösen összetett feladat megoldására. Herrich három tervet is készített, a csatorna kiindulópontja mindhárom esetben Tiszalöknél, az alsó torkolat viszont Öcsödnél, Mezőtúrnál vagy Gyománál lett volna. A terveket Lecher Gyula értékelte, és javasolta a mély fekvésű csatorna helyett a Hortobágy medence peremén két magas vezetőségű csatorna építését a gravitációs öntözés érdekében. A Herrich-féle terv legfőbb hibája az volt, hogy nem állandósította a Tisza vízszintjét. Az öntözést viszont csak akkor lehet az igényeknek megfelelően biztosítani, ha a Tisza vízállása az öntözési idején alatt megfelelő magasságú, ami viszont nem jellemző a nyári szárazság időszakára (Net1).

James Abernethy skót vízépítő mérnök – az utóbbi hiánynak a kiküszöbölésére – 1866-ban az öntözőcsatornán szükséges vízmennyiség biztosítása érdekében a Tiszán duzzasztóművet tervezett, amelynek koronáját a tokaji 0 vízszint fölé 3,8 m-rel magasabbra kívánta építeni. Benedek Pál az Alsó-Szabolcsi Ármentesítő Társulat későbbi főmérnöke 1867-ben ugyancsak duzzasztómű megépítését javasolta, amely a vizet 2,5–3,2 m-re emelte volna a tokaji 0 pont fölé. Az 1860-as száraz éveket azonban csapadékosabb évtizedek követték, ezért az öntözőcsatorna megépítésének gondolata hosszú ideig feledésbe merült. Ezt bizonyítja, hogy az első világháborúig mindössze a Földművelésügyi Minisztérium Csatornázási Osztálya készített tervet a Tiszántúl öntözésére. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum kritikus helyzet elé állította az országot. Az eddig aránylag biztos gabonatermést nyújtó Bácska és Bánát elveszett, s egy az Alföldet sújtó aszály éhínséggel fenyegette az országot. Gondoskodni kellett tehát az ilyen tragédia megelőzéséről, s ezt csak az Alföld gabonatermő területeinek öntözése által lehetett elhárítani (Net3).

A közepes évi csapadék mennyiségének eloszlása az 1860-as években

Forrás: Net2.

A célok megvalósítása érdekében két komolyabb terv született, az egyik 1922-ben Czverdely-Trummer Árpád irodájából, amely szerint a hajózó csatorna 160 km-es hosszúságú lett volna, 40 m³/s vízbocsátású, és 95 000 ha terület öntözését szolgálta volna. A másik Ruttkay Udó főcsatornájának terve volt 1932-ben, amely 136 km hosszú, 110 m³/s vízhozamú csatorna lett volna, és 806 000 ha öntözését tette volna lehetővé. Ezeket a terveket azonban szintén elvetették, mivel ezekkel a paraméterekkel rendelkező

csatorna ilyen mértékű öntözőképességét erősen firtatták. Jó alapot szolgáltatott viszont egy munkáját később megkezdő mérnökcsapat számára (HTVR, 2010).

A tiszántúli öntözési tervet készítő csoport, amely két kinevezett mérnökből, nyolc napidíjas mérnökből és egy rajzolóból állt, 1935. október 20-án kezdte meg munkáját. A terv három változatot tartalmazott. A második változat szerint – amely később a Tiszalöki Öntözőrendszernek (TÖR) a fundamentumát képezte – Tiszalök felett tervezték duzzasztóművet valamint hajózsilipet, és itt ágazott ki az I. sz. főcsatorna a Tiszából. Az elképzelt nyomvonal Búdszentmihály, Hajdúnánás, Balmazújváros, Hajdúszoboszló, Hajdúszovát és Földes külterületei mentén haladt a Kék-Kálló felé, a betorkolását Bakonszegnél tervezték. A terv tartalmazta a II. sz. főcsatornát is, amely Búdszentmihálynál ágazott ki az I. sz. főcsatornából, s ma a Hortobágy kapujaként ismert Nagyvánánál, a halastavakat érintve a Kunkápolnás mocsarak helyén, tározóban végződött volna. E szerint a főcsatorna hossza 102 km, a szállított vízmennyiség $60 \text{ m}^3/\text{s}$ lett volna. Az öntözőrendszerben négy tározót terveztek: a tiszalöki duzzasztómű fölött a mederben és a hullámtéren, Búdszentmihályon két tározóban, a balmazújvárosiban, a Nagyvánában összesen 220 millió köbméter tározó térfogattal. Sajnos ezeknek a tározóknak töredéke épült csak meg. A tervezést 1948-ig az Öntözési Hivatal, 1950-től a Mélyépítési Tervező Vállalat, 1954-től a Vízügyi Tervező Vállalat folytatta.

A részlettervek elkészítése után, még a második világháború alatt megkezdődtek a kivitelezés kezdeti munkálatai, 1941. augusztus 8-án beindították a főcsatorna 21,1–44,9 km közötti szelvényeinek építését, s 1944. október elején elkészült fél szelvénnel a 20,3–44,9 km közötti szakasz. Amikor a második világháború vihara elérte hazánkat, a munkákat abbahagyták és a főcsatorna építését csak 1951-ben folytatták. A főcsatorna földmunkáját egy sínen járó, merítékkotrós UM-2 kotrógép végezte, a földmunka teljesen gépesített volt. Szkréperek, lépkedő kotrók, vonóköteles forgó-felsővázás kotrógépek, valamint dózerek, dömperek és egyéb segédgépek komplex géplánca dolgozott. A főcsatorna teljes hosszában kereken 9 millió m^3 föld megmozgatására volt szükség.

A Keleti-főcsatorna építése, 1951–1956

Forrás: Net4.

A duzzasztómű építését egy évvel korábban, 1950 tavaszán a Tisza 524,2 km szelvényében kezdték. A vízlépcső a Rázompusztai kanyarulat 2–4 km hosszú átvágásában létesült. Az átmetszés elkészítése után a régi Tura-medret a duzzasztási szint magasságáig kettős mederzáró gáttal lerekesztették. A vízlépcső három fő részből áll:

- a duzzasztómű,
- a hajózsilip,
- és a vízerőtelep.

A vízlépcső létesítményeit több mint 1000 politikai fogoly, internáltak és néhány polgári alkalmazott építette, de a korábitól eltérő formában és felfogásban. A munkálatok az Államvédelmi Hatóság szigorúan zárt szervezésében folytak. A Keleti-főcsatorna építését 1951-től 1956-ig folyamatosan végezték, kivitelezője a Vízügyi Építő Vállalat volt. A bakonszegi leeresztő zsilip 1956 júliusára készült el, s 1956. július 14-én itt ünnepelték a főcsatorna építésének befejezését. A Keleti-főcsatornát Erdei Ferenc, a minisztertanács elnökhelyettese avatta fel.

A Keleti-főcsatorna avatása, 1956. július 14.

Forrás: Net5.

Az eredetileg hajózó és öntöző főcsatornának tervezett Keleti-főcsatorna azonban csupán öntöző főcsatorna maradt, holott 1956-ra a főcsatorna mellett a hajózható utat is kiépítették. Ennek oka, hogy nem épültek meg a hajózsilipek, s ezért a három bögére

osztott Keleti-főcsatornán hajózni nem lehet. Az 1970-es években ugyan megépült a balmazújvárosi hajózsilipen a felső fő, ami Tiszalökiig lehetővé tette a hajózást, de ennek a szakasznak a hasznosítása jelentéktelen (Net1).

A kiváló talajadottságok intenzívebb hasznosítása a hetvenes évek elején egyre sürgetőbbé tette a Tiszalöki Öntözőrendszer hajdúhádi kiterjesztését. A TIVIZIG 1973-ban vetette fel a Hajdúhásági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer (HTVR) kiépítésének szükségességét. Az 1974. április hónapban elindított tanulmánytervben vizsgálták a vízgazdálkodási rendszer öntözőtelepeinek kialakítási módozatait és a szükséges főművek megépítésének lehetőségeit. Természetesen a projekt felvetésének időszakában a korabeli mezőgazdasági üzemek öntözési érdekeit vették figyelembe, a korabeli gazdaságosság, korszerűség és a szakaszos üzemelépés figyelembevételével. A projekt teljes megvalósítását 15 évre tervezték. A végső fejlesztési tervjavaslat 1975-ben elkészült, s 1976-ban elfogadták az első ütem beruházási előkészítő tanulmányát, illetve az első ütem beruházási programját. 1975–76-ban elkészült a kiviteli terv és az engedélyokirat. Ennek bázisán 1977-ben elkezdődött a HTVR I. építési ütemének megvalósítása. A tervek szerint ezt még két ütem követte volna, amelyek megvalósítása esetén 1990-ig készült volna el a teljes HTVR. Megvalósulása azonban költségvetési forráshiányok okán nem következett be. Megépült viszont kilenc db mellékcsatorna vízkivételi műtárgya, s kisebb hiányosságokkal a depónia. Szintúgy megépültek a Keleti-főcsatornát keresztező belvizes vízfolyások bújtorói, 10 db a főcsatorna medre alatt (HTVR, 2010).

A műtárgyak nagyon jelentős szerepet töltenek be a környék területeinek vízháztartásában, mivel természetes vízfolyásainkra jellemző módon a terület félig áteresztő felszínéről nedvesebb években lefolyás indul a Hortobágy felé. E vízfolyások tápterületei az úgynevezett laposok. A vízmozgás helyei pedig a hajlatok és erek. Az egyik ilyen kiemelt fontosságú vízfolyás a Fürj-ér, amely tíz kilométer hosszú, s a Hajdúnánás környéki vizek levezetője. A Hajdúdorogtól délre eső területekről a 35 kilométer hosszúságú Vidi-ér – mely a terület leghosszabb és legnagyobb vízgyűjtővel rendelkező természetes vízfolyása – gyűjti össze a felszínre hulló csapadékot. Hajdúböszörménytől délre ugyanezt a Brassó-ér teszi, amely egyben a város tisztított szennyvizének befogadója és szállítója közel húsz kilométer hosszan. Ezeknek a csapadékgyűjtő ereknek az útvonalát vágta ketté a csatorna, megváltoztatva ezzel a táj természetes vízszabályozását, ezért kiemelt fontosságú volt a bújtorók megépítése (KMEKA, 2010).

Lényeges még, hogy 1967 után épült meg a Nyugati-főcsatorna beeresztő zsilipje Tiszavasvárinál. A csatornarendszer 1976-ban kapcsolódott be Debrecen város ivóvíz ellátásába. A Keleti-főcsatorna mellett elterülő öntözőfűrtök vízellátását minden öntöző-főcsatorna kiágazásánál vízkivételi zsilipek biztosították. Összesen 12 fűrt főcsatornát terveztek kiépíteni úgy, hogy nagy részén kihajózás is legyen, ezért a vízkivételi zsilipek egyúttal kishajók átzsilipelésére is alkalmasak voltak. A Keleti-főcsatornán át lebonyolódó forgalom biztosítása érdekében 20 db vasbeton vonókábeles közúti ívhíd is megépült. A hidak fesztávolsága 45–60 méter között változott. A Keleti-főcsatorna jelenlegi többcélú hasznosulás:

- öntözővíz-ellátás,
- halastói vízellátás,
- ipari vízellátás,
- lakossági ivóvízellátás,

- ökológiai célú vízellátás,
- időszakos belvízmentesítés,
- nádtermelés,
- üdülés, pihenőövezet [közel 1700 hétvégi házzal] (Bara, 2008).

2. Keleti-főcsatorna a számok tükrében

A Tisza 520,150 folyó km szelvényből kiágazó Keleti-főcsatorna (KFCS) a Körös-völgyi vízpótlás meghatározó létesítménye. A csatorna a Tiszából gravitációsan nyeri a vizét, a duzzasztás a Tisza vízszintjét hét méterrel emelte meg. A Keleti maximális vízáteresztő képessége másodpercenként 60 m^3 , ami a vízkivételek miatt a Kálló bukónál a negyedére csökken. A meder vízmélysége 3–4 méter között változik. Eredeti szélessége a hajófordítók kivételével 40, jelenleg 25–30 méter (Bara, 2008).

A kezdeti keresztmetszet két 700 tonnás uszály egymás melletti haladását tette lehetővé, teljes merülés mellett. A csatorna teljes hossza mintegy 102 km. Tiszavasvárit, Hajdúnánást, Hajdúböszörményt, Balmazújvárost, Hajdúszoboszlót és Bakonszeget érinti, itt – a Kálló-főcsatornához csatlakozva – a Berettyóba torkollik. A tényleges Keleti-főcsatorna Tiszalök és Bakonszeg között 98,2 kilométer hosszú, összesen 22 település határában húzódik végig. A csatorna fölött valamennyi érintett városnál egységes, alsópályás vasbeton ívhidak épültek. A Hortobágy felé tartó időszakos vízfolyásokat bújttatóval vezetik át a Főcsatorna alatt. A főcsatornából hét db fűrt főcsatorna, három db tározó és tíz db belvízvédelmi kettős működésű csatorna ágazik ki. A csatorna 200 ezer hektár föld öntözését és négyezer hektár tógazdaság létesítését teszi lehetővé. Az öntözőművek egy része az átadásig elkészült, a továbbiak folyamatosan épültek. A létesítmény Tiszalöktől Balmazújvárosig hajózható, a hajók maximum 13 km/h sebességgel közlekedhetnek. Zsilipek szakítják meg Tiszavasvárinál, Balmazújvárosnál, Hajdúszoboszlónál és Bakonszegnél. A csatorna teljes hosszán a leágazások, a Balmazújvárosi vízkivételi mű és a természetes vízfolyások bukóin túl számos nélkülözhetetlen műtárgy kapott helyet. Ezek elhelyezkedése folyó-kilométerben meghatározva a következők:

- 0,0 folyókilométer (fkm) Tiszalöki kiágazás a Tiszából az 519,2 fkm-nél.
- 0,5 Tiszalöki vasúti híd.
- 0,5 Tiszalöki közúti híd.
- 4,7 Tiszavasvári beeresztő- és hajózsilip, csatornaórház.
- 6,0 Tiszavasvári földúti híd.
- 7,4 Közúti híd
- 10,7 Tiszavasvári földúti híd.
- 14,5 Hajdúnánás–Tedeji földúti híd.
- 18,6 Hajdúnánási közúti híd, csatornaórház.
- 20,7 K-VIII. vízkivételi mű, magán csatornaórház.
- 21,1 Hajdúnánási közúti híd.
- 33,5 Hajdúböszörményi közúti híd, magán csatornaórház.
- 37,7 Hajdúböszörmény Kispródi dűlőút hídja.
- 45,0 Balmazújvárosi duzzasztómű (bukó), csatornaórház.
- 45,1 Balmazújvárosi közúti híd.

- 48,0 Balmazújvárosi vasúti híd.
- 48,1 Balmazújvárosi közúti híd.
- 51,6 Balmazújvárosi közúti híd.
- 55,1 Nagyhegyesi közúti híd, csatornaórház.
- 61,8 Csatornaórház.
- 62,3 Hajdúszoboszló - Angyalházi földúti híd.
- 65,4 Hajdúszoboszlói vízszintszabályzómu (bukó).
- 66,4 Hajdúszoboszlói közúti híd.
- 70,4 Hajdúszoboszlói közúti híd, csatornaórház.
- 71,7 Hajdúszoboszlói vasúti híd.
- 78,2 Kaba-Aranyosi közúti híd.
- 81,4 Földesi közúti híd, csatornaórház.
- 84,9 Földesi földúti híd.
- 89,8 Földesi közúti híd, csatorna órház.
- 92,1 Berettyóújfalui vasúti híd.
- 98,2 Bakonszegi leeresztő- és túlfolyó zsilip, csatornaórház.
- 98,3 Torkolat a Kék-Kállóba 11,5 fkm-nél (TIKÖVIZIG, 2010).

A Keleti-főcsatorna a kiemelt fontosságú ivóvízbázisok közé tartozik. 1974-től – az I. sz. bögéből a balmazújvárosi vízkivételi művön keresztül – részben innen kapja ivóvizét, valamint ipari- és öntözővizét Debrecen továbbá Nagyhegyes, Ondód, Nagymacs és Nagyhat települések. Az 1980-as években a csatorna megközelítőleg évi 12 millió m³ ivóvizet szolgáltatott a város 30 millió m³-t is meghaladó vízigényének kiszolgálására. Ugyanezen vízigény mai 13 millió m³-re való mérséklődése mellett is tetemes, évi 4,2 millió m³ felszíni ivóvíz átvételét garantálja a megyeszékhely (TIKÖVIZIG, 2010).

A főcsatornából Tiszavasvári magasságában ágazik ki az Alföld másik jelentős csatornája, a Nyugati-főcsatorna. A Keleti-főcsatorna jelentősége a Körös-völgy szempontjából is kiemelt, mivel a főcsatornán a fűrt-csatornák, valamint vízszállító belvízcsatornák segítségével a Hortobágy, Hortobágy–Berettyó vízleadó útvonalon, valamint a Keleti-főcsatorna Bakonszeg, Kálló-Berettyó Hármaskörös vízleadó útvonalon évi 300–400 millió m³ vízforgalom történik.

A Keleti-főcsatorna ezen túlmenően ma horgászati hasznosítása kapcsán jóléti szerepet is betölt, mivel a benne élő halfajok száma a Tisza közelségének következtében, valamint a jó vízminőség és a lassú folyás hatására igen magas. Összesen 42 faj előfordulásáról van tudomásunk (Net6). Teljes szakasza a dévér szinttájhoz tartozik, így domináns fajai is itt találhatók. A csatorna halfaunájában kisebb számban előfordulnak reofil és stagnofil elemek is. Gazdagsága a speciális élőhely igényű fajok jelenlétében mutatkozik meg. Ilyen a reofil márna (*Barbus barbus*), szilvaorrú keszeg (*Vimba vimba*), paduc (*Chondrostoma nasus*), magyar bucó (*Zingel zingel*) és kösüllő (*Stizostedion volgense*), valamint a stagnofil lápi póc (*Umbra krameri*), széles kárász (*Carassius carassius*) és réti csík (*Misgurnus fossilis*). Eme mesterséges ökológiai folyosó kiegyenlített hidrobiológiai viszonyai és jó vízminősége révén az egyre szennyezettebb folyókból kiszoruló érzékeny, természetvédelmi szempontból értékes fajok menedékhelyévé válhat (Kovács *et al.*, 2000).

A települések közelében üdülőterületek is kialakultak a partján. A Főcsatorna része a Tiszatáji vízikörút nevű evezős túrának, ennek teljes hossza 565 kilométer, s a Tisza–Hármas-Körös–Sebes-Körös–Berettyó–Kálló-főcsatorna–Keleti-főcsatorna útvonalon lehet körbejárni (TIKÖVIZIG, 2010).

A Keleti-főcsatorna

Forrás: <http://www.panoramio.com/photo22339735>

3. Az 55 éves csatorna aktuális problémái

Korából, valamint a megfelelő rendszerességű és mértékű felújítások hiányából adódóan a csatorna ma több gonddal is szembe néz. Egyik fő probléma a nagyfokú feliszapolódás, amely többek között a mindenkori vízhozam csökkenését eredményezi. További megoldandó feladatot jelentenek a mára sok esetben igencsak leromlott állapotú műtárgyak rehabilitációs munkálatai. Ezek az intézkedések a csatorna funkcióinak ellátásához nélkülözhetetlenek. Egyéb, kapcsolódó problémák mellett mindenképpen említést érdemel, hogy napjainkban, többek között az EU Víz Keretirányelv irányvonalához is igazodva, medréből lakossági ivóvíz kivétel folyik. Vize azonban sérülékeny a szennyező anyagok bejutásának lehetőségéből adódóan.

3.1. A Keleti-főcsatorna torkolati szakaszának problémái

A főcsatorna torkolati szakaszának nagymértékű feliszapolódása miatt a tiszai vízkészlet bevezetése a Keleti- és Nyugati-főcsatorna felé nem biztosított. A feliszapoltság mértéke kb. 40%-os. A KFCS torkolattól kb. 100 m-re a 80-as években beépült uszadékterelőmű nem látja el a funkcióját. Télen a jégképződés miatt, árvízkor pedig a sok uszadék miatt ki kell venni, ezért ebben az időszakban az uszadék a KFCS beeresztő zsilipnél össze-

torlódik. A terelőmű műszaki állapota az évek során leromlott, felújításra szorul (Bara, 2008).

3.2. A Keleti-főcsatorna nagyműtárgyainak problémái

Tiszavasvári beeresztő zsilip: Jelentős felújítási munkákra került sor. Nem újították még fel a zsilip főtábláját mozgó gépezeti berendezéseket, valamint az alvízi tiltókat működtető gépezeti berendezéseket. Nem készült el az uszadék kiszedő berendezés sem. A rekonstrukció hiánya üzemelési gondot okoz.

Balmazújvárosi bukó: A műtárgy időszerű rekonstrukciós munkáinak elvégzésére még nem került sor. További halogatás esetén – a műszaki állapot nagymértékű romlása miatt – a vízátervezés csökkenése fog bekövetkezni. Tartalék hidraulika beépítése növeli a zsilip üzemelési biztonságát.

Hajdúszoboszlói bukó: A zsilip műszakilag nagyon leromlott. Vízszinttartásra alkalmatlan, ezért jelenleg üzemképtelen. A duzzasztás hiánya miatt nem biztosított az igényelt felvízszint a vízleadó műtárgyak részére, valamint veszélyezteti a Bakonszegi zsilip további üzemét is, emiatt az engedélyben előírt vízszintet sem lehet tartani a 3. bögében.

Bakonszegi vízleeresztő műtárgy: A műtárgyon – a korábbi években végzett javítási munkák ellenére – a fenékszivárgások erőteljesebbé váltak, veszélyeztetve a műtárgy további üzemét. Jelenleg nem tudja leadni a szükséges vízmennyiséget. A vízszinttartás és vízleadás az igényekhez képest nagyon beszűkült (Bara, 2008).

3.3. Ivóvíz- kitermelés és szennyezés

A felszíni vizek ivóvízként való hasznosításának kétségkívül hátrányos tulajdonsága, hogy évszaktól függően, hőmérséklete jelentős mértékben változik. Télen akár a 0 C°-ot is megközelíti, nyáron pedig 22 C°-ra is felmelegedhet. Előző a használati meleg víz előállítás energetikai többletköltségeit idézhetik elő, utóbbi a nyári nagy melegben érzékszervileg kifogásolható.

A felszíni vízből való ivóvíz előállítás veszélyeztetettségi- és szennyezési kockázatot is rejt magában, ami egyértelműen bebizonyosodott. Ilyen volt a 2000 januárjában levonuló cianid-szennyezés, amikor a Tiszavasvári zsiliptábla tökéletes zárásának hiánya miatt a zsilip alvízi oldalán is megjelent a szennyezés. Ekkor a Keleti-főcsatorna–Nyugati-főcsatorna összekötő–Nyugati főcsatorna–Halastói tápcsatorna útvonalon kellett elvezetni a szennyezett vizet vissza a Tiszába, s a szennyezési hullám levonulásának idejére a debreceni vízszolgáltatásból kizárták a felszíni vizet. Az azt követő nehézfém szennyezés kizárása érdekében 24 órán belül kellett szádfalas, azaz függőlegesen levert pallókból álló vízzáró gáttal történő elzárást építeni a Keleti-főcsatorna torkolatnál még ugyanabban az évben.

Hasonlóan rendkívüli beavatkozást kellett eszközölni 2003 januárjában, amikor is a Tisza jégviszonyai következtében a Tiszalöki duzzasztónál nem lehetett előállítani a 94,5 mAf duzzasztási szintet, így a Tisza vize „nem jött be” a Keleti-főcsatornába. A Tisza alacsony vízállása és az erős hideg miatti jégképződés megakadályozták, hogy a duzzasztott víz gravitációsan levezethető legyen a csatornán. A folyón úszó jégtáblák összeverődtek a tiszalöki vízlépcső mindkét oldalán, s a megindított jégtörési kísérletek sem vezettek eredményre, így az erőmű és zsiliptáblák védelme érdekében a duzzasztást meg kellett szüntetni. Ilyen körülmények között féltő volt, hogy a Keleti-főcsatorna víz-

ellátó funkcióját csak részlegesen tudja teljesíteni, s ezért vízkorlátozást kell bevezetni. Ennek elkerülése érdekében a TIVIZIG szakemberei azzal az eredeti műszaki megoldással álltak elő, hogy a Tiszakeszinél lévő kettős működésű szivattyútelepet felhasználva – több átemeléssel – vizet juttattak a csatornába. Ezen az úton sikerült megoldani, hogy a csatornák vízszolgáltatása mindaddig folyamatos legyen, amíg a tiszai jéghelyzet és vízszint-viszonyok lehetővé nem tették a tiszalöki duzzasztó újbóli üzembeállítását. Emellett folyamatos terhelést kap a Tisza az ukrainai hulladék lerakók bemosódása által, amely előbb utóbb oldott állapotú vegyszerek bemosódását is elő fogják idézni. Tekintettel arra, hogy a természetes parti szűrősű vízkivétel mesterségesen létrehozott vízfolyam miatt nem lehetséges, a víz kivétele közvetlenül a mederből zajlik, így csak a mesterséges tisztításra lehet hagyatkozni. Ezáltal sokkal inkább fennáll az ivóvízszennyezés veszélye (*Vízinform*, 2010).

4. Belvíz a Hajdúságban

Hajdú-Bihar megyében 2010-ben megdőlt az abszolút évi csapadékrekord. A rendszeres mérések kezdete óta (1855) ugyanis soha, egyetlen év sem volt ilyen esős. A megye területén lehullott átlag 924,7 mm csapadék mintegy duplája az éves középértéknek, amely csupán 550,8 mm. Kiemelt figyelmet érdemel három település, Nyíradony, Balmazújváros valamint Körösszakál, ahol sorrendben 1075,1; 1072 és 1040,3 mm éves csapadékot mértek (TIKÖVIZIG, 2010). Ebben az évben Debrecen városban és környékén is extrém módon megemelkedett a talajvíz szintje, olyan helyeken is víz szivárgott a pincékbe, aknába, ahol addig az sosem volt tapasztalható. Ezen kívül a belterületen is megjelentek a felszíni csapadékvíz-elöntéses területek, a belvizek. A helyzet kezelése és enyhítése érdekében az önkormányzat azonnal életre hívta a rendkívüli belvízvédelmi közmunkaprogramot és megalkotta a cselekvési tervet. Elkészült a város teljes csapadékvíz-elvezető csatornahálózatának tervdokumentációja, melynek alapján elkezdtek a konkrét munkálatokat. A 35. számú út menti régi kubikgödörökből kiszivattyúzott talajvizet a főút mellett húzódó zárt rendszerbe, majd ezen keresztül a Brassó-ér északi ágába továbbították. Ettől függetlenül azonban fel kellett készülni Hajdúnánásnál a Fürj-ér, Hajdúböszörménynél pedig a Vidi-ér mentén felgyülemllett belvíz esetlegesen a Keleti-főcsatornába való engedésére a felszíni ivóvízbázis veszélyeztetése nélkül. Három település, Nagyhegyes, Nagymacs és Ondód mintegy 4500 lakosa, valamint Balmazújváros-hoz tartozó a Nagyháti településrész, ugyanis máig kizárólag onnan kapja az ivóvizet (*Hajdú Online*, 2011b).

A 2010 nyarán tett technikai felkészülés többek között arra is vonatkozott, hogy a debreceni ivóvíz-felhasználás kisebbik hányadát akkor és jelenleg is adó Keleti-főcsatorna vizének Debrecenbe való továbbítását a talajvíznek a Keleti-főcsatornába történő juttatása idejére, az egészségügyi kockázatok miatt felfüggesztik (A Keletiből érkező ivóvíz mennyisége napi fix 4200 ezer m³, így százalékos aránya a rétegvízhez képest a napi aktuális vízfogyasztás függvénye). Egy ilyen irányú óvintézkedés Debrecen ivóvízellátását nem veszélyeztetné, mivel napjainkra a helyi lakossági vízfogyasztás mértéke olyannyira lecsökkent, hogy a vízellátásban kizárólag a rétegvíz kitermelésre hagyatkozva sem haladná meg a kiszivattyúzott mennyiség az utánpótlódás mértékét. Potenciometrikus szintcsökkenéssel nem járna, ezért jelen fogyasztási ráták mellett hosszútávon is fenntartható lenne. Az érintett, kizárólag felszíni vízzel ellátott települések

számára kidolgozásra került intézkedési terv szerint pedig a jelenlegi, debreceni II. sz. vízműbe befutó KFCS betápláló vezetékrendszer fordított üzemmódban való használatával bármikor megoldható lenne Ondód és Nagymacs települések rétegvízzel való ellátása. Ezzel az időszakos megoldással a vízellátás a lakosság által nem érzékelhető változással kielégíthető. A nagyhatú településrész, illetve Nagyhegyes település vízellátásának biztonságosabbá tételéhez azonban elengedhetetlen lenne egy, a balmazújvárosi vízműből induló vezetékrendszer kiépítése (Ányos, 2011).

A szélsőségesen csapadékos 2010-et követő esztendő is okozott váratlan természeti jelenségeket Hajdú-Bihar megyében. Csapadékrekordot eredményezett például az a mediterrán ciklon, amely 2011. július 29-én pénteken, majd a rákövetkező napon délnyugat felől északkelet felé haladva vonult át a Kárpát-medence fölött. A frontális feláramlás hatására létrejövő zivatarokat többfelé rendkívüli intenzitású felhőszakadás kísérte, s rövid idő alatt olyan nagy mennyiségű csapadék hullott le az érintett napokon, amely jelentős mértékben megdöntötte a Magyarországon 24 óra alatt lehullott csapadékmennyiség korábbi, 1969-ben Kiskőrösön mért 77,8 mm-es legmagasabb értékét. A Hajdú-Bihar megyei Földes település fölött kialakult intenzív esőzést követően a lehullott csapadékmennyiség elérte az igen tekintélyes vízmennyiséget jelentő 112,6 mm-t (Mesterházy, 2011).

Jóllehet a kivételes időjárási esetek nyomán egyelőre nem kerültek be a környező mezőgazdasági területekről jelentős mennyiségű növényvédő szerek és egyéb szennyező anyagok a Keleti-főcsatornába, de éppen újabb kiszámíthatatlan események következményeinek megelőzése érdekében, a váratlan és szélsőséges helyzetekre vonatkozó veszélyelhárítási-tervek elkészítése, többek között Nagyhat és Nagyhegyes települések alternatív ivóvízellátásának kiépítése már egyre kevésbé tűnik halasztható feladatnak.

5. Megvalósult fejlesztések és megoldandó távlati feladatok

Az 1956. július 14-i átadást követően az alábbi említésre méltó fejlesztések történtek a főcsatornához kapcsolódó területeken. Az 1960-as évek közepétől megépültek a Nagyhegyesi, a Hajdúszováti és Hajdúnánási esőztető öntözőfürtök, amelyek összességükben 6 ezer hektár terület öntözését teszik lehetővé. Ugyanebben az időszakban (az 1960-as évek elején) épült ki a K-V tározó-rendszer Balmazújváros és Hajdúböszörmény térségében 1050 hektáron, amelyen 14 millió hasznosítható vízkészlet helyezhető el. Ennek másodlagos hasznosítása jelenleg is halászati célú, de szükség esetén belvíztározási célok is szolgál. 1976-ban kezdődött és 1981-ben fejeződött be a Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer (HTVR) fejlesztési munkája, amelynek keretében a megépült közel hét km-es nyomóvezeték, a „Macsi-Balcsi”, és a Látóképi tározó. Ezek biztosítják a mintegy 30 ezer hektáros terület elvi öntözési lehetőségét a Hajdúhátságon. Sajnos a rendszer teljes kiépítése nem történt meg. Ehhez a programhoz csatlakozott a Debrecen térségi CIVAQUA program. Amelynek keretében az elkövetkezendő években a nyomóvezeték tovább építésével, összekötő csatornák és tározók megvalósításával a kitűzött célok fogalmazódtak meg:

- 30 ezer hektár öntözésfejlesztési lehetőség valósul meg.
- A Debrecen környéki jóléti tavak (Fancsikai tó) vízellátása megoldódik.
- A Nagyerdő vízutánpótlása fokozatosan megvalósul.

- Debrecen mikroklímája javul.
- A Tóció és Kondoros patakok vízminősége fokozatosan szintén javul.
- Sportolásra alkalmas kajak-kenu pálya épül meg a Vekeri-tónál.
- Újabb belterületi jóléti tározó létesül.

Ez a fejlesztési terv az EU források bevonásával nagyprojekt keretében 2013-as megvalósításra volt tervezve. Az elkövetkezendő időszak fejlesztési feladatai keretében az ötven éves rendszer vízszinttartó műtárgyainak felújítása, egyes szakaszainak rekonstrukciója, illetve a KFCS töltéseken kialakítandó kerékpárút megvalósításai azok a célok, amelyek szintén EU-s forrásokból valósulhatnak meg (TIKÖVIZIG, 2010).

A Keleti Főcsatorna azonban napjainkban egyre jobban megtelik hordalékkal, karbantartása anyagi fedezet hiányában csak a legszükségsebb dolgokra terjed ki. Mivel a műtárgyak is rossz állapotban vannak, az alábbi feladatok megvalósítása napjainkra indokolt és sürgető kérdéssé vált:

- KFCS torkolati szakasz feliszapoltságának megszüntetése,
- KFCS torkolati szakasz uszadék terelés megoldása,
- KFCS beeresztő zsilip rekonstrukciója,
- Balmazújvárosi bukó rekonstrukciója,
- Hajdúszoboszlói bukó átépítése,
- Bakonszegi vízleadó átépítése,
- Tiszalöki Öntözőrendszer vízleadó csatornák rekonstrukciója (Bara, 2008).

6. A Keleti-főcsatorna távlati lehetőségei

Felszíni vizeink értékesek, ugyanakkor sérülékeny vízbázisok. Ezáltal, ha lehetőség van fenntartható módon való rétegvízi ivóvízellátásra, mindenképp ezt kell előnyben részesíteni. Sérülékenysége és a belvíz bevezetése, valamint a Tiszából érkező esetleges szennyezések kapcsán előforduló minőségromlás miatt a javasolható jövőbeli megoldás az lehet, ha a KFCS a koncentrált ipari telepek technológiai vízigényét látná el. Ennek azonban jelenleg nincs realitása, mivel Debrecenben mindmáig nem jött létre olyan mértékű ipari koncentráltág, amelyik ilyen nagy mennyiségű víz használatát igényelné. Ezek a telepek ma rétegvizet használnak egyidőben a lakosság felszíni víz fogyasztásával. Másodlagos argumentum, a KFCS vizének lágysága, ami feltehetően előnyt jelenthet a technológiai vízként való használatában.

Mindazonáltal a Keleti-főcsatorna nagyjából halastavakat tápláló hasznosítása mellett, egyben üde színterület is jelent a sokszor azályos, sivár alföldi tájban mellételepült nyaralóival, hétvégi házaival és föléhajló fűzfáival. Nem kérdéses, hogy miután elődeink gondos tervezés mellett hatalmas energia befektetésével és áldozatos munkával létrehozták, lehetőségeinek mind teljesebb kiaknázása mellett közös feladatunk állapotának megőrzése és lehetőségek szerinti fejlesztése.

Az elmondottak szerint minden jövőre irányuló elképzelésnek továbbra is szem előtt kell tartania, hogy Magyarország földrajzi fekvéséből adódóan viszonylag nagy felszíni vízkészlettel rendelkezik. A Duna és a Tisza folyóink hozzávetőlegesen egyenlő részre harmadolják, emellett több kisebb folyó, patak és ér hálózza be a Kárpát-medence megannyi területét. Számos olyan tájegység is akadt, amelynek vízellátása mind

öntözővíz, mind egyéb gazdasági vízellátási aspektusban hosszú ideig megoldatlan maradt. Éppen a probléma kiküszöbölésének céljából készült el 1956-ban a Keleti-főcsatorna, amely a Tiszántúl, az ország egyik legaszályosabb területe vízgazdálkodási gondjainak enyhítésére létrehozott rendszer része lett. Azzal, hogy a tanulmány átfogó képet próbált rajzolni a Keleti-főcsatorna történetéről, a hozzá kapcsolódó paraméterekről, jelenlegi többcélú hasznosításáról, valamint aktuális, megoldandó problémáiról, a műtárgyak rehabilitációjának szükségességéről, az ivóvíz-kivétel veszélyeiről, illetve a Keleti-főcsatorna jövőbeni hasznosíthatóságának lehetőségeiről, az egykori nagyberuházás kivételes jelentőségét és hasznosságát kívánta hangsúlyozni, szem előtt tartva a „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi István időtálló gondolatait: „A vizek szabályozásának fő célja nem csupán az ártól való megszabadulás, hanem és végeredményben főleg az, hogy a mederbe szorított víz fölöslegét alkalmas csatornákon oda lehessen vezetni, ahol és amikor arra szükség van”.

Felhasznált irodalom és források

- ÁNYOS J. 2011.: A Debreceni Vízmű Zrt. vezérigazgatójának tájékoztatója. 2011.
- BARA S. 2008: Tiszai vízávezetések a TIKEVÍR rendszerében című előadása.
- Hajdú Online 2011a, in:
<http://www.haon.hu/folyamatosan-napirenden-vannak-a-teendok/news-20110126-04321129>
- Hajdú Online 2011b, in:
<http://www.haon.hu/fel-kell-keszulni-a-belviz-keletibe-engedesere/news-20101213-06202191>
- KOVÁCS B. ET AL. 2000: Ökológiai kutatások a cianiddal szennyezett Keleti- és Nyugati-főcsatorna szakaszokon. Kézirat.
- HTVR, 2010: A Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer (HTVR) története, in:
<http://www.civaqua.hu/tortenet.html>
- Net1: Szoboszló képeskönyve: <http://www.szoboszlokeskonyve.hu/erdekesseg/keleti.php>
- Net 2: <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/kepek/mohom4.jpg>
- Net3: MTA Központi Fizikai Kutatóintézet. Tudósnaptár, in:
www.kfki.hu/physics/historia/localhost/egyen.php?nanev=herrick
- Net4: http://xfree.hu/kep_show.tvn?aid=23423&kid=57218&sort
- Net5: http://xfree.hu/kep_show.tvn?aid=23423&kid=57231&sort
- Net6 <http://www.terra.hu/cgi-bin/showthumb2?ci127.jpg>
- KMEKA. 2010: Kelet-Magyarországi Európai Kezdeményezések Alapítvány - Természetföldrajzi tanulmány 2010.
- TIKÖVIZIG, 2010: A Tiszántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság adatbázisa.
- Vízinform, 2010: Vízinform online hírügynökség honlapja. <http://www.vizinform.hu/oldal.php?page=7#keleti>
- VÖRÖS I. 1927: Rajzok Szolnok város múltjából és Szolnok rt. város története.
<http://www.users.broadband.hu/vkszolnok/Szolnok4.htm>

A kajszibarack öntözéstervezése

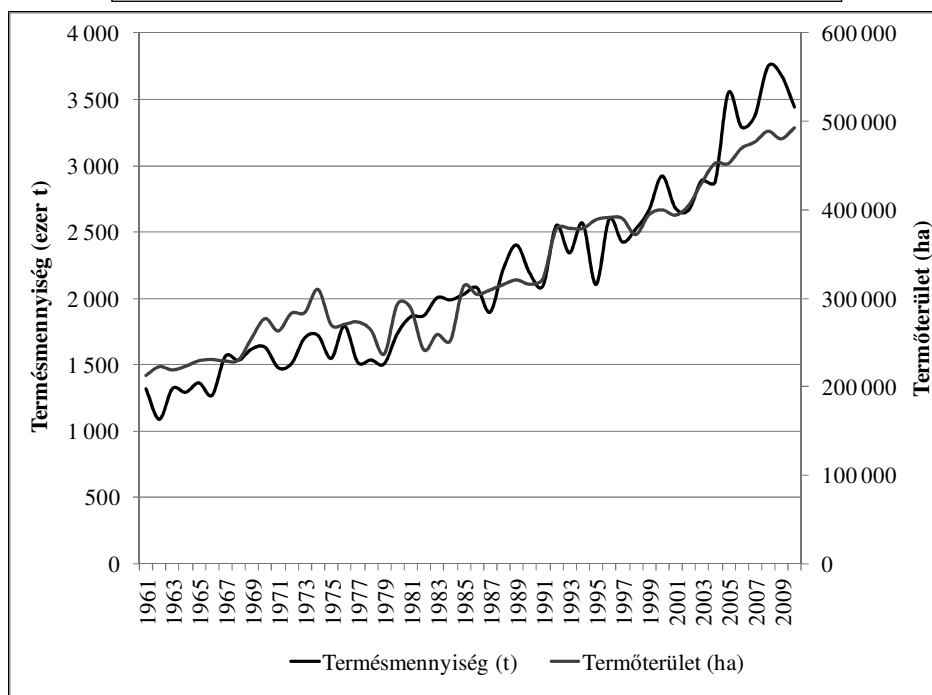
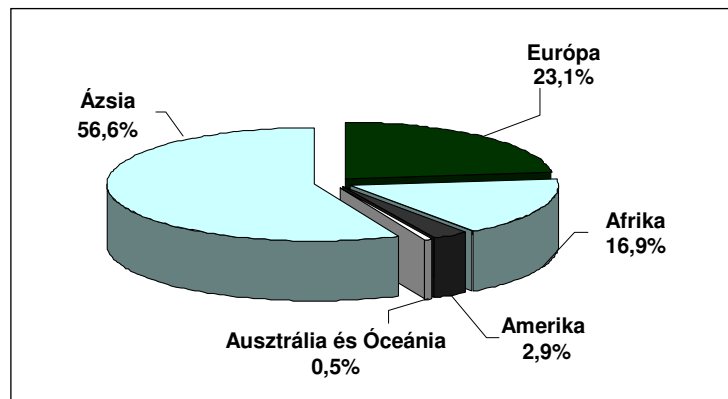
A kajszibarack termesztésének helyzete

A világ kajszitermesztése jelenleg kb. 493 ezer hektáron folyik, a termelt mennyiség meghaladja az évi 3,4 millió tonnát. Mind az öt kontinensen termelik, de legnagyobb mennyiségben Ázsiában (*I. ábra*). A termelés több mint 55%-a származik őshazájából. Ez az arány 80-as évek elején más eloszlást mutatott, mivel az összes termelés csaknem 44%-át Európa adta, amit Ázsia követett 30%-kal, majd Amerika 12%-kal, Afrika 11%-kal, végül pedig Ausztrália és Óceánia 4,5%-kal (Nyújtó és Surányi 1981).

Európában közel 800 ezer tonna kajszibarackot állítanak elő évente, aminek 78,5%-át az EU27 országokban teszi ki. A világ kajszitermesztése folyamatos növekedését mutat (*I. ábra*), ezzel szemben a magyarországi kajszibarack termesztést az egyre csökkenő tendencia jellemzi. Magyarország az 1980-as évek közepéig megtalálható volt a világ kajszitermesztésének top 20 rangsorában (FAO). Jelenleg hazánkban valamivel több, mint 4 000 ha-on termesztenek kajszibarackot. A csökkenő termőterület eredménye az egyre csökkenő országos termésmennyiség, de linearitás nem figyelhető meg. Ennek oka az egyre nagyobb termésmennyiséget produkáló és egyre ellenállóbb fajták megjelenése.

A kajszibarack ökológiai igénye

A kajszitermesztés a mérsékelt égövi, kontinentális klímájú hegyvidékekről származik, fény- és melegigényes, vízigényes mérsékelt (Pénzes és Szalay 2003). A fajták többsége kismértékű ökológiai alkalmazkodóképességgel rendelkezik, egyes megfigyelések szerint a kajszitermesztésnek a legjelentősebb korlátja a hőmérséklet (Nyújtó és Surányi 1981), termesztetőségének mind déli, mind északi irányban a kedvezőtlen hőmérséklet szab határt. Észak felé haladva egyre növekszik a fagyveszély és nem elegendő a tenyészidőszak hőösszege, délen, a szubtrópusi területeken pedig a fák nem kapják meg a nyugalmi időszak zavartalan lefolyásához szükséges hidegmennyiséget. Ez a déli féltekén is érvényes, természetesen fordított értelemben. Mindkét féltekén a 30. és a 48. szélességi fokok közötti sávban találjuk a kajszitermesztés számára alkalmas területeket. Magyarország ennek megfelelően a termesztetőség északi határvidékén helyezkedik el. Kis területeken, hazánknál jóval nagyobb kockázattal, Csehországban és Szlovákiában is termesztenek kajszit (Pénzes és Szalay 2003).

1. ábra: A világ kajszibarack termelésének megoszlása földrészenként, és a termelés tendenciája (2010)
 Forrás: FAO adatai alapján

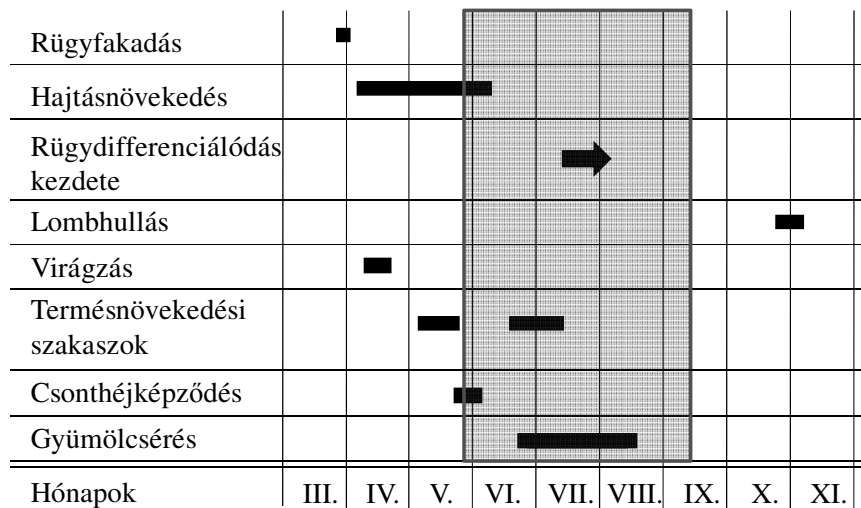
Löschig és Passecker (1954) szerint a kajszibarack ott érzi jól magát, ahol az évi középhőmérséklet meghaladja a 10°C-ot, és nyáron a júliusi középhőmérséklet eléri a 18°C-ot. A kajszibarack gyümölcsének valódi íze, zamata és színe azonban ott tud igazán kialakulni, ahol a júliusi középhőmérséklet 21°C felett van (Nyújtó és Surányi 1981). A tenyészidőszak (IV-IX. hónap) hőmérsékleti összegének minimum 3000°C-nak kell lenni, de kedvezőbb, ha 3200°C felett van. A kajszibarack fényigényének kielégítéséhez

legalább 1900 óra évi napfénytartamra van szükség. Tenyészidőszakának hossza 170-190 nap, Magyarországon az Északi-középhegység és Nyugat-Dunántúl egyes kisebb területeit kivéve elegendő a tenyészidőszak hő- és fénymennyisége a kajszibarack számára (Nyújtó és Surányi 1981; Péntes és Szalay 2003).

A kajszibarack a hazánkban termesztett gyümölcsfajok közül a leginkább szárazságtűrőbbek közé tartozik. Olyan termőhelyeken is jó eredménnyel termesztik öntözés nélkül, ahol az évi csapadékmennyiség 500 és 600 mm között van. A problémát inkább a csapadék éven belüli egyenetlen eloszlása jelenti (Péntes és Szalay 2003), ami a klímaváltozás minden kétséget kizáró velejárója. A klímaváltozás egyre inkább érzékelhető hatásai eredményeként már az utóbbi néhány évben is megnövekedett a fagy, aszály és elemi károk (jégeső, hirtelen lehullott nagy mennyiségű csapadék, stb.) gyakorisága a vegetációs időszakban, ami igen komoly jövedelmezőséget veszélyeztető tényező a gyümölcsstermesztés – és ezen belül a kajszibarack termesztése – szempontjából is. Az egyre szélsőségebbé időjárási jelenségek a terméshozamot és a termésmennyiséget egyaránt érintik. Az időjárási extrémítások tekintetében kiemelt szerepe van a csapadék gyakoriságának, tér- és időbeli eloszlásának (Nagyné Demeter D. et al., 2011). Egyre inkább az az időjárási tendencia figyelhető meg, hogy ugyanazon a termőhelyen alakul ki aszály és tartós víztöbblet is, gyakran ugyanabban az évben (Várallyay, 2003). A termőhely jó megválasztásának, valamint a szélsőséges klíma viszonyait elleni alkalmazott technológiának igen nagy a fontossága. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az ország különböző területein a hasonló ültetvények termésmennyisége és minősége igen nagy szóródást mutat a legtöbb gyümölcsfajta esetében (Nagyné Demeter D. et al., 2011).

A kajszibarack számára a téli csapadék (250-350 mm) általában elegendő a vegetáció megindulásához. A tavaszi csapadékszegény időszakot is jól átvészelik a fák, sőt az a jó, ha márciusban és áprilisban kevés eső esik, hiszen a fagyveszély így kisebb, valamint a virágzás és terméskötés is zavartalanabban mehet végbe. A virágzás alatt az eső hátráltatja a rovarok megporzó tevékenységét, és elősegíti a gombás fertőzések kialakulását. A tenyészidőszakban átlagosan 300-350 mm-es csapadékmennyiség elegendő a kajszibarackfák életműködéséhez. A tenyészidőszak során három olyan időszak van, amikor fokozott a fák vízfelhasználása. Az első a csonthéjképződés, a második a gyümölcsök intenzív növekedésének, a harmadik pedig a virágrügyek kialakulásának az időszaka. Ebben a három időszakban az optimális fejlődéshez igényelt csapadékból bizonyos mennyiség gyakran hiányzik. A csonthéjképződéskor – ami június hónapra esik – az évek többségében van elegendő csapadék hazánkban, de egyes években tartós szárazság esetén 60-80 mm-es csapadék is hiányozhat a májusi-júniusi csapadékból. A gyümölcsök erőteljes növekedésének időszakában, június végén, július elején azonban már előfordulnak aszályos időszakok. A virágrügyek differenciálódásának kezdete szintén július elejére esik, majd a virágszervek kialakulása egészen az őszi lombhullásig folytatódik a virágrügyekben. Amennyiben augusztusban és szeptemberben szárazság van, a virágszervek nem tudnak megfelelően kifejlődni, és a következő évben sok funkcióképtelen virág lesz a fákon. A nyár végi, őszi vízhiány kritikus lehet a fák télre való felkészülése szempontjából is. Az aszályos időszakokban öntözéssel célszerű pótolni a hiányzó vízmennyiséget (Nyújtó és Surányi 1981; Péntes és Szalay 2003) (2. ábra).

2. ábra: A kajszibarack termőciklusának fenológiai menete és fenofázisai, valamint a kritikus öntözési időszakok. Forrás: Komonyi, 2010.

Az egyenetlen eloszlású, és gyakran nem elegendő mennyiségű csapadék által okozott nyári aszályos periódusok könnyebb elviselését a talajok szerkezete is nagymértékben enyhíti. A koloidokban gazdagabb talajú ültetvények jobban átvészelik az aszályos időszakot, mint a laza homoktalajon és/vagy a meszes/kavicsos talajon lévő fák. Utóbbiak esetében a következő évi virágrügy-differenciálódás is elmaradhat (Nyújtó és Surányi 1981).

Magyarországon elsősorban a téli lehűlések okoznak nagy termésveszteségeket. Azok a fajták, amelyeknek hosszú a mélynyugalmi időszaka, illetve virágszerveik a tél folyamán lassan alakulnak ki, kevésbé károsodnak a lehülésektől (Nyújtó és Banainé 1975). Ezek a fajták általában kései virágzásúak. A kajszibarack hőküszöb-értéke 0 °C. A december második felében, januárban jelentkező 0°C-nál melegebb időszakok hatására megindul a rügyduzzadás. Veszélyes helyzet akkor alakul ki, ha a napi középhőmérséklet tartósan eléri a 3-5 °C-ot, mert ebben az esetben 40 ilyen nap alatt már megindulhat a rügyattanás. A nagy valószínűséggel bekövetkező január végi fagyok pedig rügyfagykárt okozhatnak.

Sok esetben a talajmenti fagyok is csökkenthetik a növények fejlődését, ami gyakori problémája a rossz víz- és hőgazdálkodású talajoknak. A talajmenti fagyok elsősorban a laposokban, kisebb-nagyobb mélyedésekben, völgyfenéken alakulnak ki, ugyanis a magasabb lejtőről lehúzódik a fagyos levegő (Nyújtó és Surányi 1981).

A kajszibarack vízhasznosítása az alanyok függvényében

A fák a vizet és a tápanyagokat döntően a gyökérzetten keresztül veszik fel a talajból. A gyökérzet mélységi és oldalirányú kiterjedése (aktív gyökérzóna) elsősorban a fa alanyától függ, de hatnak rá a talaj tulajdonságai (szerkezet, tömörödött rétegek), és a

gyökérzet vízfelszívó-képessége is befolyásolja. Víz- és tápanyag-felvétel, valamint rögzítés szempontjából kedvezőbb a nagyobb talajtömeget átfogó, sűrűbben elhelyezkedő gyökérzet (Nyéki és Szabó 2011). A kajszibarack viszonylag nem mélyen gyökerező fa, 2 méternél ritkán hatol mélyebbre; amennyiben pedig öntözést és talajtakarás is végzünk, úgy még sekélyebb a gyökerezés (Pénzes és Szalay 2003). A gyökérzet 70-80%-a helyezkedik el a talaj felső 20-60 cm-es rétegében (Tamási 1979; Tamási, 1986). Ruiz-Sánchez et al. (2005) vizsgálatai is hasonló eredményeket mutattak, bár korszerűbb öntözési, kezelési, és talajművelési rendszerrel végzett vizsgálatokat. Csepegtető öntözőrendszerrel ellátott intenzív kajszibarack ültetvényben agyagos talajon vizsgálták a fák gyökéreloszlását. A legtöbb fa gyökerezési mélysége alig érte el az 1 m-t. A talaj felső 25 cm-es rétegében volt található a gyökerek kb. 70%-a, fél méter mélységig a 90%-a, míg a gyökerek csaknem 97%-a a felső 75 cm-es rétegben oszlott el.

A gyümölcsfák, illetve a gyökérzet vízfellevő képessége függ az alanytól. Tamási (1979, 1986) vizsgálatai igazolták, hogy gyökérzet alakulását a talajtípus nagyobb mértékben befolyásolja, mint az alany, ugyanakkor az alany jelentős hatással van a termés minőségére, a termőre fordulás időpontjára és a gyümölcs nagyságára is (Nyújtó és Surányi 1981). A 70-es évek környékén túlnyomó részt az erős növekedésű vadkajszibarack (tengeribarack) és az igen erős növekedésű mirobáln magoncok voltak jellemzők az alanyválasztás tekintetében, mirobáln túlsúllyal (Nyújtó és Surányi 1981). Ez a túlsúly a 90-es évekig meg is maradt: a vadkajszibarack magoncra 60%-ban, mirobáln magoncra 30-35%-ra szemezték és csak 5-10% közötti arányban használták alanyként a különböző szilvaalanyokat (Pénzes és Szalay 2003), amellyekkel megvalósítható a törpe típusú ültetvények elterjesztése (Molnár és Vágó 1999). A XXI. század elejéig az arányok megváltoztak, mivel a mirobáln alany kb. 80%-os túlsúlyban állt a többi alanyhoz képest (Pénzes és Szalay 2003).

A mirobáln magonc alanyra oltott gyümölcsfákra jellemző, hogy a túl laza homoktalajok és a köves talajok kivételével mindenütt jól terem. Legjobban a homokos vályog fizikai jellegű talajt kedveli. Tűri a közeli talajvizet és az átmeneti vízborítottságot télen és nyáron is jól elviseli. Nagyon erős növekedésű, korán termőre forduló fák nevel, amelyek azonban meglehetősen fagyérzékenyek és aránylag gyorsan pusztulnak el. Az alanyra jellemző tulajdonságokat, úgymint a felé törekvő koronaalakot és a vékonyabb törzset átadja a magoncra szemzett oltványainak is. A mirobálnok tőrsarjképzésre hajlamosak (Molnár és Vágó 1999). A magcsemetéi heterogének, így a ráoltott fák egy része gyorsan lepusztul róluk (Nyújtó és Surányi 1981).

Az öntözésmenedzsment-kutatások felépítése

A kijuttatandó öntözővíz-igényt a Mirobáln alanyon, közép-kötött talajon, 5x4 m térállásban való intenzív termesztésű Tomcot fajta vízigényéhez igazítva modelleztük egy Siófok környéki termőterületen. A nagy termőképességű Tomcot fajta a mérsékelt éghajlat egyik legalkalmasabb kajszibarackfajtája. A gyümölcs július első harmadában érlik, kb. egy-másfél héttel a Magyar kajszibarack előtt. Gyümölcse közepes méretű, maximum 5,4 cm átmérőjű, kissé ovális alakú, jól kivehető varrattal. Héja némileg fényes, világos narancssárga színű, a nap hatására a pírítottok is megjelennek. A gyümölcs húsa nagyon kemény, közepesen lédús, édes, ízletes ízű. Fája nagy, terebélyes. Virágai önter-

mékenyülőek, de a keresztbeporzás is ajánlott termesztése során. A fák korai ritkítása javasolt.

A Siófok környéki ültetvény sorközei gyeppel borítottak, így a gyepes sorközü kajsziabarack ültetvényre jellemző K_c (növényi tényező – crop coefficient) figyelembevételével terveztük az öntözést; ugyanakkor meghatároztuk az öntözővíz-igényt fedetlen sorközeire jellemző K_c értékkel tervezve is. Ezt azért végeztük el, mert abban az esetben, ha az ültetvény területének lejtése nem haladja meg az 5%-ot, a síknak tekinthető területen nem kell jelentős eróziós hatással számolni abban az esetben sem, ha fedetlen az ültetvény sorköze. A fedetlen sorköz pedig kisebb öntözővíz-igényű ültetvényt eredményez. A Tomcot kajsziarfajta mirobalán alanyon a maximális gyökerezési mélység 1 m volt, de az aktív felszívi zóna 0,25-0,5 m között volt öntözött körülmények között.

Az öntözéstervezést a FAO CROPWAT 8.0 modell eredményeire alapoztuk. A CROPWAT 8.0 öntözésmenedzsment-rendszer fő részei az Input–Adatelőkészítés–Szimuláció–Output. Az Input fő részei a Klimatikus adatok – Növény adatok – Talaj adatok. Az adatelőkészítés során kiszámoljuk a tényleges növényi párolgási adatokat, növényi vízigényt, a talajból aktuálisan a növény számára felvehető vízmennyiséget. Az öntözési rend kialakításakor a talaj és növény együttes párolgásának, az evapotranspirációnak meghatározó szerepe van. A gyakorlatban alkalmazott öntözés-tervezési rendszerek meghatározó hányadában vízmérlegeket állítanak fel és mérnek folyamatosan egy adott tér-időkereten belül. Ebben a vizsgálatban is egy adott táblára, egy öntözési időnyire végeztük el a számításokat. A biomassza előállításához szükséges evapotranspirációra a klimatikus adatokból is végeztünk számítást. Az öntözési modellek közül a világon legerjedtebb a Penman-Monteith féle összefüggést használtuk

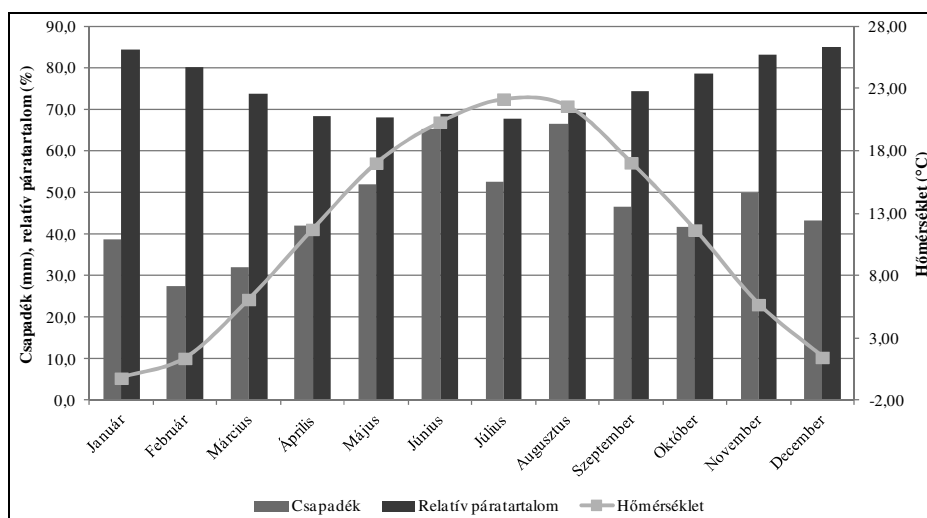
A levélmorfológia, a sztóma-jellemzők, az aerodinamikai feltételek, az albedó mind befolyásolják a fenti egyenlet értékeit azonos klimatikus feltételek mellett is. A talaj és a növény párolgása látszólagos hasonlóságuk ellenére is igen eltérő folyamatokon alapszik. A növény párolgását elsősorban biológiai folyamatok, míg a talaj párolgását főleg fizikai folyamatok befolyásolják. A referencia párolgási értékektől, ahol a víz nem limitáló tényező a növény tényleges párolgása mindig kisebb. Ezeket a változó növényi tulajdonságokat és állapotokat egy növényi együttható (K_c – crop coefficient) változása írja le. A növényi együttható a fenológia során folyamatosan változik, azonban vannak minőségi fázisok, amelyekkel fontos sarok pontokat adhatunk meg a növekedés során:

A K_c tényező értéke gyepes sorközü kajsziabarack ültetvényben esetében: 0,5 a kezdeti fejlődési, 1,15 a telítődési 0,9 az öregedési és érési időszakban. Gyepborítás nélkül a növényi tényező értékei alacsonyabbak. A K_c tényező függ a talaj gyommentességétől, a mulcsozástól, vagy a talajvédő gyepborítás nagyságától is. Az öntözés tervezésekor a K_c tényező változásai mellett meg kell adni az egyes eltérő vízellátottságú fenológiai időtartamokat. A párolgási értékek számítása során szintén meg kell tervezni az elérhető termés nagyságát és a honi legáltalánosabb telepítési viszonyok között alkalmazható lombborítási maximum értékeket, ahol a víz és a tápanyag nem limitáló tényező és egyéb élettani stresszel sem kell számolni.

A napi, dekád vagy havi szinten számított vízmérlegeken belül a növénytér evapotranspirációja és a hasznosuló csapadék mennyisége alapvetően befolyásolja az öntözővíz mennyiségét. A ténylegesen hasznosuló (effektív) csapadék mennyiségét lefolyási, odafolyási és intercepciós értékekkel módosítottuk.

Öntözéstervezést megalapozó meteorológiai alapadatok

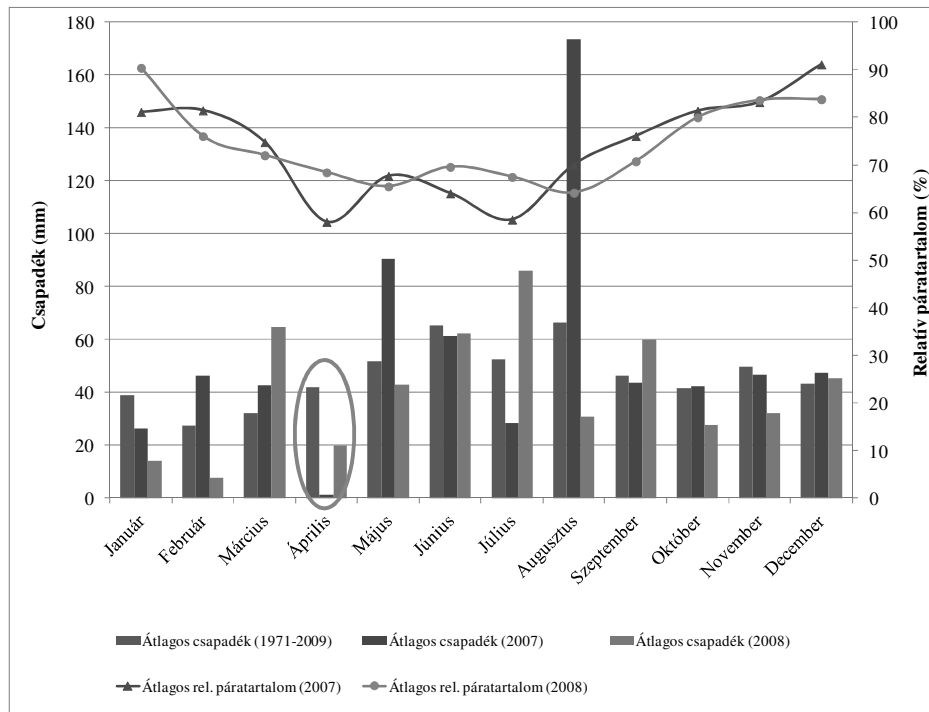
A siófoki meteorológiai állomás 38 éves adatsora (1971-2009) alapján is jól kimutatható, hogy a termőterület klimatikus viszonyai optimálisak a kajsziarack termesztés szempontjából (3. ábra). Siófok területén az országos átlaghoz közeli a csapadék mennyisége (557 mm), amelynek eloszlása kedvezőbb az Alföld szárazabb területeihez képest.

3. ábra: Klimatikus viszonyok a siófoki meteorológiai állomás 38 éves adatsora alapján

Az egyes évek csapadékviszonyai jelentősen eltérhetnek a sokéves átlagos értéktől, ami kedvezőtlenül hat a gyümölcsösre (4. ábra). Például mind 2007-ben, mind 2008-ban jelentősebb szárazabb periódus volt megfigyelhető április hónapban, amit részben kompenzált ugyan a júniusi csapadék, de nyár végére újabb csapadékhiány alakult ki. A csepegtető öntözési rendszer önállóan is, alkalmas a megfelelő termésmennyiség és -minőség biztosítására.

A vízutánpótlást biztosító csepegtető öntözési rendszer mellett fagyvédelmi öntözés kialakítása is javasolható, mivel egyes években jelentős kárt okozhatnak a tavaszi fagyok. A tavaszi fagykárokat két nagy csoportba sorolhatjuk. Az első a tél végi károkhöz sorolható, amikor még nincsenek a fákon zöld részek (Gergely, 1981). A tél végi fagykár problémája, hogy a bimbófejlődés hőmérsékleti küszöbértéke (vagyis a biológiai 0 pont) éppen 0°C körül van. Így a kajszi esetében a téli mélynyugalom utáni néhány °C-os hőmérsékletemelkedés hatására megindul a rügyduzzadás, és ezzel csökken a rügyek fagyállósága is (Nyújtó és Surányi 1981; Molnár és Vágó 1999). A tavaszi fagykárok másik csoportjába a késő tavaszi fagyok kártételei tartoznak, amikor a fakadó virágrügyek, virágok, később pedig a gyümölcskezdemények károsodhatnak. Ebben az időszakban az ország legnagyobb részén 75%-os biztonsággal várhatjuk a fagyokat (1. táblázat), vagyis négy évből háromban védekezni kell a fagykár ellen. (Gergely, 1981).

4. ábra: A csapadék és relatív páratartalom változása és a kritikus április csapadékhiány 2007-ben és 2008-ban

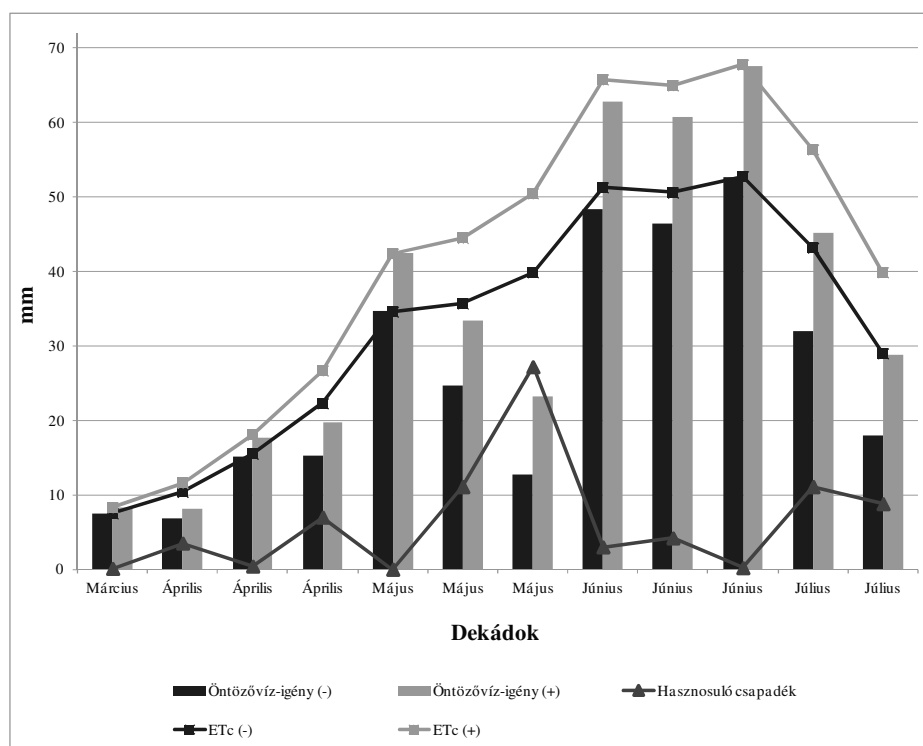
1. táblázat: Fagyos napok 2003 és 2005-ben

Fagyos napok 2003				Fagyos napok 2005	
Március	°C	Április	°C	Március	°C
1	-3,60	6	-0,50	1	-10,1
2	-2,50	7	-1,10	2	-10,9
5	-2,60	9	-1,70	3	-6,50
6	-1,30			4	-2,90
7	-5,50			5	-7,10
8	-1,40			6	-7,20
9	-0,60			7	-5,00
11	-0,70			10	-3,00
14	-0,20			11	-3,70
15	-0,50			14	-6,80
17	-1,00			15	-0,40
22	-4,20			16	-0,20
23	-4,80			20	-0,50
				21	-2,70
				22	-1,60

Az öntözésmenedzsment-kutatások értékelése

Az evapotranspiráció meghatározása valamennyi agrohidrologiai tényező közül a legnagyobb bizonytalansággal végezhető el. Az energetikailag lehetséges potenciális párolgás számításra több eljárás ismert, amelyek közül a fent már említett Penman-Monteith eljárást használtuk a modellezés során.

Az öntözővíz-igény tervezésekor az elmúlt 10 év legszárazabb (2003: 395 mm) és legcsapadékosabb (2005: 677 mm) évét vettük számításba. A Tomcot kajszibarackfajta öntözővíz-igényét számítottuk, figyelembe véve a talajtani viszonyokat (vályog) is. Az öntözésmodellezést mind gyepvel borított (+) és borítatlan (-) eseteket figyelembe véve (5. ábra) végeztük. A 2003-as adatok eredményei alapján a CROPWAT modell egyértelműen mutatja, hogy jelentős mennyiségű öntözővizet kellett kijuttatni, különösen a nyári hónapokban. Számos – a csapadék hasznosulását kedvezőtlenül befolyásoló – tényezővel kell számolni, melyek közül a jelentősebbek a lefolyás, evaporáció, a mélyebb rétegekbe történő beszivárgás, oldalirányú elfolyás.

5. ábra: A Tomcot kajszibarackfajta öntözővíz-igénye és evapotranspirációja 2003-ban

A termésbiztonság, illetve a megfelelő mennyiségű és minőségű termés biztosítása érdekében az elmúlt évtized legszárazabb évére (2003) terveztük meg az öntözővíz-igényt mind gyepvel borított sorköz, mind fedetlen sorközt szimulálva. Az elmúlt közel

40 év adatsora alapján a kijuttatandó öntözővíz mennyisége 77,5-300 mm között mozgott, ami 1, illetve 5 öntözési fordulóval oldható meg (2. táblázat). Átlagos csapadékosságú éveket tekintve kb. 250 mm öntözővíz-igénnyel kalkulálhatunk, 3 öntözési fordulóval fedetlen sorközü ültetvényben, míg gyepterítésű ültetvényekben a 300-320 mm öntözővizet 4-5 öntözési fordulóban juttathatjuk ki.

2. táblázat: A Tomcot kajszibarackfajta öntözővíz-igénye az elmúlt évek legszárazabbikában

Fedetlen sorköz						
Dátum	Vízhiány VK _{sz} %-ban	Nettó öntözővíz (mm)	Bruttó öntözővíz (mm)	Öntözővíz (l/s/ha)	1 fa öntözővíz igénye (l/fa/h)	Üzemidő
április 18.	43	60	63,2	0,3	1,08	0,9
május 15.	48	70,2	73,9	0,32	1,152	0,96
június 12.	53	78,8	82,9	0,34	1,224	1,02
június 28.	51	76,5	80,6	0,58	2,088	1,74
július 16.	43	64,1	67,5	0,43	1,548	1,29
július 18.	2					

Gyepes sorköz						
Dátum	Vízhiány VK _{sz} %-ban	Nettó öntözővíz (mm)	Bruttó öntözővíz (mm)	Öntözővíz (l/s/ha)	1 fa öntözővíz igénye (l/fa/h)	Üzemidő
április 16.	43	60	63,2	0,33	1,188	0,99
május 9.	47	67,4	70,9	0,36	1,296	1,08
június 4.	51	75,4	79,4	0,35	1,26	1,05
június 15.	53	79,2	83,4	0,88	3,168	2,64
június 27.	51	76,2	80,2	0,77	2,772	2,31
július 11.	46	69,6	73,3	0,61	2,196	1,83
július 18.	13					

A bruttó öntözővíz szükségletből (mm) és a gyökerezési mélységből számítható öntözővíz-igényt l/s/ha-ban fejeztük ki, ami a kajszibarack-ültetvény folyamatosan pótlendő vízmennyiségét jelenti egy öntözési forduló alatt. A bruttó öntözővíz szükséglet reprezentálja a ténylegesen kijuttatandó vízmennyiséget. Mivel az öntözés hatékonysága egyik öntözési mód esetében sem éri el a 100%-ot, a bruttó öntözővíz mennyiségnek csak egy része hasznosul. A hasznosuló, gyökérszintet elérő rész a nettó vízigény. A csepegtető testes öntözési rendszer azonban minimális veszteséggel juttatja ki az öntözővizet, így a hasznosulás mértéke eléri a 90-95 százalékot. Ezért a modellben 95%-os hasznosulással számoltunk. Egy fa öntözővíz igényét liter/fa/óra egységben fejeztük ki úgy, hogy napi 12 órás üzemidővel 20 m²/fa termőterülettel (5 m-es sortávolság, 4 m-es tőtávolság) számoltunk.

Egy fa öntözővíz-igénye kritikus esetben meghaladta a 3 litert óránként. Ezt a vízmennyiséget – 12 órás üzemidővel számolva – 16 mm-es csőátmérő mellett 2 l/h-s vízáramú NAAN Tif csepegtetőcsővel 2 atm nyomáson érhetjük el. Amennyiben a kijuttatandó öntözővíz mennyisége 3 l/h-nél kevesebb, az öntözést a nyomás szabályozásával tudjuk vezérelni, így az öntözés üzemideje lecsökkenthető (Tóth, 1995).

Az öntöző elemek egyszerű szerkezetűek, így a meghibásodás lehetősége minimális. A legfontosabb karbantartási munka a vegetációs időszak végén a rendszer víztelenítése a fagykár elkerülése érdekében. A szűrő állapotát hetente ellenőrizni kell, és amennyiben szükséges folyó vízzel eltávolíthatóak a lerakódott szennyeződések. A meglévő szivattyúk és az energiaellátó rendszer karbantartását a gépkönyvben leírtak szerint kell elvégezni.

A fagyvédelmet mikroszórófejes rendszerrel lehet biztosítani. Mikroszórófejes rendszerhez 20 és 25 mm-es LPE szárnyvezeték javasolható, amelyet a fasorokban a támrendszerre rögzítve kell elhelyezni; a szórófej elhelyezése 4 m-enként, a lombkorona fölé, fánként történhet. Így biztosítható az egyenletes vízkijuttatás. A fagyvédelmi öntözésre leginkább a kis intenzitású, finom, ködszerű porlasztást adó szórófejek a legjobbak. A kiadagolt víz mennyisége a lehülés mértékétől függ: 2-4 mm (20-40 m³/ha/óra). Ez a vízmennyiség akár 6-8 °C-os lehülésig is megvédheti a fákat. Az öntözést a növény fejlődési állapotától függő kritikus hőmérsékleten kell megkezdeni és reggel, 0°C feletti hőmérsékleten lehet befejezni. Ez a rendszer kiválóan alkalmas gyümölcsösök öntözésére és klímaszabályozására.

Köszönetnyilvánítás

Kutatásaink a TECH_08-A3/2-2008-0373 és a TECH_08-A4/2-2008-0138 pályázat keretében valósult meg.

Irodalom

- LÖSCHNIG, J., PASSECKER, F. (1954): Die Marille und ihre Kulture. Öster. Agrarverlag, Wien.
- MOLNÁR L., VÁGÓ E. (1999): Kajszi termesztés képekben. Magyar Gyümölcszövettség Délalföldi Tagozata. Kecskemét. 263 p.
- NAGYNÉ DEMETER D., SZABÓ Z., NYÉKI J., SOLTÉSZ M. (2011): Klíma- és időjárás-változásra való felkészülés a gazdálkodók körében. In: Csete L. szerk. Klíma-21 Füzetek, 64. Klímaváltozás-Hatások-Válaszok. MTA-KSZI Klímavédelmi Kutatások Koordinációs Iroda, Budapest, 173-176.
- NYÉKI J., SZABÓ Z. (2011): Biológiai alapok szere az almaültetvények vízkészlet-gazdálkodásában. In: Tamás J. (szerk): Almaültetvények vízkészlet-gazdálkodása. Debreceni Egyetem, AGTC, Kutatási és Fejlesztési Intézet, Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar. 49-60 p.
- NYÚJTÓ F., SURÁNYI D. (1981): Kajszi barack. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 465 p.
- PÉNZES B., SZALAY L. (2003): Kajszi. Mezőgazda Kiadó. Budapest. 402 p.
- RUIZ-SÁNCHEZ, M. C., PLANA, V., ORTUÑO, M. F., TAPIA, L. M., ABRISQUETA, J. M. (2005): Spatial root distribution of apricot trees in different soil tillage practices. *Plant Soil* 272: 211-221.
- TAMÁSI J. (1979): A kajszi gyökérrendszere és talajművelési sajátosságai. In: Papp J., Tamási J.: Gyümölcsösök talajművelése és tápanyagellátása. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 82-102.
- TAMÁSI J. (1986): Root location of fruit trees and its agrotechnical consequences. Akadémiai Kiadó. Budapest. 198 p.

Mező Ferenc – Dorogi Zoltán

Hagyomány és modernitás: járási tervek Hajdú-Bihar megyében

A világ természetes rendjéhez tartozik, hogy a közigazgatás, mint a gazdaság és a társadalom is, folyton változik, nem áll változatlan formában az idő viharával küzdve. A változások természetes velejárói az életünknek, nem kell tőlük sem megijedni, sem félni, hanem vizsgálni kell őket, és ha módunk van rá kedvezőbb formára alakítani. Ma már mindenki előtt világos, hogy márpedig járások lesznek, kormányrendelet intézkedik róla, újságokban olvashatók róla állásfoglalások és politikusok is nyilatkoznak róla rendszeresen. Mi készítheti a kutatókat a járások modellezésére? Mi mozgatja meg a rajzoló fantáziáját? Mire kell figyelniünk e térségek lehatárolásánál? Milyen szempontokat kell figyelembe venni? A szakemberek jelentős része bizonyára emlékszik még a Comitatus hasábjain megjelenő vitasorozatra (1993-1994, majd 2004). Merre megy a megye (Józsa 2004)? Most ismét feltehetjük ugyanezt a kérdést (Agg 2011, Csatári 2011, Hajdú 2011). Merre megy a megye és merre mennek a kormányhivatalok (komikusan fogalmazhatnánk úgy is, hogy az egyik balra, a másik jobbra)? Már eldőltnek látszik, hogy a kormányhivatalok és az önkormányzatok közé (esetleg az önkormányzatok helyére) ismét járások kerülnek (1299/2011. IX. 1. Korm. határozat a járások kialakításáról). A járásokat 1984-ben szüntették meg, most újrázunk. A területi dimenziókat a jelenlegi kormányzat átalakította. Ha már a sejtelmes fogalmaknál tartunk, meg kell említenünk a sejtelmesen eltűnő régiók fogalmát (Mező 2010). A megyék számára nem találtatott más fontos feladat a területfejlesztésen kívül, kiüresedett Megyei Területfejlesztési Tanácsok ugyan vannak, de apparátus és szakember már kevésbé. Aki félti a területfejlesztést, joggal teszi és még inkább elgondolkoztató, hogy senkinek sincs halvány fogalma sem arról, hogy milyen módon fog zajlani a területi tervezés a következő Európai Unió programozási időszakra (2014–2020). Az EU-ban ugyanis a területi tervezés alapegysége a régió. Ezzel a nem problémamentes területtel majd később szándékozunk foglalkozni a megye – versus régiók, és Brüsszel vonatkozásában. Visszatérve a járások kérdéskörére, tudjuk, hogy előkészület alatt áll az új területfejlesztési törvény és az új önkormányzati törvény, elvileg ennek a mellékleteként kellene megjelennie az új járási beosztásnak. Márpedig ha szükség van járásokra, nagy kérdés milyenek legyenek, mekkorák, mi határozza meg a határaikat? Kollegáinkkal évek óta az Észak-alföldi Régiót kutatjuk. A helyzetelemzésben (ez előzi meg a tervezési fázist) előrehaladva a régióra térképen különféle gravitációs modelleket alkottunk és jelentős izokronos vizsgálatokat is folytattunk (50 különféle térképet szerkesztettünk). Mindezek melléktermékeként elkezdtünk gondolkodni az új járási határok ideális voltán. Kijelöltük a három megye közül az egyiket, központi jellege miatt Hajdú-Bihar megyét, és rajta folytattuk a kísér-

letezést. Ebben a tanulmányban ennek néhány lehetséges változatáról adunk most számot.¹

Hajdú-Bihar megye területe 6.211 km², településszerkezete jellemzően hasonlít az Alföld más megyéihez, azaz zömében nagyobb, egymástól földrajzilag távolabb eső települések alkotják. Ettől az általános jellemzőtől eltér a megye déli része (Bihari térség), ahol sokkal kisebb lakosságsszámmal rendelkező települések sűrűbben találhatók. Összesen 82 önálló település van, amelyek önkormányzattal rendelkeznek. A megye lakosságsszáma 2011. január 1-jén 552.292 fő volt. Sajátosság, hogy a megyeszékhely az ország második legnagyobb városa, ahol a megye lakosságának 38,46%-a lakik. A népesség ilyen irányú koncentrációja az egész megye életét meghatározza, és ez nem hagyható figyelmen kívül a közigazgatási feladatok ellátása során sem. A megyeszékhelyet követő második legnagyobb lakosságsszámú város Hajdúböszörmény, amelynek lakossága 31.956 fő, az összlakosság 5,8%-a. A következő, vagyis a harmadik a híres fürdőváros Hajdúszoboszló 23.933 fővel, utána kissé lemaradva Balmazújváros 17.890 fővel, szorosan a nyomában Hajdúnánás 17.618 fővel, majd Bihar „fővárosa” Berettyóújfalu következik 15.503 fővel, az ő párja Püspökladány, a „vonatos” város 15.164 fővel. A városok száma jelenleg Debrecennel együtt 21, a nagyközségek, és a községek száma pedig 61. A megye déli területe, a Bihari térség városhiányos. A községek 62%-a, 38 település 2.000 fő alatti lakosságsszámmal rendelkezik, amelyből az 1.000-2.000 fő közötti települések aránya az összes községhez viszonyítva 29,5% (18 település). Kevés az 500 fő alatti települések száma, az összes községhez viszonyítva 8% (6 település).

Hajdú-Bihar megye, amely mint annyi más megye nem szerves fejlődés eredményeként, hanem mesterségesen jött létre, öt egymástól eltérő területre osztható. Az eltérések nemcsak földrajzi értelemben igazak, a történelmi hagyományokban, a gazdasági kötődésekben is fellelhetőek. Ezen területek a következők:

A, Bihari térség:

- a megye déli területeit fogja át,
- sűrűn elhelyezkedő és viszonylag kisebb településekből áll,
- gazdaságilag a legelmaradottabb terület, főleg a déli területe belső periferia
- itt a legmagasabb a munkanélküliség,
- meghatározó a mezőgazdaság,
- központja Berettyóújfalu; két másik város található még itt, Biharkeresztes, amely elsősorban a határmenti településekre van hatással, és Komádi, amely a megye legdélebbi településeinek központja, vonzáskörzetileg nem teljesen a megyéhez tartozik, természetesebb központja Szeghalom lenne. A bihari kistérségben 29 település található. Komádi járásközponttá emelése enyhítheti a belső periferia jellegét, illetve ezt a természetes vonzódást lehetne enyhíteni egy új járás kialakításával.

B, Hajdúság:

- a megye nyugati, északi területei tartoznak a térségbe,

¹ A jelen számunkban rendelkezésre álló erősen korlátozott terjedelem miatt a szerzők által leadott kézirat nyolc tervezetéből és térképéből mindössze hármat tudunk eredeti formájában közreadni. Szerkesztő.

- ritkább a településszerkezet, a települések a Tisza-mente kivételével a nagyobb lélekszámúak közé tartoznak, városok vannak, de falusi vonzáskörzet nélkül,
- igen kevés társulás szerveződött, kicsi is a hajlandóság az együttműködésre,
- fejlett a mezőgazdasága, az iparosodás is sokkal magasabb szintű, mint a Bihari térségben,
- komoly húzóágazat az idegenforgalom, a gyógyvíz,
- a munkanélküliségi mutatók változóak,
- a megyeszékhelyen kívül lévő egyetlen felsőoktatási intézmény is itt található,
- helyzetét jól jellemzi, hogy a megye 21 városából 11 ebben a körzetben van,
- központja: Hajdúböszörmény az északi területen, míg Hajdúszoboszló a nyugati rész tekintetében,
- az északi terület, a jelenlegi Hajdúböszörményi kistérség túl nagy, valamiféleképpen arányosítani kellene, első pillantásra Hajdúnánás ajánlkozik még járási központnak,
- a Tisza-mente belső perifériaként viselkedik, Egyek természetes vonzásközpontja a megyén kívüli Tiszafüred. Két megoldás lehet, vagy a teljes területet egységként kezelni Polgárral és Tiszacsegével, Egyekkel együtt, vagy nem a Tiszát tekintni a természetes választóvonalnak, hanem közlekedési vonalak mentén osztani fel a Hajdúnánási és Balmazújvárosi járások között, és Polgárt, valamint Tiszacsegét másodlagos központként kezelve a járási székhelyek mellett, okmányirodát, kormányablakot működtetve ott.

C, Sárrét – Püspökladány és körzete:

- a megye nyugati része, a bihari, illetve a Hortobágy közötti területek tartoznak ide,
- meghatározó közúti, illetve vasúti csomópont kereszteződésében van,
- északi részén ritkán van település, az is város, vagy magas lakosság számú község, a déli része viszont a Bihari térséghez hasonlóan kisebb és elmaradottabb településekből áll,
- elsősorban mezőgazdasági jellegű terület, a megye legjobb minőségű földjei itt találhatóak,
- munkanélküliségi mutatói a városokban, a nagyobb településeken viszonylag alacsonyak, de a kisebb településeken hasonlít a Bihari térséghez,
- központja Püspökladány (Bujdosó 2000)
- nagyobb települése még Kaba

D, Nyírség – Ligetalja:

- a megye északkeleti térsége, a Nyírség legdélibb része, amelyet nyugatról a Hajdúság határol
- a megye egészéhez viszonyítva közepes a településszerkezet tagoltsága,
- magas a munkanélküliségi ráta, és igen jelentős a tartós munkanélküliek aránya,
- a térség központja Nyíradony, meglehetősen elzárva a megye többi részétől,
- e terület is a belső periféria gondjával küzd.
- E, Debrecen és vonzáskörzete:
- a megye középső területe, amely az országhatártól a Bihari térségig és a Hajdúságig húzódik,

- a város hatása elsősorban a keletre, délre fekvő települések esetén erős,
- az ide kapcsolódó települések lélekszáma átlagosan 2000 fő körüli,
- mezőgazdasági jellegű térség, az ipar Debrecenbe települt,
- az ipari termelés, a szolgáltatások, a feldolgozóipar szinte minden jelentős szereplője Debrecenben található, ide összpontosulnak a meghatározó, több ezres dolgozói létszámot foglalkoztató cégek, vállalkozások,
- a munkanélküliségi ráta a várostól való távolsággal egyenes arányban nő,
- a térség déli részén Derecske, délkeleti részén Létavértes működik decentrumként, míg a keleti részen Vámospércs, amelynek az esélyeit jelentősen befolyásolja a Debrecenhez való közelsége.

A következőkben azt vesszük szemügyre, hogy milyen tudományos és egyéb szempontok jöhetnek szóba a járások kijelölésében. Természetesen mindegyikük mellett találhatunk megfontolandó érveket, de akár ellenérveket is. Így bizonyos szempontok alapján mindegyik nyertes lesz, mások szerint viszont vesztes. Hiszen a valóság mindig a kevert változat mellett dönt, de ha külön tárgyaljuk, kategorikusabban tudunk róla véleményt alkotni.

A közigazgatással szemben támasztott alapvető követelmény, hogy minden lakos számára rendszeresen és racionális távolságon belül elérhető legyen. Indokolt tehát azt az igényt támasztani, hogy egy-egy közigazgatási egység arányos számú népesség számára nyújtson szolgáltatást, és 15–20 kilométeren belül minden állampolgár számára elérhető legyen.

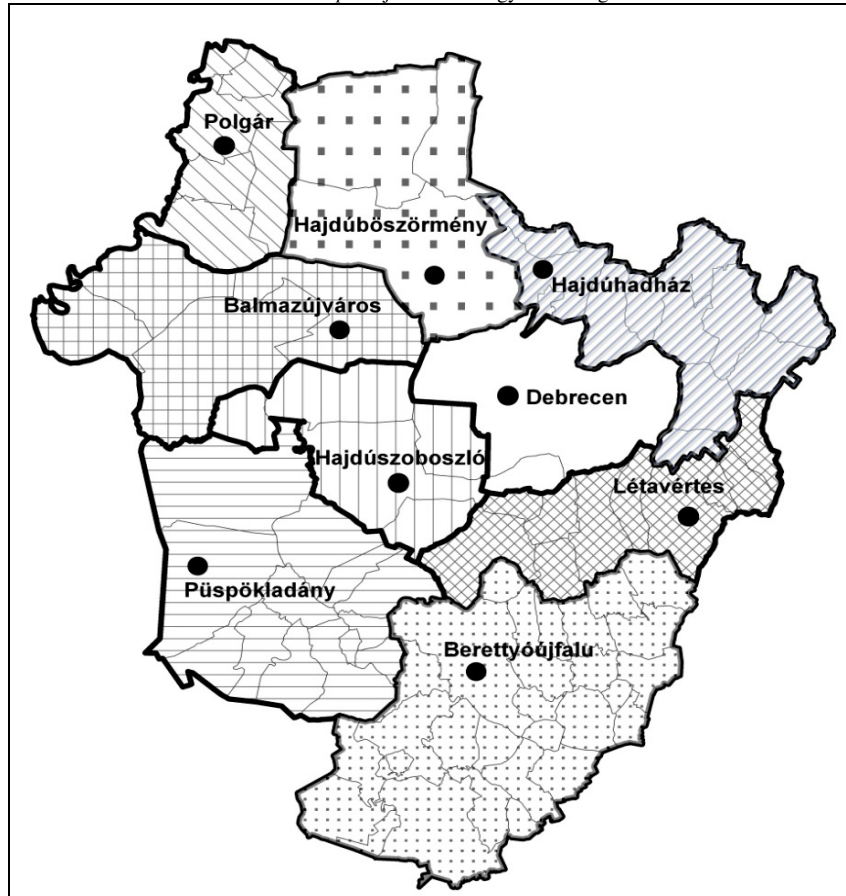
A következőkben – a számos elképzelhető változás közül – négy lehetséges megoldást kívánunk ismertetni.

1. A jelenlegi kistérségekből kiindulva elképzelt 9 járásos változat

Hajdú-Bihar megyében a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény 9 kistérséget nevesít. Ezt láthatjuk az 1. sz. térképen. Az egy-egy térségbe tartozó településszám igen eltérő, a legkevesebb a 2 (Debreceni kistérség: Debrecen és Mikepércs), a legtöbb a 29 település (Berettyóújfalui kistérség). Jelentős aránytalanságok, eltérések vannak a kistérségek között a lakosságszámot tekintve. Nem számítva a megyeszékhely központú Debrecen kistérséget, a Polgári kistérség 14.500 fős népességnek biztosítja a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést a Hajdúhadházi kistérség 62.689 fős, illetve a Hajdúböszörményi kistérség 58.840 fős népességével szemben, tehát nagyfokú aránytalanságok állapíthatók meg, amelyek lehetetlenné teszik, hogy a kistérségeket változatlan formában emeljék át járásokká.

A kistérségi igazgatás jelenlegi színterei a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló törvény alapján létrejövő kistérségi társulások, illetve a közigazgatás különböző ágazatai által kialakított területi beosztáson alapuló körzetek (kijelölt városi jegyzői feladatokhoz kapcsolódó körzetek). A kistérségi rendszerben a települések kapcsolataik révén egy vagy több központi településhez vonzódnak; tehát az egyes kistérségekben vagy egyetlen központi település, vagy több társközpont tölti be a centrumtelepülés szerepét.

1. sz. térkép: Hajdú-Bihar megye kistérségei

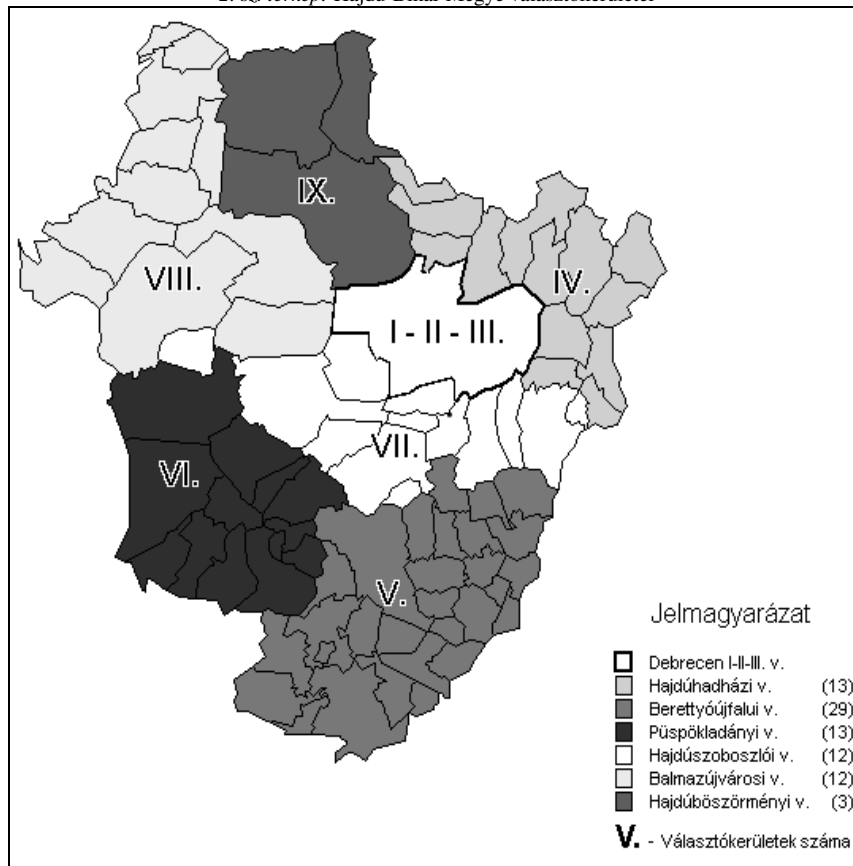
2. Régi járási határok felújítása

A régi járási felosztás (Hajdú, 2005) mai szemmel abszolút aránytalannak tűnik, a debreceni járás pl. valósággal „elterpeszkedett” a megyén. A jelenlegi püspökladányi kistérség viszont két járás volt, maga Püspökladány és a tőle „levágott” Sárrét valóságos Kistérség is két járásra volt felosztva, a határmentén „kigyózó” alakban Biharkeresztes székhellyel volt még egy második „alakzat”. Visszatérve: a megyében 1950. március 16-tól nyolc járás létezett (Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Derecskei, Központi, Nagylétai, Polgári, Püspökladányi és Sárréti). Az 1950-es járásrendezést követően Hajdú-Bihar megye hét járásra oszlott (Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Debreceni, Derecskei, Nagylétai, Polgári és Püspökladányi). Ezt követően 1983-ig a hétből négy járás szűnt meg: a Nagylétai 1956-ban, a Biharkeresztesi és a Polgári 1970-ben, a Derecskei pedig 1978-ban. A járások megszűnésekor a megyén három járás osztozott (Berettyóújfalui, Debreceni és Püspökladányi).

3, A jelenlegi választókerületek – ld. 2.sz. térkép – alapulvétele

A politikai funkció győzelmét jelentené, tudomásul véve, hogy a választási rendszer megváltozik, a kerületek száma jelentősen csökkenni fog, országosan a jelenlegi 176-ról, kb. 106-110 kerületre.

2. sz. térkép: Hajdú-Bihar Megye választókerületei

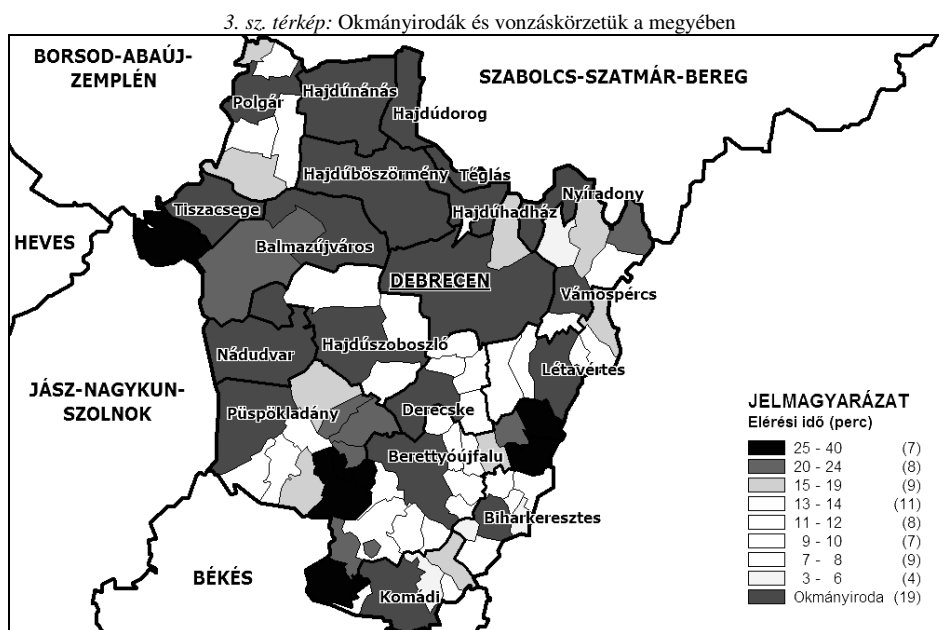

Ez a rendszer is körzetesítésen alapul, amelyben a legfontosabb szempont a lakosság szám arányos elosztása. A megyében 9 országgyűlési egyéni választókerület van, amelyből 3 debreceni (2. sz. térkép). Ha közigazgatási térségre fordítjuk le a választási körzeteket, akkor egy 7 központot megjelenítő rendszerrel kell számolni. Ennek a rendszernek a kialakításakor nem volt szempont az ügyfelek közlekedési lehetősége (mivel helyi választási bizottság és választási iroda minden településen működik), a gazdasági, társadalmi vonzások hagyományait is csak részben követi. Előnye ugyanakkor, hogy legalábbis Hajdú-Bihar megyében minden választókerületbe három város tartozik, és Debrecen kivételével nincs egyedülálló, önálló város. Az egy-egy körzethez tartozó települések száma négy esetben közel azonos, a berettyóújfalui egyéni választókerület-

hez azonban 29 település tartozik. A másik specifikum a hajdúböszörményi kerület, amelyhez a három jelentős lakosságszámú hajdúváros (Hajdúböszörmény 31.829 fő, Hajdúnánás, 17.618 fő, Hajdúdorog 8.931 fő) tartozik. Időközben a választókerületek területén is nagyfokú torzulások figyelhetők meg: pl. az I. Debreceni választókerület lakosságszáma 82.703 fő, ezzel szemben a VIII. számú Balmazújvárosi lakossága csak majdnem fele akkora, 47.441 fő. Könnyen belátható, hogy ez sem maradhat ilyen aránytalan, hiszen a megyén belül is, egy leadott szavazat értéke akár a fele vagy éppen a kétszerese lehet a másikénál. Tehát az a feltevés, hogy Debrecen kivételével legyen változatlan formában azonos a választókerület és a járás, komolytalan feltevésnek tűnik, mint ahogy a másik feltevés sem tűnik megalapozottnak, hogy minden választó kerületet vágjunk ketté és ez legyen az alapja, az ún. „kisjárásos” megoldásnak. Ez is jelentős torzuláshoz vezetne.

4. További lehetőségeket nyújt az okmányirodákhoz illesztett változat.

Ez a változat azt veszi figyelembe, hogy a közigazgatási szolgáltatások legyenek megfelelően (lehetőleg 30-40 percen belül) elérhetőek a járás lakosai számára, földrajzilag összefüggő terület legyen a kialakításra kerülő járási egység. (3. sz. térkép)

Négy változatunk mellett még további lehetőségeket is megvizsgáltunk.² Egyik 10 járásos változatunk abban tér el a kistérségi határokról hogy a bihari területen Komádi székhellyel egy különálló járást alakítana ki (14. 206 lakossal), így két, viszony-

2 Összesen mintegy 50 térképet szerkesztettünk, ezek megtalálhatóak a www.mezoferenc.hu/ujdonsagok honlapon az újdonság fülben a járások címszó alatt.

lag csekély lakosságú járás alakulna ki Polgár és Komádi központtal, viszont így már egy kezelhetőbb „Bihart” kapnánk. A másik, ugyancsak 10 járásos változatban a lehetséges alcentrumokkal is számoltunk. Ezek: Hajdúnánás-Polgár, Balmazújváros-Tiszacsége, Hajdúszoboszló-Nádudvar, Püspökladány-Kaba, Berettyóújfalu-Biharkeresztes-Komádi, Vámospércs-Létavértes, Nyíradony-Hajdúhadház, és van a „magányosok klubja”: Debrecen, Hajdúböszörmény, Derecske. Három 11 járásos változatunk közül az elsőben Komádi járáson kívül, Hajdúhadház-Vámospércsi kistérséget is kettévettük. A második érdekessége, hogy itt egyben kezeljük a Tisza-mentét, így már nem aránytalanul kicsi a Polgári járás, mivel 24. 946 főre növekedett a lakosságszám, viszont Polgár ugyanolyan messze van Egyektől, mint az Balmazújvárostól. A harmadikban nincsen Polgári járás, annak nagyobb része a Hajdúböszörményi kistérségből megalkotott Hajdúnánási járáshoz tartozik, egyedül a déli részén található Újszentmargita kerül át a Balmazújvárosi járásba. A Vámospércsi járás itt a legkisebb (18.469 fő), éppen hogy Komádi járásnál nagyobb. A Létavértesi járás is itt a legkisebb Derecske (9.126 fő) nélkül, de Pocsajjal együtt már 26 202 fő. Berettyóújfalu Derecskével már több mint 44 ezres lett, 34 ezerről, tehát ismét a nagyok között találjuk.

A járasok kialakításában fontos szempontnak kell lennie az ügyfélbarát megoldásnak, a hivatalok húsz-huszonöt percen belüli elérési lehetőségének biztosítása. Kérdéses persze, hogy az átalakítás pénzügyi fedezete mennyiben áll rendelkezésre (azt tudjuk, hogy a Regionális Operatív Programokból lesz finanszírozva a helyi kialakítás költsége, vagyis erre használjuk fel az uniós forrást). Érdekes lehetne a tűzoltóságok vonzáskörzetének figyelembevétele, mert ott megszűntek a megyehatárok és tényleg az elérhetőség vált fontossá, megszüntetve a megye belső perifériáit a vonzástérképeken. És természetesen elképzelhető mindezek egyvelege, kombinációja, hiszen mindig kombináció valószínűleg, bár „tökéletes kombináció nincs csak a sikertelen megalkuvás kombinációja”

Konklúzió

Az új járasok határainak meghúzása szemmel láthatóan nem is tűnik olyan egyszerű, magától értendő folyamatnak. Több szempontot kell figyelembe venni. Az első és legfontosabb Erdei Ferenc óta, hogy minden vidéknek legyen városa (központja) és minden városnak legyen vidéke. Hajdú-Bihar megyében nem is olyan egyszerű ennek az alaptételnek megfelelni. Mindenképp célszerű viszont a nagyobb számok felé, a több járás felé elmenni, mert az ügyfeleket, az állampolgárokat így lehet könnyebben, kényelmesebben kiszolgálni, csak ezzel a módszerrel lehet majd elfogadtatni, megkedveltetni az új járási, kormányhivatali rendszert. Ha esetleg túlsúlyba kerülnek egyéb felső politikai szempontok, akkor féltő, hogy az egyszerű emberek idegenkedve fogadják, rájuk erőltetettnek fogják érezni és ezt a választásokon jelezni is fogják. Ezért is fontos, hogy ne csak a járási központokban gondolkodjunk, hanem az okmányirodáknak, kormányablakokban is. Ugyanis, ha abból indulunk ki, hogy 19 darab okmányiroda, ezzel szemben 21 város van a megyében, némileg értetlenül állunk azzal a ténnyel szemben, hogy két város (Hajdúsámson és Kaba) miért nem kapott kormányhivatalt. Ha esetleg még kettőt létesítenek és azzal lesz 21, akkor 10 vagy esetleg 11 járással teljesíteni lehet az elérhetőséget. Ha valamelyik nagyobb település nem is lett járási központ, de hogy, ha meghagyják, vagy ha kap okmányirodát, kezelni lehet az esetleges feszültséget és jó kommunikációval el lehet fogadtatni ezt a megoldást. Mit jelent ez? Minden járásban lehetne még egy

alcentrum, amit lehetne modellezni ügyfélszámmal, már most is meg lehet tervezni ennek a tisztviselői háttérét és meg lehet jeleníteni ezt költségvetésileg is.

Debrecen kivételével talán lehetne ezt a megoldást alkalmazni: tegyük meg ezt párokban és egyértelművé válik, mire gondolunk: Vámospércs-Létavértes, Hajdúsámson-Nyíradony-Hajdúhadház, Hajdúnánás-Polgár, Balmazújváros-Tiszacsege, Hajdúszoboszló-Nádudvar, Püspökladány-Kaba, Derecske-Földes, Debrecen, Hajdúböszörmény egyedül lenne, és végül, de nem utolsósorban Berettyóújfalú-Biharkeresztes-Komádi esetében megalkottuk a „bihari szentháromságot”. Bizonyára nem volt teljes körű a vizsgálatunk, de talán jó példákat adtunk a továbbgondolásra. Nem lehetséges minden térképet betenni egy tanulmányba ennek terjedelmi korlátai vannak. A közölt térképeken talán tudtuk szemléltetni a legnagyobb dilemmákat és a gazdag variabilitást. Kérem a szakértőket, kutatókat és az érdeklődőket, hogy bogarásszanak és gondolják tovább, amit elkezdtünk, abból baj nem lehet, sőt. A járásokat közelebb kell vinni az emberekhez és nem utolsósorban az értelmiséghez, közügy akkor lesz közösségi ügy, ha ennek megfelelően kezeljük.

Hivatkozások

- 1299/2011. (IX. 1.) Korm. határozat a járások kialakításáról, Magyar Közlöny, 101 sz., 2011., 27754-27755 pp.
2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról
- AGG ZOLTÁN (2011): Megyevita a Comitatusban – az első évek, *Comitatus* 2011/Különkiadás, pp. 16-31
- BAJMÓCY PÉTER-KISS JÁNOS (2001): Városi funkciójú központok és elméleti vonzáskörzeteik az Alföldön. *Tér és Társadalom* (15. évf.) 65-89 pp.
- BAJMÓCY PÉTER-KISS JÁNOS (1999): Megyék, régiók és központjaik - modellek tükrében, *Tér és Társadalom* (13. évf.) 1-2. sz. 31-51. pp.
- BIBÓ ISTVÁN (1986): *Közigazgatási területrendezés és az 1979. évi településhálózat-fejlesztési koncepció.* (in: Válogatott tanulmányok III., Magvető, Bp., pp. 141-294.)
- BUJDOSÓ ZOLTÁN (2000): Nagysárréti települések Püspökladány holdudvarában, *A falu* (15. évf.) 3. sz. 45-48.
- BUJDOSÓ ZOLTÁN (2004): *A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján,* PhD értekezés, Debrecen, 233p.
- CSATÁRI BÁLINT (2001): Gravitációs modellszámítási kísérletek a magyar területfejlesztési régiókra. – *Comitatus: önkormányzati szemle* 4. pp. 5-15.
- CSATÁRI BÁLINT (2011): Állam-, köz-, ön- és területi igazgatás *Comitatus* 2011/Különkiadás, pp. 55-60
- CSAPÓ TAMÁS (2002): A magyar megyei jogú városok regionális funkciói, *Területi statisztika*, (5.(42.) évf.) 3. sz. 168 p.
- DUSEK TAMÁS (2005): Térbeli egymáshatások, szociálfizikai modellek. In: *Regionális elemzési módszerek. Regionális Tudományi tanulmányok 11.* (szerk. Nemes Nagy J.) – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 237-245.
- ERDEI FERENC (1971): Város és vidék. Bp. 444 p.
- JÓZSA ZOLTÁN (2004): Merre tovább közigazgatás: válaszüton, *Comitatus* 2004/7-8.sz. pp. 111-118.
- HAJDÚ ZOLTÁN (2005): Magyarország közigazgatási földrajza. 2. javított kiadás, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- HAJDÚ ZOLTÁN (2011): A közigazgatási, térszervezési teleszkópról *Comitatus* 2011/Különkiadás, pp. 62-65.
- MEZŐ FERENC (2005): Hajdú-Bihar megye választásföldrajzi atlasza, Debreceni Egyetem, 112 .p +34 térképmelléklet
- MEZŐ FERENC (2010): A régiók tíz éve (álmok és valóság), *Polgári szemle*, (6. évf.) 2. sz. pp. 85-95.
- PÉNZES JÁNOS(2005): Városi vonzásközpontok vizsgálata az Észak-alföldi régióban. – In: „Tájak – Régiók – Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi Györgynek” szerk.: Süli-Zakar István, pp. 82-91.

Berényi Dénes

Művészet és tudomány kéz a kézben¹

A tudományról és a művészetéről és a köztük lévő kapcsolatról sokan és sokféle formában írtak már. A kérdésről a saját felfogásomat – amelyet sokan osztanak – három idézet köré csoportosítva mutatom be.

[Művészet és tudomány] „...*ugyanannak a fának az ágai...*” (*Einstein*)

Mindenek előtt elmondhatjuk, hogy mindkettő a maga eszközeivel igyekszik megközelíteni és megérteni a valóságot, benne önmagunkat, és keresni helyünket a világban.

Amit *Gerald Holton*, az ismert tudománytörténész és tudományfilozófus megfogalmazott a tudományra vonatkozóan, az ugyanúgy érvényes a művészetre is, mert mindkettő részese

„...a nagy *intellektuális kalandnak*² ... hogy megértsük a világot különböző megjelenéseiben.”

El lehet mondani mind a tudósra, mind a művészre, hogy

„...ugyanazt nézi, amit mindenki lát, és észrevesz valamit, amit eddig nem látott senki.” (*Linus Pauling*, kétszeres Nobel-díjas)

Ugyancsak érvényes ma is mind a „tisztá” tudományra, mind a művészetre, amit Kepler írt le annak idején, vagyis

„...ne csupán a létfenntartásnak szenteljük magunkat, hanem a szemünk elé táruló dolgok létevel, létük és keletkezésük okaival is foglalkozunk.”

Mi tehát az a fa, amelynek ágai Einstein szerint a művészet és a tudomány is? Ez a fa a *kultúra*.

1 Elhangzott a DAB Klub Liszt Ferenc tiszteletének szentelt rendezvényén 2011. november 28-án.

2 Kiemelés tőlem. B.D.

„A fantázia egyszerűen egyik munkaeszközünk...” (Pauling)

Sokan úgy tekintenek a tudományra és a tudósra, mint ami, és aki fantáziátlan, száraz, érzelem nélküli és elvész a matematika és a kutatási technika, valamint a műszerek „erdejében”.

A valóság azonban egyrésztől az, hogy „technika”, birkózás az anyagi technikával van a művészetben is. Sorolhatnánk a szobrász munkáját nemcsak a kővel vagy a fával, de a fémmel, a fémek tulajdonságainak ismeretével, de hasonlóan lehetne sorolni a festő vagy a zenész hasonló jellegű problémáit is. Gondoljunk csak az egyre bonyolultabb hangszerek ismeretére és azok folyamatos tökéletesítésére. Még a költő is bizonyos „nyelvi technológiával” dolgozik.

A fentiekkel kapcsolatban jellemző a Rembrant rézkarcaira vonatkozó megjegyzés:

„A nagy sötét területeket nem könnyű létrehozni. Igen finom szerkezetű rácsot kell karcolni, és gyenge savval hosszan maratva kapható meg az alkalmas fraktúrájú festékmegtartó nyomófelület. Rembrant e technika nagy innovátora volt. A művész ilyenkor kísérletező mesterember is, közel áll a kutató természettudóshoz.”

(Herczeg János)

Ami viszont a fantáziát, az intuíciót vagy a képzelőerőt illeti – lehet, hogy sokakat meglep – de ezek nemhogy hiányoznának a tudományban, de szerepük egyenesen alapvető. Szinte vég nélkül idézhetnénk tudósokat erre vonatkozólag a legkülönbözőbb tudományterületekről, de itt most csak négyet szólaltatunk meg közülük.

Mindenek előtt Carleton D. *Gajdusek*, orvosi Nobel-díjast:

„Ötleteimben, feltevéseimben mindig bátran szabadon engedtem a fantáziámat³, hiányzik belőlem az emberek többségében meglévő félelem a nevetségessé válástól vagy tévedéstől.”

Richard *Feynman* Nobel-díjas fizikus szerint pedig

„A kísérleti megfigyelések ... ésszerű magyarázatát az intuíció, az *ösztönös megérzés*⁴ sugallja...”

Hasonlóan fogalmaz a magyar származású, ismert kémikus és tudományfilozófus, *Polányi Mihály* is:

„A tudós *intuíciója*⁵ az ... elszórt adatokat is egységbe tudja rendezni...”

Végül *Werner Heisenberg* szerint, aki a modern fizika óriása, és akinek a neve szinte fogalomként vált:

---

3 Kiemelés tőlem. B.D.

4 Kiemelés tőlem. B.D.

5 Kiemelés tőlem. B.D.

„Súlyos, mégis gyakori tévedés azt hinni, hogy a tudományban egyedül a logika, valamint a meghatározott törvények megértése és helyes alkalmazása érvényesül. Hiszen a *képzeletnek*⁶ a tudományban is döntő szerepe van. Igaz ugyan, hogy csak józan és gondos kísérletek során juthatunk a tények felismeréséhez, de az elszigetelt tények egységes képpé rendezésekor nagyobb hasznát vesszük *megérzéseinknek*⁷, mint a gondolkodásnak.”

„A tudós ... azért vizsgálja a természetet, mert gyönyörű.” (Poincaré)

Vannak, akik úgy gondolják, hogy a tudós, mikor a természetet vizsgálja, és ennek során pl. szétszedi a virágot, hogy annak részeit mikroszkópba tegye, végeredményben tönkre is teszi a természet szépségét. Nem kétséges, hogy a virág szép, de tessék csak egy mikroszkópban, vagy elektronmikroszkópban megnézni a szétszedett virágot és meggyőződhetünk róla, hogy milyen új szépségek tárulnak fel előttünk.

Lássuk világosan, hogy a tudomány messze kitágítja látóhatárunkat érzékszerveinken túl minden irányban: a Világmindenség és a parányok világa felé. Érzékszerveink a valóságnak nagyon kis részéről adnak hírt. Nem halljuk pl. az ultrahangot, nem látjuk a röntgensugárzást és nem érzékeljük a mágneses teret. Csak egy konkrét példa! Szabad szemmel mintegy 4-5 ezer „égi objektumot” látunk. Műszereink segítségével viszont mintegy 100 ezer galaxist ismerünk mindegyikben kb. 100 ezer csillaggal. Ráadásul ma már azt is tudjuk, hogy mindez csak néhány százaléka a Világmindenségben lévő anyagnak. A többinek a létét ki tudjuk mutatni, de igazi természetét nem ismerjük (sötét anyag, sötét energia).

Mi a hajtóereje a tudósok erőfeszítésének mindezek kiderítésére? Szinte egyöntetű vallomásuk erről: a *csodálkozás* a valóság gazdagságán és szépségén és a *kíváncsiság* mindezek felderítésére.

„Vajon mikor fog elfogyni a *kíváncsiságom*?”
(Galilei)

„Aki ... nem képes *rácsodálkozni* a dolgokra,
az úgyszólván halott és kihunyt a szeme világa.”
(Einstein)

„Semmilyen különleges tehetségem nincs.
Egyszerűen szenvedélyesen *kíváncsi* vagyok.”
(Einstein)

„Sohasem nő be a fejük lágya, örökké *kíváncsiak* maradnak.”
(Isaac Rabi a fizikusokról)

6 Kiemelés tőlem. B.D.

7 Kiemelés tőlem. B.D.

A tudósak azonban szüksége van a művészet új és más „dimenziókat” megnyitó hatására. Csak emberségében, látókörében, érzelmeiben gazdag tudós lehet igazán kreatív.

„...akkor lesz igazán kreatív a tudós ..., ha belső világa kellőképpen gazdag. És hogy mitől lesz gazdag ...: a belső világunkat – ami nem más, mint *érzelmeink, motivációink*, és az ezeket meghatározó több ezer éves *kulturális örökségünk* összessége – leghatékonyabban *művészeti, etikai, erkölcsi neveléssel* lehet fejleszteni.” Ez az ami fejleszti „...készségünket, elősegítve a kreatív új gondolatok megszületését.”

(Freund Tamás agykutató)

Az igazság azonban az, hogy a művésznek is szüksége van a tudomány szemnyitogató hatására, hiszen a művész is saját korában él és szegényesebb a világa, ha nincs fogalma a tudomány által feltárt, érzékeinken túli, gazdag valóságról.

A múltból számos pozitív példát lehetne hozni a külföldi és magyar művészet és szépirodalom legkülönbözőbb ágaiból arra, hogy a művészek mennyire fontosnak tartották ezt Babitstól Tóth Árpádig és Shelley-től Valery-ig. Álljon itt most csak egy versrészlet egy mai költőtől.

Mióta (részlet)

Világmindenségünk akkor
 „... egyetlen pontba sűrűsödött
 majd egy kozmikus robbanástól
 eleve elrendelten
 saját téridejétől hajtva
 egyre gyorsuló ütemben
 tágulni kezdett a végtelenbe
 s a kezdeti forró kavargásból
 csillagokat bolygókat veszélyes
 fekete lyukakat vörös óriásokat
 fehér törpéket öntörvényű
 üstökösöket s az egészet
 összetartó titokzatos erőt teremtett
 melyek talán mindörökké lesznek
 vagy talán újra egy pontba
 váratlanul egyszer összeesnek
 s ahogy majd elbomlik a sok fáradt elem
 új törvények által jön létre
 egy egészen más világegyetem ...”

(Lázár Balázs)

Tömör és hiteles összefoglalása ez annak, amit az Ősrobbanásról és mai világunk „előéletéről” kifejlődéséről tudunk.

A zenéről külön is szólnunk kell Liszt Ferenc jubileumi évében. A zenéről, amely annyi tudósnak adott inspirációt és gyönyörűséget. Ismeretes, hogy Einstein a hegedűjét mindig magával vitte, öregkorában pedig kijelentette, hogy „...én mindennap zongorázom”. De talán még jellemzőbb az a megállapítása a tudomány és a zene kapcsolatáról, hogy „...mindkettőt ugyanaz a megismerési vágy táplálja”. Számos más nagy természettudósról lehet hasonlót mondani, mint ami Einsteinre volt jellemző. Ismeretes például, hogy Heisenberg és a Nobel-díjas magyar fizikus, Békésy György is milyen nehezen döntött a fizika és a zeneművészet között fiatal korában, amikor a pályaválasztásukra került sor.

Mohos Nagy Éva

A debreceni operatársulat születése és fejlődése
*(Tréfás Györgynek, az operatársulat örökös tagjának
80. születésnapja alkalmából)*

Tréfás György neve 1957-ben szerepelt először a Csokonai Színház műsorplakátján. Puccini: Tosca c. operájában Sciarrone kevésbé jelentős szerepét énekelte. Hangi adottságai és tehetsége révén azonban hamar főszerepeket kapott. Bár sokszor szerepelt Debrecenen kívül, mindvégig ragaszkodott városunkhoz. Így ő lett az operatársulat leghosszabb pályát befutó tagja, aki több mint 52 évig szolgálta a zenés színházat. S ha kezdetben fejlődését pályatársai, karmesterek, énekesek, rendezők, koreográfusok, korrepetítorok díszlet és jelmeztervezők, balett- és énekkari tagok segítették, akkor utóbb az ő példája játszott közre kollégái eredményeiben. Együttes munkájukkal teremtették meg azt, ami ma a debreceni opera-együttest jelenti mind a városnak, mind az országnak. Tréfás György neve elválaszthatatlan a debreceni opera-együttes működésétől és sikereitől. 80. születésnapja jó alkalmat kínál arra, hogy a debreceni operajátszás történetére emlékezzünk.

A napjainkban természetesnek tűnő debreceni operaélet hosszú és küzdelmes fejlődés eredményeként született meg. Az első operaelőadást a városban 1802-ben tartották – „A Contractus vagy az elátkozott völegények” című darabját játszották¹ – de folyamatos operaéletről sokáig nem hallunk. Az időszakosan Debrecenben működő társulatok közül kiemelkedik Reszler István együttese, amely az 1861-ben létesített Péterfia utcai kőszínházban játszott több évig. Ahová „nem csak Kalliope és Melpomene költözött be, de benne a népszínművek mellett a dalművek is gondos ápolásban részesültek, mi a város zenei irányítására jótékony hatású volt s az opera-zene csakhamar kedvelté, népszerűvé vált. Reszler igazgatása alatt az opera alig remélt föllendülésnek indult; három év alatt 45 dalmű hozatott színre; majd midőn a városi állandó színház [a mai Csokonai Színház] fölépült és 1865. október 7-én megnyitotta s előbb Reszler, majd a következő évben az intendatura vette át a vezetését: a dalmű előadás városunkban talán soha vissza nem térő fénykorát élte! Az intendatura megszűntével az operai előadás is hanyatlásnak indult s operánk s népszínmű énekesaink tagjai s korunk legjelentékenyebb magyar énekesei (Odry Lehel, Blaha Lujza stb.) a Nemzeti Színházhoz szerződtek.”²

1910-től újra megpezsdült az operaélet a városban. Ennek élénkítésére 1920-tól Kardoss Géza, a Csokonai Színház igazgatója önerőből bemutatott előadásokkal, operákkal, budapesti operaénekesek vendégszereplésre való meghívásával próbálkozott.

1 Lásd M. Lázár Magda, A debreceni opera története. In: Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig. Szerk.: Breuer János. Debrecen 1975. 301 lap.

2 Drumár János: A Debreceni Zenede története. 1862-1912. Kiadja a Debreceni Zenede 1913.

Az opera műfaja egyre jobban meghódította Debrecen közönségét. 1934 egyik idegenforgalmi nevezetessége volt az öreg Kollégium udvarán 25 000 néző által megtekintett Hány János előadás. A daljáték száztagú zenekarának alapját a MÁV Filharmonikus Zenekar képezte, amit megerősítettek a Zeneiskola Tanáraival, felsőbb osztályos növendékeivel és a 11. hajdúezred zenekarával. Az előadást Ferencsik János vezényelte, és esténként 6000 főnyi közönség látta, hallgatta.

1937-ben Horváth Árpád színikazgató így nyilatkozott a Debreceni Színház c. újság első számában: „A legkomolyabb zene is közelesen helyet kap a Csokonai Színház játékrendjében, híven azokhoz a magasrendű célkitűzésekhez, amelyekkel a Csokonai Színház új rezsimje elindult.” Ígétét betartotta. Olyan operákat mutatott be az operairodalom remekeiből, amelyek Debrecenben korábban még nem kerültek színre. Elsőként Kodály Székelyfonó-ját mutatták be. A 120 tagú kórust 56 tagú zenekar kísérte. „Honnan vette ehhez a Székely fonó előadáshoz Horváth Árpád a megfelelő zenei erőket? Nos, részben a saját kitűnő társulatából, részben pedig megkereste a méltó munkatársakat, a város kiemelkedő tényezőinek sorában, bebizonyítva, hogy a vidéki színháznak nem kell mindjárt a fővároshoz fordulnia, ha valami nagyot akar produkálni... A zeneiskolának országos viszonylatban is elsőrendű énektanárja, Hoór Tempis Erzsébet tanította be a Székely fonó magánzólamát a szereplőknek, mégpedig olyan bámulatos művészi eredménnyel, hogy nincs az a híres operai korrepetitor, aki ne lehetett volna büszke ilyen tökéletes zenei beállításra. Hasonlóképpen párját ritkító betanító munkát végzett az opera rendkívül nehéz kórusrészét vállaló Szent László Dalegylet karvezetője, Kollontz Rezső”³ A szezon végén a teljes anyagi csődbe jutott kiváló direktor még nem tudta, hogy örökre búcsút kell vennie a Csokonai Színháztól.

Horváth Árpád kényszerű távozása után, 1938-tól az Operaházból meghívott vendégművészek szereplése mind általánosabb – és egyre költségesebbé vált. Rendszeres operai élet, következetes színvonalemelés, hosszú távra szerződötetett, Debrecenben letelepített énekművészek alkalmazása csak évtizedek múltán valósulhatott meg.

1945 után, amikor az ország gazdasági újjáépítésének terve útjára indult, Kodály is megfogalmazta a zenei újjáépítés tervét. Fontos célként jelent meg az ország kulturális életének, Budapest mellett más városok zenei intézményeinek kiépítése és fejlesztése. Budapesten megalakult a Gördülő Opera, amely az ország kulturálisan elmaradott településein népszerűsítette a műfajt, és az 1950-es évekig tartó debreceni vendégjátékaival megteremtette az állandó debreceni operajátszás alapjait. A jelentkező kulturális igény kielégítésére, koncertezésre, operajátszásra képes zenei együttesek, önálló koncertzenekarok alakultak a vidéki színházakban. 1952-ben Debrecenben is megalakult az önálló operatársulat. Első előadása Rossini A sevillai borbély c. operája volt, amit 1952. november 14-én Sátoraljaújhelyen mutatott be. A Csokonai Színház vezetői fontos célnak tartották a vidék kulturális igényeinek kiszolgálását, a Debrecentől távol élő emberek művészeti nevelését és formálását. Ennek érdekében nagyon sok tájelőadást játszottak, nemcsak a megyehatáron belül, de Tatán, Sátoraljaújhelyen, Győrben, Salgótarjánban, Pécsen, Szolnokon, Miskolcon, Békéscsabán és még más helyeken is. Az operatársulat a Gördülő Operával kötött megállapodás alapján az ország észak-keleti régióját látta el. A társulat tagjai a Gördülő Opera vagonjaival utaztak, és a vagonokban aludtak.⁴

3 Debreceni Színház, 1937. XII.18.

4 Tréfás György emlékei alapján

A Debreceni Opera alapítása és országos rangra emelése kiemelkedő tehetségű művészek nevéhez fűződik. Rubányi Vilmos karmester, Blum Tamás karmester-fordító, Vámos László és Horváth Zoltán rendezők neve ma is emlegetett operaesték emlékét idézik.

Az 1952-ben megalakult debreceni operatársulat Blum Tamás irányításával 1953–1958 között 15 művet mutatott be. Blum elévülhetetlen karmesteri érdemei mellett a magyar nyelvű operajátszás fejlesztésén is dolgozott. Költőként megtalálta a magyar nyelv és az operaáriák, recitativok művészi ötvözetét. A mai napig élvezettel éneklük az általa fordított operákat (Anyegin, Rigoletto, Othello, Trisztán, Pelléas stb.). Debreceni működése után a Zürichi Opera karmestere volt haláláig.

Rubányi Vilmos, a legendás híru karmester, Budapest, Szeged és Miskolc után lett a Debreceni Csokonai Színház zeneigazgatója. Működése alatt az operatagozat szárnyalt. Mint kitűnő muzsikus tudta, hogy kiváló előadások csak társulatépítés eredményeként szülehetnek. 1964-ben ő szerződtette Kertész Gyulát operarendezőnek, akinek személyében valódi tehetséget talált. Kertész egyike volt azon öt fiatal muzsikusként, akik az Oláh Gusztáv és Nádasdy Kálmán által alapított opera-rendező szakon végeztek a Zeneakadémián. Rendezései mély tisztelettel szolgálták a zeneszerző akaratát és az operadramaturgiát. Nagy gonddal válogatta az operaénekes gárdát is. Vezető énekesei közül Balogh Éva, Marsay Magda, Czákó Mária, Hankiss Ilona, Varga Magda, Tibay Kriszta, Virágos Mihály, Gázsó János, Oszvald Gyula, Bartha Alfonz, Korondi György, Karnausz Tibor, Csongor József, Tréfás György, Tóth József, Bán Elemér és Neményi Lili neve emelkedik ki.⁵ Ehhez az együtteshez csatlakozott 1957-ben Tréfás György. Évente 3–4 bemutatót tartottak, a legnépszerűbb operákat tartották műsoron. Minden szerepet kettős, vagy hármas szereposztásban énekeltek, így lett Debrecennek repertoár operája a Csokonai Színházban.

Szendrő József igazgatása alatt a Csokonai Színház vezető művészei sokáig az Aranybikában kaptak otthont. Az 1968-ban megépült a Színház az utáni nagy vonzerőt jelentett a frissen végzett színészek, énekesek, számára. Az operaegyüttes tagjai szoros, közeli munkaviszonyba kerültek egymással, együtt töltötték napjaikat, ezért a rendezők és karmesterek is nagyon jól ismerték a társulat tagjait. Tudták, ki mennyi terhelést bír, milyen lelki beállítottságú, milyen zenei és énektechnikai tudása van. Ez tette lehetővé, hogy olyan szereposztásokat készítsenek, amelyek kitűnő előadásokat eredményeztek, elősegítve a fiatalok igazi művésszé érését. Az opera-együttes összekovácsolódásának és növekvő hírének következményeként a Magyar Televízió legelső színházi közvetítésében, 1958. május 22-én Mozart: Varázsfuvola c. operájának debreceni előadását láthatta az ország akkor még kisszámú előfizetője.

A színház vezetőségéhez nem csak művészek tartoztak. H. Péteri Nikola – a legendás művészeti titkár – a színház iránt érzett mélyszégyes szerelemmel és a művészek tiszteletével, segítségével évtizedeken keresztül szolgálta Tháliát. Személyiségét mindenki megismerheti, aki belenéz az általa vezetett, ma már muzeális értéknek számító, kézzel írt próbakönyvekbe, amelyek a színházban uralkodó rendről és művészi fegyelemről tanúskodnak.

---

5 Neményi Lili Horváth Árpád felesége volt, aki díjat alapított, amivel a mai napig megjutalmazták az évad legjobb énekesét a Csokonai Színházban.

A modern operák felkutatása és bemutatása terén az operatársulat megelőzte az Állami Operaházat, amikor 1966-ban játékbán, énekstílusban, rendezésben egyaránt új eszközöket követelő művet mutattak be, Kurt Weil – Bertolt Brecht: Mahagonny c. operáját. Az előadás a legsikerültebb magyarországi Brecht bemutatók közé tartozott. A huszadik században írt külföldi operák mellett – Menotti, Britten, Williamson – színre kerültek magyar szerzők, Friss Gábor, Csenki Imre és a Debrecenben élő Pongrácz Zoltán operái is.

1972-től, a Magyar Rádió rendszeres közvetítéseinek hatására, a debreceni énekeseket mind az ország zeneszerető közönsége, mind a magyar operaélet szaktekinélyei is megismerték. Vendégszereplésekre szóló meghívást kaptak az Állami Operaházba és Magyarország több színházába. Az opera együttes vezető énekesei közül – művésztük elismeréseként – többen kaptak Liszt díjat. Megszűnt Budapest zenei egyeduralma.

1965-ben – Tréfás György pályafutásának első nagy sikerét hozva – az opera tagozat egyik kiemelkedő vállalkozásaként bemutatták Bartók: A kékszakállú herceg vára c. operáját. Az előadást Rubányi Vilmos vezényelte és Kertész Gyula rendezte, Judit szerepét Tibay Kriszta énekelte. A produkciót nem csak a Minisztérium nívódíjával jutalmazták, de a két főszereplőt meghívták Belgiumba is, ahol Bartók operáját ők énekeltek először – nagy sikerrel. Rubányi Vilmos ezzel az előadással ünnepelte pályafutásának 40. évfordulóját, és ekkor kapta meg az Érdemes Művész címet. Tréfás egyébként 25 éven keresztül egyedül énekelte Kékszakállú szerepét. Kertész rendezése után, 25 év múlva Vámos László rendezte meg a Kékszakállút. Ezzel ünnepelték meg a Csokonai Színház 125 éves jubileumát.

Rubányi Vilmos halála után a színház fiatal tehetséges karmestere, Szabó László vette át az operatagozat zenei vezetését. Zeneigazgatói szobáját Rubányi Vilmos szobának nevezte el, így is tisztelegve az iskolateremtő karmester emlékének. Szabó László, és az ereje teljében lévő operarendező Kertész Gyula, a Rubányi Vilmos által eltervezett úton építette tovább a társulatot. Minden évben két új operabemutatót és két felújítást tartottak. Az operaénekes állomány 16–17 tagból állt, és olyan hozzáértéssel válogatták és tanították a fiatal énekes-utánpótlást, hogy minden opera minden szerepét „le tudtak kettőzni”, így soha, vagy nagyon ritkán kellett vendéget hívni. A dupla szereposztás megengedte az operák nagy szériában (25–40 előadásban) való játszását.

Az operaelőadások népszerűek és szeretettek lettek a városban, kialakult a színház operalátogató törzsközönsége. Elsősorban Verdi, Puccini, Donizetti, Rossini legnépszerűbb operáit játszották, de kuriózumként bemutattak modern operákat is, pl. Petrovics Emil C'est la guerre, valamint Lysistrate c. műveit. (Utóbbit egyenes adásban közvetítette a televízió.) Nagy gondot fordítottak a közönség nevelésére is. A Kodály-bérlet keretében vasárnap délelőttönként ifjúsági operaelőadásokat tartottak. Folytatták az operatagozat hagyományos kulturális misszióját. Minden hétfőn tájelőadásokra indultak a megye kultúrházaiba, majd a közönséget hozták be buszokkal a Csokonai Színházba. A zenés darabokat az operatagozat külön erre a műfajra szakosodott részlege játszotta. Ide tartoztak az évente bemutatott egy vagy két nagyoperett és a könnyebb zenés játékok. A közönség rajongott az operettekért, ezért szombaton és vasárnap rendszeresen két előadást tartottak. Nem volt ritka, hogy egy operett 50 vagy akár 100 előadást is megért.

Az opera és a zenés műfaj elengedhetetlen résztvevője a jó balettkar. A színház 6 pár táncost alkalmazott, akik között természetesen voltak szólisták, de esténként táncolták a kari feladatokat is. Szakmai tudásuk olyan magas volt, hogy önálló táncjáték bemutatók-

ra is sor került. Csak néhány közülük: 1962-ben Dante D' Ambrosi: Efezusi özvegy, 1964-ben Manuel de Falla: A háromszögletű kalap, 1973-ban Rimszkij-Korszakov: Seherezádé, 1990-ben Bartók: A csodálatos mandarin és sok más darab.*

Az operatársulat magyar nyelven játszott. A zenedrámák közvetítője a szöveg. Debrecen és a vidék közönsége igényelte a magyar nyelvű előadásokat. Kertész Gyula, aki hosszú éveken át meghatározó művésze, rendezője volt a társulatnak, nagy gondot fordított arra, hogy minden ember számára érthetővé és elsősorban színpadi műfajjává tegye az előadásokat. Az volt a véleménye, hogy az énekesnek jó színésznek is kell lennie, ezért kiemelt figyelmet fordított az énekelt szöveg érthetőségére.

Akit az idén ünneplünk, Tréfás György, mestere volt az érthető szövegmondásnak. Minden fekvésben tisztán ejtette a hangzókat és a kifejezés érdekében, értelmezve deklamálta szerepeit. Kivételes adottságai, színészi ereje, sötét színű gyönyörű hangszíne, széles hangterjedelme, ugyanakkor átütő hangereje kivívta az énekes társadalom és az egész ország elismerését. Parádés szerepei közé tartoztak az operairodalom legnagyobb basszus szólamai, amelyek közül a teljesség igénye nélkül csak néhányat tudunk megemlíteni: Beethoven: Fidelio – Rocco, Mozart: Szöktetés a szerájból – Ozmin, Rossini: A sevillai borbély – Basilio, Bartók: A kékszakállú herceg vára – Kékszakállú herceg, Verdi: Nabucco – Zakariás, Mozart: A varázsfuvola – Sarastro, Gounod: Faust – Mefiszto. És feltétlenül meg kell említenünk egy különleges „szoknyaszerepet”, amelyet Magyarországon mind a mai napig csak ő énekelt: Donizetti: Vivát Mama – Agata.

Tréfás György szakmai és életpályája kiemelkedő példája a művész követendő zenei és társadalmi szerepvállalásának. Művészi szerepvállalása mellett meghatározó egyénisége volt Debrecen zenei és művészi életének. A Csokonai Színházban énekelt szerepei, külföldi vendégszereplései mellett rendszeresen részt vett a színház tájékoztatóiban, így a vidéken élő emberek is megismerhették és megszerették személyét és rajta keresztül az operai műfajt. Hosszú éveken keresztül tagja volt a Csokonai Színház Igazgató Tanácsának. Emberi és művészi súlyát latba vetve harcolt a művészek társadalmi elismertségéért, életszínvonaluk javításáért, panaszuk orvoslásáért. Megkapta a Magyarországon adható majdnem minden művészi díjat, érdemes, majd kiváló művész lett. Megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Aranykeresztjét, a Liszt díjat. Debrecen város díszpolgára, a Csokonai Színház Örökös Tagja, a Halhatatlanok Társulatának tagja lett. Németországban az NDK. Kulturális Arany Érdemrendjét és a Düsseldorf-i Parlament Elnökének ajándékérmét kapta.

Miután a sikeres akkreditáció eredményeként 2008-ban a Debreceni Egyetem Zene-művészeti Karán is elindult az opera mesterképzés, Tréfás György élete és művészi pályája példaként szolgál az énekművész hallgatók számára.

---

* A balettársulat történetéről ld. Tóth Dénes: A balétoctól a mozgásszínházig. Táncművészet a debreceni Csokonai Színházban. Debreceni Szemle 2008/2. szám. (Szerkesztő megjegyzése.)

Lukács Nikolett

A valódi bűn regénye – Oscar Wilde: Dorian Gray arcképe

„A Művészet az absztrakt dekorációval kezdődik, ahol is tisztán képzeletszülte, gyönyörködtető, nem létező és irreális dolgokkal foglalkozó elemek vannak jelen. [...] A művészet sokkal inkább fátyol, mintsem tükör. Virágait erdők nem ismerik, madarai nem dalolnak semmiféle más ligetben. A Művészet világokat teremt és világokat tesz semmivé, és le tudja hozni egy vörös fonálon a holdat az égről [...] a Művészet mandulavirágot fakaszthat tél közepén, és havat teríthet az érett, sárga búzamezőkre”, „a Hazugság a szép valótlanosságok mondása, a Művészet legsajátabb célja”.¹

1. Bevezetés

A fenti idézetet a 19. század legellentmondásosabb embere és szerzője, Oscar Wilde írta. A kiváló képességű költőzseni, dandy és társalkodó virágkorát éli napjainkban. Számos darab, könyv, regény és film készült műveiről és életéről egyaránt. Kocsmákat, klubokat neveznek el róla, idézeteit fiatalok egész sora tudja kívülről. Egyetlen regénye még ma is átható erővel hat, korában valóságos megbotránkozást váltott ki. Hőse, a fiatal és befolyásolható ifjú, Dorian Gray nemrég újabb film főhőse lett. A bűn és az irodalom témakörének megközelítése már Raszkolnyikov és Édes Anna, Julian Sorel vagy Anyegin tettein keresztül is megvalósult, mert az irodalom és a bűn, a hazugság és egyéb gonosz cselekmények szorosan kapcsolódnak az emberiség történelméhez. Nem lenne ókori dráma, szerelmes regény, de természetesen mai akciófilm sem nélkülül. Teremtésünk Ádámtól és Évától kezdve bűnnel kezdődött, s ez ma sincsen másképp. Tanulmányomban egy különleges művön keresztül kívánom bemutatni a bűn és irodalom kapcsolatát, s hazánk mai büntetőjoga alapján kívánom ismertetni a főhős felelősségre vonásának lehetőségét.

2. Oscar Wilde és a *Dorian Gray* születése

Oscar Wilde Nagy-Britannia legkonzervatívabb korszakában élt. Ír lévén már származásával is kilógott a viktoriánus angolok közül. Viselkedése és egész lényé különleges volt,

---

¹ WILDE, Oscar: *A hazugság napfogyatkozása*. In: *A szecesszió*, Pók Lajos szerk., Budapest, Gondolat, 1972, 159-176.

akit unokája, Merlin Holland így jellemzett: „A Wilde életének minden vonatkozását jellemző kettősség megigéz és zavarba ejt: angol és ír egyszerre, (...) protestáns, aki egész életében vonzódik a katolicizmushoz, homoszexuális, aki megnősül, a szó muzsika és a nyelv festője, aki Gide-nek azt vallja, hogy az írás untatja, művész, aki nemhogy kettő, de egyenesen három kultúrkörben járatos, angol- és franciabarát, a szíve mélyén pedig kelta”.² Ezek után nem is csodálkozhatunk azon, hogy Dorian Gray is két arcot ölt magára. A kettősség, a tudathasadás a regény központi témája, s ez a bűnöző személyeknél sincsen másként. Tettüket egyesek elrejtik, mások dicsekszenek vele, de tulajdonképpen mindkét magatartás a tett miatt érzett büntudat eredménye.

A *Dorian Gray* Viktória királynő uralkodása alatt készült el, mely, ahogy történelemkönyveinkből tudhatjuk az angol történelem egyik legdicsőségebb korszaka volt. Gyarmatok, jólét, szigorú erkölcsök – a valóság azonban ennél jóval árnyaltabb volt. Ópiumbarangok, nyomorregyedek és szegénység is jellemzői voltak a dicsőséges birodalomnak, melyet a regény is jól jellemez. Wilde barátja, Sir Arhur Conan Doyle, a Sherlock Holmes történetek szerzője, akit a krimi szülőatyjaként³ ismernek, novelláiban kitűnően mutatja be a kor visszasságait. Sarah Engelhardt szerint: „nemcsak Sherlock Holmes híres, Poirot meg Miss Marple, Charles Dickens Bucket felügyelője, Edgar Allan Poe Auguste Dupinja, de Emile Gaborineou Wilkie Collinsa (Holdkő), G. K. Chesterton Pater Brownja, Dorothy Sayers és Edgar Wallace is megalapozták a krimi”.⁴ A könyv egy ilyen közegben valóságos botránykőként robbant a köztudatba.

A dekadentista érzületet – mely ekkor főként Franciaországban vált elterjedté – és annak megjelenését Wilde művében, Fuchs Anna így jellemzi *Az eszmék irodalmi működése. A dekadencia példája* című munkájában: „Oscar Wilde *Dorian Gray* arcképe című művében a főhős egyaránt vonzódik a katolikus miszticizmushoz és hisz a darwinizmusban: A miszticizmus csodálatos hatalmával, mely a hétköznapi dolgokat különössé teszi és az érdekes eretnek-hitével, mely mindig kísérte őt, megindította egy idényre; egy másik idényre pedig hajlott a németországi mozgalom, a *darwinismus* anyagi elveire, s izgató gyönyörűsége telt abban, hogy az emberek gondolatait és szenvedélyeit az agy valamely gyöngyszerű sejtjéig, vagy a test valamely fehér idegéig vezesse vissza, örült annak a gondolatnak, hogy a szellem föltétlenül függ a test bizonyos, beteges, vagy egészséges, rendes vagy kóros állapotától”.⁵

3. A könyv cselekménye

A könyv először a *The Nineteenth Century* című folyóirat 1890. júliusi és szeptemberi számában jelent meg.⁶ A könyv számos vitát kavart és kavart ma is. Julie Hibbard például így jellemzi a hőst: „Dorian Gray összüllött képmutató, álszent”.⁷ A könyv főhőse, egy

2 RADEMACHER, Jörg. W.: *Oscar Wilde*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 7.

3 Itt jegyezném meg, hogy már Doyle előtt is léteztek kriminek, „crime fiction”-nek nevezhető művek, gondoljunk csak Edgar Allan Poe Dupin felügyelőjére.

4 ENGELHARDT, Sarah: *The investigators of crime in literature*, Marburg, 2003, Tectum Verlag, 6.

5 FUCHS, Anna: *Az eszmék irodalmi működése. A dekadencia példája*, in: http://www.paperweb.hu/doku_mutat.php?tipus=tanulmany&szoveg=77, 2.

6 TÖRÖK, András: *Oscar Wilde világa*, Budapest, Írók világa sorozat, Európa Könyvkiadó, 1988. 109.

7 HIBBARD, Julie A.: „The importance of reinventing Oscar- Versoins of Wilde during the last hundred years”, Amsterdam- New York, 2002., 45.

rendkívül szép, már már festőinek tűnő adottságokkal rendelkező fiatalember, akit egy festő, Basil Hallward lefest. A festményt meglátja Hallward barátja, a dúsgazdag Lord Henry Wotton, aki nem tud ellenállni annak, hogy rosszra ne csábítsa ifjú felfedezettjét. Dorian hamarosan saját szépségének rabja lesz, s az örök ifjúságért, akárcsak számos irodalmi hős, tulajdon lelkét is odaadná. Kívánsága, miszerint ő maradjon örökre szép és helyette a kép öregedjen valósággá válik, ezért viszont szörnyű árat kell fizetnie. Egy ártatlan fiatal színésznőbe szeret bele, de amint megunja a színpadon nyújtott rossz alakítása miatt elüzi maga mellől és felbontja jegyességüket.

A fiatal Sybil öngyilkos lesz, s a képen megjelennek az első jelek a szép fiatalember romlott lelkének lenyomataként. A cinikus és egyre jobban bűnbe sodródó Dorian egy sárga könyvet tekint Bibliájának, mely szimbolikusan a gonoszság megtestesítője. A bűnök egyre sokasodnak, melyek részletezésébe néhol nem megy bele Wilde. A szépségével mindenütt hódító Dorian eljut a legszörnyűbb bűnig, az emberölésig is. Az egyre gyanakodó Basilt meggyilkolja, holttestének elrejtésére egy vegyész kényszerít. A bűnök alatt azonban ő is összeomlik. Egyre súlyosbodó őrültségében nem bírja tovább és meg akarja semmisíteni a képet. A kést azonban magába döfi, s szolgálai is csak gyűrűjéről ismerik fel szörnyűséges arcát.

A cselekmény rövid bemutatását követően, most részletesebben kívánom ismertetni ezt, illetve Dorian Gray jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvünk általi felelősségre vonását is megkísérlem.

4. Dorian cselekményei

Mostani Büntető Törvénykönyvünk a 166. § (1) bekezdésében határozza meg az *emberölés* fogalmát. „Aki mászt megöl, büntetett követ el, és öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő” – szól a megfelelő szakasz. Dorian Gray ezt a cselekményt a regényben egyszer biztosan elköveti. Szerencsétlen barátja, Basil Hallward sérelmére, melyet előre kitervelten, különös kegyetlenséggel valósít meg. Maga az író így írja le a cselekményt:

„Dorian Gray rápillantott a festményre, és hirtelen érthetetlen gyűlöletet érzett Basil Hallward iránt, minthogyha a vásznon lévő kép sugalmazná, s egyenesen fülébe súgná vigyorgó szájával. Az üzött vadállat őrült kétségbeesése támadt benne, és undorodott attól az embertől, ki az asztalnál ült, jobban, mint bárkitől vagy bármitől életében. Vadul körülnézett. Szemben vele, a festett láda tetején, valami csillogott. Tekintete ráesett. Tudta, micsoda az. Kés volt, melyet pár nappal ezelőtt felhozott, hogy elvágjon vele egy kötelet, és elfelejtette visszavinni. Lassan közeledett hozzá, s közben el kellett haladnia Hallward mellett. Mihelyt elhagyta őt és mögötte volt, kezébe kapta a kést és megfordult. Hallward megrezzent székében, mintha föl akarna kelni. Dorian rávetette magát, és beledöfte a kést a nagy ütőerébe, mely a fül mögött van, Basil fejét az asztalra szorította s többször beleszúrta.

Fojtott sóhajt hallott, annak az embernek iszonytató hangját, ki tulajdon vérében füladt meg. Kiterjesztett karjai három ízben fölrémlettek, és kezei, a merev ujjakkal, fúrcsán hadonásztak a levegőben. Dorian még kétszer beledöfött, de Basil nem mozdult többé. Valami csöpögni kezdett a padlóra. Dorian várt kicsit, még mindig lefelé nyomva a fejét. Aztán a kést az asztalra dobta és hallgatózott.

Semmi egyebet nem hallott, csak azt, hogy csöpögött-csöpögött valami a foszladozó szőnyegre. Kinyitotta az ajtót, s a lépcső pihenőjére lépett ki. A ház teljesen nyugodt volt. Senki se volt ébren. Pár pillanatig itt álldogált a karfára hajolva, bámulva lefelé a sötétség mozgó kútjába. Aztán kivette a kulcsot, visszament a szobába és bezárkózott. Az a valami még mindig ott ült a széken, s lehajtott fejjel, púpos háttal, babonás karokkal nyújtózott az asztalon. Ha nincs tarkóján a vörös, tépett seb és az asztalon a lassan lecsüngő fekete, alvadt tócsa, azt hihette volna, hogy csak alszik az illető.”⁸

Dorian tettének fő magyarázata Basil kíváncsiságára, aki nem tud szabadulni a festménytől, szinte rögeszmésen ragaszkodik alkotásához és szinte mítoszként tekint rá. Alkotónak érzi magát nemcsak a festmény miatt, hanem úgy érzi teremtményt alkotott. Ez így is van, csak egészen más jött létre, mint amit ő gondolt. Minősítés szempontjából a (2) bekezdés szerint a büntetés tíz évtől húsz évig terjedő, vagy életfogytig tartó szabadságvesztés, ha az emberölést az *a*) pont szerint előre kitervelten, a *d*) pont szerint pedig különös kegyetlenséggel követi el. A holttest eltüntetéséhez egy megszaroalt régi ismerős vegyész, Alan Campbellt használ fel. Ezzel egy újabb bűncselekményt követ el. A holttest savazása önmagában büntetlen utócselekménynek minősül, mivel ez nem büntethető, de megállapítható a *zsarolás* tényállása, melyet a Btk. 323. § (1) bekezdése így fogalmaz meg: „Aki jogtalan haszonszerzés végett mást erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön és ezzel kárt okoz, büntetést követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Mai büntetőjogunk szerint ez a cselekmény két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető, ha a zsarolást bűnszövetségben, élet vagy testi épség elleni avagy más hasonlóan súlyos fenyegetéssel, hivatalos személyként e jelleg felhasználásával avagy hivatalos megbízás vagy minőség színlelésével követik el. A regény így írja le Dorian cselekményét:

„Dorian Gray szemébe ismét az előbbi szálnalmas szomorúság tért vissza. Majd kinyújtotta kezét, egy darab papírt vett, ráírt valamit. Kétszer is átolvasta, gondosan összehajtogatta, és az asztal tulsó felére tolta. Aztán fölkelt, az ablakhoz ment. Campbell meglepődve nézett rá, majd fölkapta a papírdarabot, kinyitotta. Hogy elolvasta, arca halottfehér lett, visszarogyott székébe. Ájulatos gyengeség környékezte. Úgy érezte, mintha szíve valami üres térben halálra verné magát. Két-három másodpercnyi borzalmas csönd után Dorian megfordult, Campbell mellé jött, megállott, s kezét vállára tette.
– Sajnálak, Alan – mormogta –, de nincs más választásom. Már megírtam egy levelet. Itt van. Látod, kinek szól. Ha nem segítesz, el kell küldenem. Ha nem segítesz, elküldöm. Tudod, mi lesz ennek a következménye. De te segítesz nekem. Most már segítened kell. Igyekeztelek megkímélni ettől. Ezt el kell ismerned. Rideg voltál, durva, sértő. Úgy bántál velem, ahogyan senki sem mert velem bánni, egyetlen ember sem. Elviseltem. Most rajtam a sor, én szabom meg a föltételeket.
Campbell a tenyerébe temette arcát és összeborzongott.

---

8 WILDE, Oscar: *Dorian Gray arcképe*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2006., 166.

– Igen, most én szabom meg a föltételeket, Alan. Tudod, mik ezek a föltételek. A dolog nagyon egyszerű. Jöjj, ne idegesítsd magad. Ezt meg kell tenned. Egykettő, csináld meg.”⁹

Mivel a műben nem jelenik meg leírva az elkövetési forma, ezért nem tudjuk, hogy a minősített vagy az alapeset szempontjából kellene-e megállapítani bűnösségét.

A könyv lapjain az ekkor jelentősen elszaporodott ópiumbarlangok és sikátorok világa is megjelenik, akárcsak a már említett *Sherlock Holmes kalandjai* című novellasorozatban. Wilde részletesen írja le a nyomor és a pillanatnyi gyönyörök keverékét:

„A terem végén kis lépcső volt, mely egy elsötétített szobába vezetett. Mikor Dorian fölsietett a rozoga lépcsőfokokon, megcsapta az ópium nehéz illata. Mély lélegzetet vett, s orrcimpái remegtek a gyönyörtől.”

Ekkor felfedezhető a mai törvényünkben a „*visszaélés kábítószerrel*” néven definiált bűncselekményforma

Dorian azzal, hogy elmegy az ópiumbarlangba és ott megvásárolja a kábítószer elköveti a cselekmény alapesetét. A Btk. 282. § (1) bekezdése szerint ugyanis: „Aki kábítószer termeszt, előállít, megszerez, tart, az országba behoz, onnan kivisz, vagy az ország területén átvisz, büntettet követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Az mellékes, hogy egy általa ismert és tönkretett fiatalember megzavarja és ezért sietve eltávozik a helyről.

A regény más részében Dorian Gray a máktermesztést fontolgatja a kertjében, ezzel szintén megvalósította volna a bűncselekményt, ha a gondolatnál tovább merészkedett volna.

Sybil Vane esetében, ha korát ismernénk, megállapítható lenne a régi szabályozás szerinti „liliomtiprás” bűncselekménye is, de ezt a szerző nem írta le eléggé pontosan, mindössze feltételezhető egy Dorian Grayhez hasonló romlott lelkű ember esetében. Ugyanígy nincs a műben konkrét bizonyíték a megrontásra és egyéb cselekményekre sem, ezek megmaradtak a mi illetve az író képzeletének szintjén.

A mai törvényből már törölt cselekményfajta, a *váltóhamisítást* korábban a 313/A. §-ban szabályozta a Btk. A regényben a már említett fiatalember utal rá, hogy valami hasonló ügybe keveredett:

„Darlington nem jelent föl. A bátyám végül is kifizette a váltót. De George se beszél velem... Bánom is én – tette hozzá és sóhajtott. – Amíg ez van, addig nem kellene barátok. Különben is azt hiszem, túlságosan sok barátom volt.”

A régi szabályozás értelmében: „Hamis a váltó, illetve valamely váltónyilatkozat, ha nem attól ered, akitől eredni látszik; hamisított, ha tartalma utólag jogtalanul megmásítatott. A hamis nyilatkozat természetesen nem kötelez; ez azonban nincs kihatással a váltón előforduló valódi nyilatkozatok váltójogi erejére”.¹⁰

9 WILDE, Oscar: i.m. 177.-178.

10 1876. XXVII. t.c. 81. § a váltó-törvényről

5. Összegzés

Oscar Wilde műve mai fogalmaink szerint is mestermű. Nemcsak a dekadencia hívei számára jelent értéket, hanem a világirodalom darabjai között is ritkaságnak számít. A munka megteremtette a krimik, misztikus és horrortörténetek őst, melyet a Frankenstein, a Dracula, vagy Poe már említett történetei indítottak útjukra. A *Dorian Gray arcképe* mégis jóval több: a bűnt és az emberi lélek sötétségét bemutató, személyiségfejlődést vizsgáló és freudi pszichológiai mélységeket bejáró munka. Emellett homoszexuális tanregény, melynek eredeti szövegét jócskán megnyirbálta a szerző, mert korában így is hatalmas megbotránkoztatást váltott ki, olyat, amelyet még ez az egoizmusáról hírhedt személy sem mert vállalni. A tanulmányban ábrázolt bűncselekményeket a mai hazánkban hatályos büntetőtörvény alapján vizsgáltam, nyilván egy mai, illetve korabeli brit jogalkalmazás más eredményre jutna. A regényből több bűncselekmény nem tűnik ki, de azt megállapíthatjuk, hogy a már említett cselekmények is elegendőek lennének ahhoz, hogy mai törvényünk alapján Dorian Gray fegyházban letöltendő, hosszú évekre szóló büntetést kapna. Izgalmas és tanulságos feladatnak bizonyult, melynek olvasását ajánlom a büntetőjog iránt érdeklődőknek.

Irodalomjegyzék

- ENGELHARDT, Sarah: *The investigators of crime in literature*, Marburg, 2003, Tectum Verlag, 6.
FUCHS, Anna: *Az eszmék irodalmi működése. A dekadencia példája*, in:
http://www.paperweb.hu/doku_mutat.php?tipus=tanulmany&szoveg=77, 2.
RADEMACHER, Jörg. W.: *Oscar Wilde*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 7.
TÖRÖK, András: *Oscar Wilde világa*, Budapest, Írók világa sorozat, Európa Könyvkiadó, 1988. 109.
WILDE, Oscar: *A hazugság napfogyatkozása*. In: *A szecesszió*, Pók Lajos szerk., Budapest, Gondolat, 1972, 159-176.
HIBBARD, Julie A.: „The importance of reinventing Oscar- Versoins of Wilde during the last hundred years”, Amsterdam- New York, 2002., 45.
WILDE, Oscar: *Dorian Gray arcképe*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2006.
1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
1876. XXVII. t.c. a váltó-törvényről

Kovách Ádám

Gondolatok az interdiszciplináris kommunikációval kapcsolatban

A Magyar Tudomány 2009. évi 8. számában jelent meg Horváth Lajos cikke¹, amelyben a századforduló táján lezajlott – de megnyugtató módon máig sem lezárt – „tudományháború” egyes kérdéseit eleveníti fel. Az annak idején széles körben érdeklődést kiváltó, a klasszikus értelemben vett (természet)tudomány képviselői és a „posztmodern” filozófia álláspontjának védelmezői között zajlott vita az egyes, egymástól távol eső tudományágakban kialakított fogalmak kritikátlan átvételének kimutatásával indult, de felszínre hozta a tudományról magáról alkotott eltérő felfogások között tapasztalható súlyos, több tekintetben összeegyeztethetetlennek tűnő ellentmondásokat is.

Az interdiszciplináris kutatásokban az egyes szaktudományok közötti kapcsolatrendszer két eleme rendelkezik különös jelentőséggel. Ezek egyike az egyes szakterületeken kialakított, sok esetben sajátos fogalmak – egyirányú vagy kölcsönös – átvétele annak érdekében, hogy a fogalmat átvevő tudományág egyedi megközelítési lehetőségeit kihasználva helyezze azokat új megvilágításba, tárja fel mindazokat a vonatkozásokat, amelyek megismerésére a fogalmat eredetileg kialakító tudományág sem eszközrendszerét, sem alapvető ismeretanyagát tekintve nem alkalmas. Egy fogalom átvétele – az adott fogalomhoz kapcsolódó ismeretanyag bővülése révén – gyakran magának a fogalomnak a módosulását, átértelmezését eredményezi. A kapcsolatrendszer másik meghatározó eleme az eltérő szakterületen kidolgozott és használt, gyakran egyedi módszerek átvétele és felhasználása az érintett fogalmat kialakító tudományágon belül. E két kérdéskör közül a jelen cikkben elsősorban az interdiszciplináris kapcsolatban elengedhetetlen fogalomátvétel kérdésével kívánunk foglalkozni, hangsúlyozva, hogy nem a kérdés filozófiai vetületére kívánunk összpontosítani, hanem – több, interdiszciplináris területen szerzett közvetlen kutatási tapasztalatra támaszkodva – néhány, a fogalom- és módszerátvétel gyakorlatában jelentkező kérdést szándékozunk elsősorban konkrét példák kapcsán megvilágítani.

A humán- és természettudományok interdiszciplináris kapcsolatainak lehetőségét, adott esetben kiemelkedő jelentőségét számos példával szemléltethetjük. A módszerek átvételét illetően ismeretes például, hogy a többváltozós kapcsolat- és hatáselemzés alapvető statisztikai módszerét képező faktoranalízis (és ennek alapjaként az ún. főkomponens-analízis) a pszichológia sajátos módszereként (pszichometria) alakult ki, később vált számos szakterület eredményesen használt eszközévé. Említhetjük a termodinamika

---

1 Horváth Lajos: Intellektuális imposztorok? Terminológiai fosztogatás az interdiszciplináris kutatásban. Magyar Tudomány 2009, pp. 914-925.

és statisztikus mechanika fogalmaira és eszköztárára alapozott eljárások sikeres, eredményeit tekintve a tapasztalat által is igazolt következtetésekre alkalmas felhasználását kollektív társadalmi jelenségek modellezésére, vagy a valószínűségszámítás eljárásainak alkalmazását a társadalomban kimutatható véletlen tömegjelenségek irányultságának elemzésében. Igaz, mindezen példákban nem szükséges az elemzett terület fogalmi jelentéstartalmának teljes átvétele: az első példában pusztán a mérhetőség, sőt minimális követelményként (lásd pl. rendkorreláció) csupán a felhasznált adathalmaz rendezhetősége, a második példában az analógiára alapozott tárgyalásmód lehetőségének, a felhasznált ismeretelemek párhuzamosíthatóságának felismerése merül fel követelményként anélkül, hogy mindez az alapul szolgáló tudományterületen kialakított fogalmak jelentéstartalmát vagy érvényességi körét legkevésbé is érintené.

Arra, hogy az interdiszciplináris kapcsolatok kihasználása mennyiben járulhat hozzá egy adott tudományág keretein belül kialakított fogalom tartalmi körének bővüléséhez ill. átalakításához, példaként szolgálhat a „földtani kor” fogalmának tartalmi és jelentés-tani módosulása az idők folyamán.

A földtani korfogalom a 17. században, a rétegtan keretein belül alakult ki, bevezetésének alapelveit Nicolaus Steno (Niels Stensen, *1638, Koppenhága) fogalmazta meg 1669-ben megjelent művében. Ezek közül a legfontosabbak (egyszerűsített megfogalmazásban)

- a szuperpozíció elve: minden réteg fiatalabb az alatta elhelyezkedő rétegnél;
- az eredeti horizontalitás elve: minden jelenleg dőlt réteg eredetileg vízszintes elhelyezkedett el;
- a rétegfolytonosság elve: minden üledékréteg vízszintes irányban tetszőlegesen meghosszabbítható;
- metszési elv: ha egy test vagy diszkontinuitás elmetesz egy üledékes réteget, annál csak fiatalabb lehet.

A fenti alapelvekből már kitűnik, hogy ebben a kezdeti, pusztán rétegtani megközelítésben a földtani kor fogalma kizárólag relatív értelmet nyerhet: az egyes (főként üledékes) rétegek kialakulása időbeli sorrendjének megállapíthatóságán alapul. Az élet fejlődésére vonatkozó ismeretek bővülésével alakult ki a biosztratigráfia tudományága, további lehetőséget nyújtva az üledékes rétegek időbeli párhuzamosítására, rendszerbe foglalására, de változatlanul csak relatív keretek között. Mindezek mellett az időbeli besorolás lehetőségeinek szélesedése, a felhalmozott ismeretanyag bővülése folytán lehetővé vált egy teljes földtörténeti időskála kialakítása, amely – elsősorban a földtörténet életmaradványokat halmozottan tartalmazó, késői szakaszát tekintve – megfelelő felbontással nyújt lehetőséget főként üledékes rétegek kialakulási (de hangsúlyozottan relatív, egymáshoz viszonyított) korának meghatározására. Ebben a megközelítésben tehát a „földtani kor” fogalma a viszonylagosság mellett hangsúlyozottan az elsődleges kialakulás korára leszűkítetten értelmezendő.

Az élet gyors földi elterjedését megelőző, – és mint kiderült, a Föld teljes történetének mintegy 85 %-át lefedő – időszakra nézve ez az életnyomok által biztosított, kiemelkedően jó időbeli felbontás nem volt elérhető, hasonlóképpen problematikus volt a magmás és átalakult kőzetek korbesorolása, amennyiben ezek korviszonyai csak a környezetükben található üledékes rétegekhez való viszonyuk alapján voltak feltárhatók. E problémák megoldását a radioaktív bomlás jelenségén alapuló, radiometrikus kormeg-

határozás fizikai elvekre és módszerekre alapozott eljárásainak a 20. század közepétől elterjedt alkalmazása tette lehetővé.

Az, hogy az általánosan használt (fizikai) időegységekben, millió években megadható koradatokat szolgáltató fizikai kormeghatározási módszerek helyet kaptak a földtani kormeghatározás területén, egyrészt lehetővé tette a földtani korok megállapításának/hozzárendelésének kiterjesztését a Föld teljes történetére, másrészt oda vezetett, hogy a korábbi, egyoldalúan eredetkronológiai megközelítést egy eseménykronológiai megközelítés váltotta fel, ami a földtani korfogalom diverzifikálódását vonta maga után. Az elsődleges keletkezés mellett a korfogalom olyan elemekkel bővült, mint a kőzetalkotó ásványok egyedi kora, a kőzetátalakulás (metamorfózis) kora, az utolsó felmelegedés/lehűlés kora, stb.

Mint az előző példából is kitűnik, az interdiszplináris kutatásban nem pusztán megengedett, hanem gyakran szükséges is a tárgyban érdekelt (rész)diszciplínák érintett fogalmainak és módszereinek kölcsönös átvétele. Éppen ez teremti meg annak a lehetőségét, hogy az egyes részterületek eltérő megközelítése és egymástól különböző módszerei ellenére egységes szerkezetben, egységes fogalomrendszerben válják lehetővé az adott (interdiszciplínáris) terület sajátosságainak sokoldalú feltárása. Nem megengedett azonban a pusztán formális, a részdiszciplínák megközelítésének közös keretbe foglalásának szükségességét figyelmen kívül hagyó, a Sokal által „elkövetett” tréfa² által is kárhoztatott fogalomátvétel a szélesebb körre kiterjedő legitimáció lehetőségének biztosítása érdekében, vagy esetleg pusztán – Karinthy szavaival élve – „a széphangzás mián”.³

A Horváth Lajos idézett cikkében felhozott példa, – amelynek kapcsán a szerző annak a lehetőségét veti fel, hogy a természettudományok oldalán is történhet gondatlan, félreértelmezéshez vezető fogalomátvétel – nevezetesen a „qualia”, és a fenomenális tudat összetartozó fogalmának interdiszciplínáris megközelítése a most kialakulóban lévő „tudat tudománya” keretében, éppen ennek az elvnek a hangsúlyozására nyújt lehetőséget. A természettudományi irányultságú diszciplínák a szellemtudományok keretében, integrált *érzet*komplexumra adott szubjektív *érzés*válaszként meghatározható „qualia” kialakulása háttérben álló, objektív részfolyamatokat kívánják feltárni. Kétségtelen, hogy ebben a gondolkodás legmélyebb szintjének személytől független, általános megismerésére irányuló törekvés nyilvánul meg, de arra a kérdésre, hogy ez milyen mértékben és hogyan realizálható, a szerzőével lényegében egyező véleményem szerint egyértelmű válasz ma még nem adható. Egy tény azonban biztosan állítható: a természettudományos megközelítés célja nem az adott fogalom (újra)értelmezése, nem is kíván választ adni olyan jellegű, saját kérdésfeltevési módjától idegen kérdésekre, mint pl. „milyen érzés embernek lenni”, hanem pusztán a tudati részfolyamatok megismerése útján, más megvilágításban kívánja bemutatni egy a humán tudományok terén kialakított fogalom szubjektív, tudati realizációjának objektív háttérét.

Mindenképpen hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fogalmak átvételében ill. azok használata során esetlegesen jelentkező félreértelmezés, egyes esetekben valóban elítélendő túlzás csak egyetlen jelenség a „tudományháború” színterén. Az alapvető kérdés magáról a tudományról alkotott felfogásban jelentkezik. Hogy mást ne mondjunk, a

2 Lásd pl. Alan Sokal – Jean Bricmont: *Intellektuális imposztorok*. Typotex Bp. 2008, 2. kiadás, 14. old.

3 Lásd: Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. [Babits Bihály – Antik szerető]

természettudományok a posztmodern filozófia egyik alapjának tekinthető paralógia-elv helyett – a fizikában Bohr által a kvantummechanika értelmező vitájában megfogalmazott, de általánosított értelemben akár a humán tudományok területén is alkalmazható – korrespondencia-elvet fogadják el a különböző, egyaránt tudományos igényű megállapítások közötti viszony tisztázása során. Míg a paralógia-elv megengedi, hogy azonos jelenségre vonatkozó párhuzamos elbeszélések (narratívák) eleve ekvivalens igazságtartalommal rendelkezzenek, a korrespondencia-elv azok érvényességét csak komplementer értelemben, az érvényességi kör megadása esetén ismeri el.

* * *

Az interdiszciplináris kommunikáció terén fellépő, adott esetben félreértelmezéshez vezető nehézségek fő forrását – az érintett fogalmat bevezető kutatási terület esetlegesen kezdeti állapota, az ismeretek rendezetlensége mellett – a közös nyelv („metanyelv”)⁴ hiányában jelöli meg az idézett cikk szerzője. E probléma kapcsán természetes kérdésként merül fel: amennyiben a két érintett terület nyelvhasználata, alapfogalmainak definíciórendszere egymástól eltérő, vajon élvez-e elsőbbséget valamelyikük a másikkal szemben, kötelezhető-e bármely tudományterület sajátos fogalom- és nyelvhasználatának feladására, vagy más utat kell választani a probléma megoldásához.

A természettudományok körében Rudolf Carnap⁵ – kiindulva a természettudományok hierarchikus rendszeréből – a fizika nyelvét tekinti olyan nyelvnek, amely alkalmas a fizikán kívüli tudományágakban megfogalmazott fogalmak, jelenségek, problémák interdiszciplináris megközelítése során adódó következtetések megfogalmazására. Mai értelmezés szerint a fizika feladata valóban azoknak az alapvető kölcsönhatásoknak a kutatása, amelyek a reális világ valamennyi területén érvényesülnek, és amelyekre az élő és élettelen természet objektív jelenségei legalább is elvi szinten visszavezethetők. Ez a redukcionista szemlélet azonban nem követeli meg szükségszerűen az egyes szakterületek sajátos nyelvének feladását, hiszen éppen ezek használata teszi lehetővé a vizsgált jelenség kompakt, az adott szakterület vizsgálati szintjének megfelelő leírását, nem tagadva a háttérben álló, a fizika módszereivel vizsgált és a fizika nyelvén megfogalmazható alapjelenségek létezését és érvényesülését az adott jelenségkörben. Az interdiszciplináris kapcsolatok kialakítása során esetlegesen fellépő értelmezési és megfogalmazási problémák kezelése természetesen megköveteli az egyes diszciplínák fogalmkörei és sajátos fogalmai között fennálló kapcsolatok részletes feltárását és megfogalmazását, legalább is a vizsgált részterület vonatkozásában. Ez nagyrészt meg is valósul a határterületi rész tudományok (pl. fizikai kémia, geokémia, biokémia, biofizika stb.) keretében, és érvényre is jut nyelvhasználatukban.

Míg a természettudományok fogalomrendszere alapvetően objektív jelenségekhez köthető, a humán tudományok, valamint a filozófia fogalomrendszerei jelentős mértékben tartalmaznak szubjektív, továbbá kifejezetten elvont jellegű elemeket is. Ugyanakkor egy az érintett területek összességét átfogó hierarchikus rendszer hiányában – nem

4 E fogalom alatt itt természetesen nem egy metakommunikációs eszközzel kiegészített, hanem a párhuzamosított tudományterületek fogalomrendszereinek együttes kezelésére alkalmas, közös nyelv értendő.

5 R. Carnap: Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft. Erkenntnis, II. 1931-1932, pp. 432-465.

fogalmazható meg egy olyan redukciós elv sem, amely teljes általánosságban lehetővé tenné az egyes érintett nyelv- és fogalomrendszerek átfogó kapcsolatrendszerének kialakítását. Anélkül, hogy kitérnénk ennek a kérdésnek részletes elemzésére, csupán meg kívánjuk jegyezni, hogy az egyes (humán) tudományok fogalmainak egységes szemléletű kezelése érdekében is szükség lenne azok a nyelvi megfogalmazást tekintve közös alapokon nyugvó „értelmező szótárának” összeállítására.

Külön megítélésre tarthat igényt a matematika, ezzel együtt a matematikai nyelv használata a tudomány egyes területein. Nyilvánvaló, hogy nem csak a természettudományok, hanem mindazon tudományterületek, amelyek egymással szigorú logikai kapcsolatban álló, ugyanakkor kvantifikálható (legalább is adott, kvantitatív szempontok szerint rendezhető halmazokat alkotó) fogalmakat használnak, problémáik és megállapításaik megfogalmazásában a matematikát is felhasználhatják. Tekintettel azonban arra, hogy ennek fogalmai az alkalmazási területek szemszögéből nézve nem tárgy-, hanem sajátágspecifikusak, a matematikai nyelv és megfogalmazás használata sem az adott tudományterület fogalmkörét, sem nyelvének rendszerét alapvetően nem változtatja meg, legfeljebb kiegészíti azt. A matematika felhasználása és módszereinek beépítése bármely szakterület eszköztárába ugyanakkor – azon kívül, hogy konkrét feladatok megoldásához nyújt más forrásból nem biztosítható segítséget – általános, nem szakspecifikus jellegénél fogva önmagában is hozzájárul az interdiszciplináris kapcsolatok kialakításához és erősítéséhez.

Jeney-Tóth Annamária

Konferencia Debrecen város alapításának 650. évfordulójára

Debrecen történetének régebbi – középkori és koraiújkorai – időszaka állt annak a konferenciának a központjában, amelyet 2011. május 26–27-én rendeztek a debreceni Kölcsey Ferenc Művelődési Központban. Az egyes referátumok a 14. század elejétől, a várost I. Károly (Károly Róbert) királytól adományként megszerző Debreceni Dózsa földesuraságától a 17. század végéig, a szabad királyi városi jogállás országgyűlési elfogadásáig tekintették át a város történetének emlékezetes pontjait. A cél nem a múlt történéseinek maradéktalan felsorolása volt, hanem néhány kiemelkedő esemény ismertetése, az azokra vonatkozó dokumentumok értelmezése, több esetben újraértékelése. Színvonalát az előadóknak a hazai tudományos életben elfoglalt rangos minősítése, többük akadémikusi pozíciója garantálta. A város vezetése nemcsak a helyszíni rendelkezésre bocsátásával segítette elő a konferenciát, s azon keresztül az évforduló méltó megünneplését, hanem első emberének a konferenciát megnyitó köszöntő beszédével is megtisztelte. A megjelentek előtt Kósa Lajos polgármester és Halász János államtitkár mondott beszédet. Ezt követően az érdeklődők azt a kiállítást tekinthették meg, amely a 450 éves Debreceni nyomdászatot mutatta be G. Szabó Botondnak, a Református Kollégium gyűjteményi igazgatójának, a kiállítás egyik összeállítójának vezetésével.

A konferencia első előadását nem a kronológiai sorrendnek, hanem a téma fontosságának megfelelően választották. Solymosi László a város történetében oly fontos szerepet játszó kiváltságok adományozásának sajátos, többszöri ismétlést igénylő formájára hívta fel a figyelmet. A kiváltságlevél eredeti változatát I. (Nagy) Lajos király Váradon állította ki 1361. április 15-én, de Debrecen egyik földesura, a néhai Debreceni Dózsa nádor unokája, Jakab fia István két hónappal később arra kérte az uralkodót, hogy a kiváltságlevelet erősítse meg. Az uralkodó teljesítette a kérést, 1361. június 14-én átírta és megerősítette a korábbi kiváltságlevelet. Az előadás igazolta, hogy milyen fontos jogbiztosító szerepet játszott a középkorban az oklevél, amelynek hitelességét – ha például a dokumentumot megerősítő uralkodói pecsétnek nyoma vészett, mint a Debrecen számára kibocsátott eredeti oklevélnek – ismételt megerősítéssel a kibocsátó is igyekezett garantálni. A debreceni hártyaoklevél bal oldalán, a privilégium szövege alatti üres helyre, a felhajtás belső oldalára, más kézzel és apróbb betűvel 1364. június 18-i keltezéssel még egy harmadik oklevélszöveget is írtak. Az 1361-ben kiadott debreceni privilégium-

levél azon sajátos oklevéltípusba tartozik, amely a városok által megszerezhető kiváltságok közül egyetlen fontos elemet tartalmaz: a magánföldesúri tulajdonban levő Debrecen város és lakói számára biztosított teljes körű bíraskodási jogot. Ez a királyi kiváltságlevél nevezte először városnak (*civitas*) Debrecent.

A következő előadó, Zsoldos Attila Debrecen középkori dinamikus fejlődését a települést birtokló András fia Dózsa pályájának szemszögéből vizsgálta. A Borsa nemzetiséggel rokon Dózsa először a Borsák révén lett I. Károly híve, később azonban, amikor ura szakított a királlyal, már nem követte őt. Karrierjében az előadó szerint 1317. február 10-én megvívott debreceni csata, és az ott kivívott győzelem hozott igazi váltást. Dózsa 1317-ben erdélyi vajda lett, majd öt megyében eljáró királyi bíróként lépett Borsa Kospasz örökébe, 1321-ben pedig I. Károly nádorává emelkedett. Az előadó nemcsak Dózsa különböző tisztségeit, azok pontos feladatköreit ismertette, hanem arra is kitért, hogy sokoldalú megbízatása szokatlan volt ugyan, de nem példa nélküli, hiszen Magyarország más régióiban is működött állandó felhatalmazással rendelkező kiküldött királyi bíró (*iudex et comes*). A tisztséghez vezető kulcsot az oligarchikus tartományok kormányzati rendszerében vélte megtalálni, amelyhez a mintát a szlavóniai bánság és az erdélyi vajdaság adta. Szerinte Dózsa egyfajta átmenetet jelentett a 14. század elejének országos hatalmú oligarcha nádorai és I. Károly alacsonyabb társadalmi helyzetből (pl. a Druget családtagnak közül) kiemelt nádorai között. Debrecen számára különös jelentőséggel bírt, hogy Dózsa hivatali emelkedése jelentősen visszahatott a következetesen székhelyének tekintett város emelkedésére.

Debrecen mezőváros – Orosz István előadása szerint – már a 14. században eljutott oda, hogy Magyarország első 50 városa között tartsuk számon. A település már 1405-ben közel állt ahhoz, hogy a fallal körülvett „kulcsos városok” sorába kerüljön. Ezt azonban megakadályozta az, hogy Zsigmond uralkodása alatt ismét magánföldesúri kézre került. Egymást követő földesurak között találhatjuk Brankovics Györgyöt, Hunyadi Jánost és Mátyás királyt, a 16. században pedig Szapolyai Jánost, majd Török Bálintot. A Török család kihalása után az erdélyi fejedelmek lettek a város földesurai. Az előadó figyelmeztetett arra, hogy a város „az átlagos mezővárosoknál sokkal jobb helyzetben volt, mind az adózás, a szabad bíró-, esküdt- és magisztrátusválasztás, mind a földesúri hatalomhoz való viszony, mind a különleges jogosultságok (vámmentesség, limitációk, urasági haszonvételek, határhasználat szabályozása, kegyúri jog, földtulajdon), valamint az autonómia (bíráskodás, szabad költözés stb.) tekintetében. Földtulajdonosként a város résztvevője volt a Bihar megyei közgyűléseknek, és az erdélyi fejedelmek hatalma alatt meghívókat kapott az országgyűlésekre, azaz a polgári rendet jellemző jogosultságai is megvoltak.” Jogait a város földesurai, az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok 17 kiváltságlevélben erősítették meg. Helyzetében azonban csapást jelentett, hogy 1648-at követően megszűnt a jobbágyok beköltözésének szabadsága. Talán a mezővárosi jogait fenyegető veszély is motiválta a várost abban, hogy szabad királyi városi címért folyamodjon Lipót császárhoz.

A konferencia első napjának délutáni előadásai nagyrészt a magyarországi városok fejlődését vizsgálták, vagy általánosságban, vagy egy-egy olyan példát bemutatva, amely párhuzamba állítható Debrecen helyzetével. Szende Katalin a magyar városok kiváltságainak kezdeteiről szólt. A városprivilegiumok nemcsak egy adott település jogállását határozták meg, hanem gazdasági összeköttetéseit, lakóinak társadalmi tagozódását, világi és egyházi kormányzatukat is. A 13. századot megelőzően a magyar királyok a

dalmáciai városok privilégiumait erősítették meg. A városi kiváltságleveleket gyakran „vendégek” (*hospites*) kapták, mint pl. az erdélyi szász telepések II. Andrástól (*Andreanum*), vagy a szepesi szászok V. Istvántól, de rendelkeztek ilyennel az örmények és a zsidók is. A kiváltságok földrajzi megoszlását bemutatta az előadó megállapította, hogy az Árpád-házi királyok telepítései nem az ország központi részére, hanem periférikus területeire irányultak, így kiemelte Északkelet-Magyarországot, Erdélyt és Szlavóniát.

Fedeles Tamás az Újlaki család birtokában lévő Ó- és Újgalgóc példáján mutatta be a mezővárosi fejlődés lehetőségeit. A település a család rezidenciális központjaként vált meghatározó jelentőségűvé, bár az 1410 után a macsói báni címet is viselő Újlakiak rezidenciái között az egyik legkevésbé jelentőssé süllyedt. Az előadó az Újlakiak birtokközpontjain keltezett oklevelek vizsgálatán keresztül jutott erre a következtetésre. A helyzet csak 1445–1455 között változott meg, amikor Kont Miklós a Felső Rések kapitányaként a Felvidéken garázdálkodó huszita csapatok felszámolásán fáradozott. Az előadó a Kubinyi András-féle centralitási vizsgálat alapján a sókamurai lerakattal, heti vásárral, országos sokadalommal, négy céhvel, jelentős szőlőműveléssel rendelkező német, morva és zsidó lakosságú települést a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé sorolta. A város népessége a 15. század közepén elérte a 600 főt, élén bíró állt. Az 1470-es évekre egy ferences kolostornak, egy ismeretlen rend kolostorának, valamint egy ispotálynak is adott otthont. Fiai közül a középkor folyamán 12-en kerültek a bécsi egyetem hallgatói közé.

Tringli István a hagyományos térszemlélet, valamint az utcafejlődés történeti típusait ismertette Sátoraljaújhely példája alapján. A domboldalon fekvő városban sajátosan (a tényleges magassági szinteket figyelmen kívül hagyva) alakultak az „alsó” és „felső” elnevezések, valamint az égtájak szerinti meghatározások. Az előadás második részében a közterületek elnevezéseit definiálta, közülük a „szer” szó jelentésével foglalkozott részletesebben, mert ezen területek birtoklása eltért a városétól. A „szerek” neve – Barátszer, Papszer, Borsiszer, Hartaiszer – birtokosaikra utalt. Az előadást nagyszerű illusztrációk segítettek könnyebben „emészthetővé” tenni, hogy fogalmait azok is megértették, akik eddig nem jártak ebben a most már határ-mentinek számító kisvárosban, s az elhangzottak és látottak alapján ehhez is kedvet kapjanak.

A középkori magyar városfejlődéssel foglalkozó előadások sorát Gulyás László Szabolcsnak a középkori mezővárosi polgárok kegyes adományaival foglalkozó referátuma zárta. Az előadó a végrendeletekből indult ki, mert, míg a mai magyar történetírásban a középkori városi végrendeletekkel többen is foglalkoznak, a mezővárosiak vizsgálata ritkaságnak számít. A mezővárosi polgárok az ispotályokra, plébániákra hagyományozták, de a polgárok tettek kegyes adományokat is, amelyek között gyakoriak voltak az ingatlanok, szőlők. A kegyes adományok célja az adományozó lelki üdvének elősegítése volt. A vizsgált 89 mezővárosi végrendelet 70%-ának a magisztrátus volt a kiadója, az ingatlanok 57%-a szőlőbirtok volt, szemben a szabad királyi városok végrendeleteiben domináló ingóságokkal és pénzadományokkal.

Az első nap délutánján sorra kerülő előadások másik csoportjába azok tartoztak, amelyekben az előadók Debrecen város történetének egy-egy szegmensét, ill. a várost birtokló családok történetét vizsgálták. Bárány Attila előadása Debreceni Dózsa révén Zsoldos Attila délelőtti referátumához kapcsolódott. A város későbbi földesura az 1280-as években a Borsák familiárisa volt, s ekként vonult hadba 1311-ben I. Károly király

mellett. 1315-ben azonban szakított korábbi urával, Borsa Kopasszal, akinek seregét 1317 februárjában a debreceni csatában sikerült legyőznie. Ezt követően lett a király személyében eljáró bíró valamint öt vármegye ispánja, és ugyanebben az évben az uralkodó az Erdélyi Részek kapitányává is tette. Azt azonban máig nem lehet pontosan tudni, hogy maradéktalanul meg tudta-e szerezni a Borsák birtokait. Dózsa 1321-ig mindvégig hadban állott, Erdélyben a Borsák ellen részsikereket ért el. Zsoldos Attila szerint a döntő siker hiánya miatt váltotta őt a vajdai székben Szécsényi Tamás, Bárány Attila ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy Dózsának nádori méltósága miatt kellett az erdélyi vajdai méltóságtól megválnia. Szerinte Dózsa érdemei abban keresendők, hogy Debrecenből az összes hadra fogható férfit csatarendbe tudta állítani, és őket az oligarchák magánhaderege módjára, de tulajdonképpen ellenük fordítva, képes volt győzelmet is aratni felettük. Tudta a régi oligarcha szervezetet mozgatni, és így ispáni és vajdai tisztségeket nyerni a királyi oldalán. Sikerei abba a sorba emelték, amelybe az oligarchák korábbi hívei, a Bátoriak vagy a Kállayak is tartoztak. S ebből Debrecen is profitált, hiszen Debreceni Dózsa mindvégig ragaszkodott legjelentősebb rezidenciájához.

Debrecen egyik későbbi földesuráról, Corvin János hercegről tartott előadást Petrovics István. A herceget Mátyás király természetes fiaként ismerjük. Miután Mátyásnak második házasságából sem származott utóda, házasságon kívül született fia személye felértékelődött. Apja gondoskodott neveltetéséről, s az 1480-as években hatalmas birtoktesteket kapott. Mátyás halála után azonban mégsem őt választották királynak, így 1490-től 1504-ben bekövetkezett haláláig meg kellett elégednie a szlavón-horvát báni és lipthói hercegi címmel. Birtokán két nagyobb mezőváros, egyúttal jelentősebb uradalmi központ volt: Gyula és Debrecen. Referátuma második részében az előadó ezeket hasonlította össze.

Weisz Boglárka Debrecen kereskedelmi életének jogi hátterével foglalkozott. Cáfolta a korábbi szerzők, Szűcs István, Herpay Gábor, Zoltai Lajos azon feltételezését, mely szerint Debrecen 1477-ben a Váradtól elvett árumegállító-jogot nyerte volna el. Először azt vizsgálta, hogy vajon a két város egyáltalán rendelkezett-e ezzel a joggal. Esetükben az előadó inkább a „lerakati jog” elnevezést (ius depositorii) ajánlotta. Váradnak azonban még ilyen joga sem volt. Vásárain, sokadalmain a váradi káptalan szedett vámot, melynek nem volt érdeke, hogy a város „lerakati joggal” rendelkezzen. Ezt a váradi jogot helyezte át az uralkodó Debrecenbe, amit fél évvel később el is vett. Az előadó azt feltételezte, hogy ennyi idő is elegendő volt ahhoz, hogy a debreceni vásárok jelentősége tovább emelkedjék.

Draskóczy István előadásában a debreceni sókamara működését mutatta be. A sóbányászat és a só értékesítése fontos királyi monopólium volt. Zsigmond király 1397-ben új kamarákat állított fel, és szabályozta a só-elosztást. Eszerint a Zagyva és a Tisza által határolt területen a máramarosi bányák ásványát kellett fogyasztani. A kamara nemcsak árusítással, hanem raktározással is foglalkozott. A debreceni kamara működéséről az első konkrét adatokkal 1408-ból rendelkezünk. Körzete elég nagy lehetett, az 1430-as években már a székelyispán kusalyi Jakcs Mihály vezette. Az 1435. október 19. és 1436. augusztus 25. között vezetett debreceni sókamarai jegyzékben Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros és Szatmár megyék 48 helységének a neve fordul elő, eszerint a só értékesítésére a város tágabb vonzáskörzetében kerülhetett sor. A jegyzék a debreceni sókamara fuvarosainak nevét is megörökítette. Bessenyei József előadásából viszont azt

is megtudhattuk, hogy a debreceniek országszerte foglalkoztak a só kereskedelmével. Vettek sót Somogyba is, ahonnan boros hordókkal megrakott szekerekkel tértek haza. A Debrecenben felbukkanó nagykereskedők, Paksi Péter, Szöcs Benedek, Wolfgang Eisen, Somogyi János, Kozáry Péter több-kevesebb ideig kötődtek Debrecenhez, amely vagy lakóhelyük, vagy csupán kereskedelmi telepeik egyike volt.

A konferencia második napján már csak Debrecenrel foglalkozó előadások hangzottak el. Blazovich László Debrecen egyik legfontosabb – 1527-től folyamatosan vezetett – korai városi forrásának, a magisztrátusi jegyzőkönyveknek 1547–1557 közötti feljegyzéseit elemezte. Rendező elvként Debrecen piacgyűrűit használta. Vizsgálatai kimutatták, hogy a városnak és környékének 32 km-es gyűrűjén belül zajlott a lakosság mindennapos gazdasági és kereskedelmi élete, innen származott a gyarapodó lakosság utánpótlásának nagy része. A 60–64 km-es piacgyűrűbe sorolható Debrecennek Váradal, valamint más mezővárosokkal való kapcsolata. Az előadás nagy figyelmet szentelt a más városokból Debrecenbe áttelepülő nagykereskedőknek. 1547–1557 között 40–50 főre tehető azok száma, akik Budáról, Pestről, Bécsből érkeztek, vagy „ügyük volt a városban”. Közülük persze nem mindenki telepedett le itt, hanem többen áttelepedtek Váradra. A Szegedről érkezett előadó a szívéhez közel álló szegediekéről is szót ejtett, így Tóth Mihály egykori szegedi bíróról, Pap Benedekről, Illancsi Jánosról. A délvidékről érkezők népes hullámára Temesvár 1552-i elestét követően került sor. Az előadó ebből az időszakból a forrásokban 37 szegedi névvel találkozott, de feltételezte, hogy legalább 50 szegedi család keresett menedéket Debrecenben. Az előadó nekik tulajdonította előadásában az ö-ző nyelvjárást, valamint azt is, hogy olyan hamar sor került a reformáció kálvini ágának elismertetésére Debrecenben. Mivel a kereskedők nem csak családtagjaikkal, hanem számos kísérvél érkeztek, betelepedésük legalább ezer főt érintett.

A debreceni cívisek annak ellenére igyekeztek nemeslevelet szerezni, hogy a városban a nemesek nem kaptak adómentességet. Ennek sajátosságairól hallhattunk Szálkai Tamás előadásában. 1561-ben János Zsigmond a debreceni magisztrátus kérésére elrendelte, hogy a Debrecen városába költöző nemesek is viseljék a városi közterheket, 1574 után pedig a forrásokban a debreceni nemesek külön bírójáról sem olvashatunk. 1609-ben a város megvásárolta a Kardos házat, a városban található egyetlen nemesi kúriát. Az előadó Debrecen helyzetét a nemesek számára kedvezőbb viszonyokat kínáló Váradéval hasonlította össze, amely már ekkor végvárként kapott fontos szerepet. A városban lakó nemeseket a 17. század folyamán sem Szabolcs, sem Bihar megye kérésére nem írták össze. Ezt követően az előadó néhány egyházi és világi személy életútját, címeres levele megszerzését, valamint a címeres levél leírását ismertette. A nemes egyházi személyek és kollégiumi professzorok között találjuk Hodászi Pap Lukács püspököt, Martonfalvi Tóth Györgyöt (a váradi iskola egykori professzorát, akinek a Református Kollégium felvirágoztatását is köszönhetjük) és Szilágyi Tönkö Mártont.

A konferencia Papp Klára előadásával zárult, aki a szabad királyi városi cím megszerzésének rögzös útját ismertette. A város e rangot elviekben 1693-tól bírta, de ténylegesen csak 1715-ben kapta meg. Az előadó azt mutatta be, hogy mennyiben változott Debrecen helyzete Várad 1660-i török kézre kerülését követően, majd az ország felszabadítását eredményező háború 1684-i megindulása után. A nehézségeket fokozta, hogy Caraffa csapatai feldúlták a várost, de nem várt problémát okozott a váradi püspökség újbóli felállítása is. A káros következményeket kivédendő vált egyre fontosabbá a szabad királyi városi cím elnyerése, amelyre 1687 óta a városoknak csak az országgyűlés bele-

egyezésével nyílt módjuk. A város követői végül Bécsben az Udvari Kamaránál elérték, hogy Debrecen is elnyerhesse ezt. Az engedélyező okmányt Lipót császár 1693. április 11-én írta alá. Azt, hogy ennek megerősítése közel két évtizedig húzódott, abban a Rákóczi szabadságharc is közrejátszott. A pestisjárvány miatt többször elhalasztott pozsonyi országgyűlés csak 1715-ben foglalkozott újra az ügygel, de a törvény becikkelyezését ekkor is nehezítették a váradi püspök követelései, valamint Császi Miklós nemes úr esete „a debreceni borral”, majd a börtönnel. A katolikus egyház ragaszkodott katolikusok részvételéhez a városi tanácsban, valamint ahhoz, hogy megkönnyítsék számukra a telekvásárlást. Ugyanakkor már nem követelték vissza sem a Szent András templomot, sem a Kollégiumot, sem a szováti birtokot. Így végül 1715. május 6-án az Alsó Tábla is becikkelyezte a szabad királyi rangot, ami megkönnyítette a város eddig is birtokolt privilégiumainak megtartását, s elősegítette további fejlődését.

A konferencia óta Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének köszönhetően megjelent a rendezvény előadásait tartalmazó impozáns kötet is. A „Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok” címmel megjelent kötetet Bárány Attila, Papp Klára és Szálkai Tamás szerkesztették, az Alföldi Nyomda méltó külsejű kiadásában. A kötet egyébként olyan tanulmányt is tartalmaz, amely a konferencián nem hangzott el.

Jaczkó Sándornak akkor nem nyílt lehetősége, hogy referátumát szóban előadja, de az végül a tanulmánykötetbe bekerülhetett. Szerző Debrecennek reformáció előtti, kevéssé ismert katolikus egyházi életébe engedett betekintést, hiszen akkor a plébánia-templom mellett a városban a ferenceseknek is volt temploma, amelyet a Boldogságos Szűz tiszteletére szenteltek. A Szent András templom plébániáját viszont 1324 táján a domonkosok szerezték meg, de XXII. János pápa rendelete nyomán azt hamarosan vissza kellett adniuk. Az előadó szerint a városban a begina-mozgalom is jelen volt. A tanulmány második részében szerző Debrecen korabeli hitéletét a később a mohácsi csatamezőn elesett Perényi Ferenc váradi püspök vezetésével összeülő 1524. évi váradi zsinat határozatainak felhasználásával mutatta be.

A konferencia anyagát tartalmazó kötetet egyébként több (Solymosi László és Szálkai Tamás tanulmányaihoz kapcsolódó) értékes és szemléletes kép, valamint térkép egészíti ki. A szerzők többsége a konferencián bemutatott referátumának eredményeit a függelékbe illesztett források közzétételével tette hitelesebbé és a további kutatás számára könnyebben felhasználhatóvá.

Kerepeszki Róbert

A Debreceni Egyetem centenáriuma

1911 decemberében gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter egy viszonylag rövid, hét paragrafusból álló törvényjavaslatot terjesztett be a magyar országgyűlés elé, amely két „fokozatos fejlesztés mellett, tanszabadsággal felruházott magyar királyi tudományegyetem” felállítását irányozta elő. Előterjesztése hosszú évtizedek óta elhúzódozó (kulturál)politikai vita végére tett pontot. Ugyanis már jóval korábban, az 1870-es években felmerült, hogy a budapesti egyetem zsúfoltsága miatt új, ún. „teljes”, tehát négy fakultással működő felsőoktatási intézményt hozzanak létre. A magyar tudományos, kulturális és oktatási szempontból is fontos kezdeményezés azonban elhúzódozó politikai vitákat váltott ki, mivel az ország nagyobb városai (Pozsony, Szeged, Kassa, Pécs, Győr és természetesen Debrecen is) „sorban álltak”, hogy az új intézménynek otthont adhassanak. Zichy 1911 decemberében benyújtott törvényjavaslata végül azzal oldotta meg a „harmadik egyetem” felállítását körül kialakult „gordiuszi csomót”, hogy nem egy, hanem két új felsőoktatási intézmény alapítását tervezte, amelyeket Pozsonyban, ill. Debrecenben kellett felállítani. Az előterjesztést 1912. június 5-én kezdte el tárgyalni az országgyűlés Képviselőháza, ottani elfogadása után pedig, szűk másfél héttel később, június 17-én a Főrendiház is napirendjére vette. Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk – az új egyetemek felállításáról – végül 1912. július 7-én jelent meg Ferenc József osztrák császár és magyar király szentesítésével, illetve Lukács László magyar miniszterelnök aláírásával.

Ezzel a ma már jól ismert folyamattal kezdődött meg a Debreceni Egyetem története. Természetesen a politikai döntéshozók választása száz évvel ezelőtt nem véletlenül esett a „cívisvárosra”. Az évszázados tradíciók hivatottá tették Debrecent arra, hogy az új intézménynek otthont adhasson. A debreceni felső(bb)oktatás története a hagyomány szerint 1538-ban kezdődött, miután Szapolyai János magyar király a várost Török Bálintnak adományozta, aki egy református papot hozatott a helyi iskola fejlesztésére. Az azóta eltelt évszázadok során a debreceni Református Kollégium a régió kulturális és oktatási központjává nőtte ki magát, amely a 20. század elejére a teológiai képzés mellett jogi, majd bölcsészeti fakultást is magában foglalt. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy 1868 óta Debrecenben (pontosabban Pallagon) működött az ország egyik gazdasági szakintézménye, az Országos Felsőbb Gazdasági Tanintézet, a későbbi Gazdasági Akadémia elődje is. Ezek a felső(bb)oktatási és szellemi bázisokon nyugodott a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem alapja. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk a debreceniek áldozatvállalását sem, ami elengedhetetlenül szükséges volt az új intézmény felállításához. Debrecen vezetése már 1892-ben alapítványt hozott létre a Református Kollégium egyetemmé fejlesztése érdekében, 1911-ben pedig a város és a

Tiszántúli Református Egyházkerület vezetői sikeres tárgyalásokat kezdeményeztek a kormánnyal, amelyek értelmében a város a Nagyerdőn 112 hold földterületet biztosított az épülő új egyetemnek, továbbá vállalta a villamosvonal kiépítésének költségeit is. Ezzel egy időben a Református Kollégium a létrehozandó egyetem javára lemondott teológiai, bölcsészeti és jogakadémiájáról, a Kollégium épületét pedig ideiglenesen, a nagyerdei központi épület befejezéséig az új intézmény rendelkezésére bocsátotta. (Erre egészen az 1930-as évek elejéig volt szükség.) Az egyetem alapításának folyamatában nem feledkezhetünk meg egy fontos személyiségről, Tisza István korábbi miniszterelnökről sem, aki 1910/1911 folyamán az országos politikában minden tekintélyét latba vetette annak érdekében, hogy Debrecen – egykori Alma Materének székhelye – egyetemi központtá váljon.

Az új debreceni felsőoktatási intézmény először három fakultással (jogi, teológiai és bölcsészeti karral) kezdte meg működését, de szinte azonnal elindultak az orvosi kar épületeinek építési munkálatai is a Nagyerdőn. Sajnos, az első (1914/1915-i) tanév megkezdése egybeesett az első világháború kitörésével, ami megbénította, majd évekig alapjaiban határozta meg az új egyetem életét, hiszen a hallgatók jelentős része és több oktató is hosszabb-rövidebb időt a frontokon töltött. A következő évtizedekben a Debreceni Egyetem számtalan jelentős, kedvező és kevésbé kedvező történelmi esemény tanúja volt. Így például az utolsó magyar király, IV. Károly utolsó nyilvános magyarországi fellépésének 1918. október 23-án, amikor az uralkodó ünnepélyes körülmények között az egyetem klinikai telepét adta át. De az intézmény olykor szenvedő alanya is volt a történelmi fordulópontoknak és változásoknak. Átélt három idegen megszállást (1919-ben a román, 1944-ben pedig a német és a szovjet megszállást), amelyek súlyos károkat okoztak. Az 1930-as évek elején sújtotta a gazdasági világválság, amikor a súlyos helyzet miatt „Damoklész kardjaként” függött felette a „megsonkítás”, azaz egyes karok vagy tanszékek bezárásának veszélye, vagy a második világháború utáni széttagoltság, amikor a kommunista kultúr- és oktatáspolitikai igényeinek megfelelően az egységes egyetemet különálló intézményekre darabolták.

Természetesen lehetetlen az elmúlt száz év eseménydús történelmét néhány sorban összefoglalni, azt azonban még érdemes megemlíteni, hogy az intézmény centenáriuma mellett az egyetem történetének más jelentős, kerek évfordulói is a 2012-i esztendőre esnek. Éppen 85 évvel ezelőtt, 1927 júniusában került sor a Debreceni Egyetemnek ma is otthont adó impozáns központi épület alapkövetési ünnepélyére, ahol megjelent Horthy Miklós, Magyarország kormányzója is, 80 éve annak, hogy 1932 májusában hivatalosan is átadták az épületet. A klinikai épületek és a központi épület tervezője, s ezáltal ezen épületek egységes stílusának kialakítója a 19/20. század fordulójának elismert építésze, Korb Flóris volt, aki sajnos a központi épület elkészültét – 1930 szeptemberében bekövetkezett halála miatt – már nem élhette meg. Az építkezési munkálatok 1928-ban indultak meg (ekkorra véglegesítette Korb a terveket), és 1930-ra kellett volna befejeződniük. A kivitelezést azonban több tényező is hátráltatta, főként az időközben kirobbanó gazdasági világválság, ami miatt a költségvetési keretből le kellett faragni, sőt rövid időre a munkálatok szüneteltek is. A végleges épület területe mintegy 6200 m² lett és 290 helyiségből állt. Kezdetben a földszinten a rektori hivatal, a négy kar dékáni hivatala, a tanulmányi osztály (korabeli nevén a Quaestura), a Tanárképző Intézet, az emeleten (sorrendben) a hittudományi, a jog- és államtudományi valamint a bölcsészettudományi kar, illetve a negyedik emeleten a természettudományi tanszékek találtak ott-

honra. Ennél kisebb, de megemlékezésre mindenképpen érdemes jubileum, hogy éppen 70 éve annak, hogy 1942-ben átadták a Központi Épület melletti református templomot is.

A Debreceni Egyetem 2012-ben egészéves rendezvénysorozattal tiszteleg e szép, olykor viszontagságos százesztendő múlt előtt. Február 3-án és 4-én került sor a centenáriumi ünnepségsorozat megnyitójára. A 2009 óta a hagyományosan február első hétvégéjén megrendezésre kerülő Egyetem Napján, a jubileumi szenátusi ülés alkalmával számos hazai és külföldi (testvér)intézmény képviseltette magát, s megjelent több ismert közéleti személyiség is. Ekkor került sor az Aula szép, díszített üvegablakainak átadására és egy emléktábla leleplezésére. A délutáni programban Fésüs László korábbi rektor a központi épület harmadik emeletén megnyitotta az interaktív egyetemtörténeti kiállítást, majd Szögi László, az ELTE Levéltárának főigazgatója bemutatta és méltatta a mintegy másfél tucat szerző munkájával készült, Orosz István akadémikus és ifj. Barta János professzor szerkesztésében megjelenő egyetemtörténeti kötetet (*A Debreceni Egyetem története 1912–2012*), amelyről talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy több szempontból példaértékű kiadvány lett. Az első napot este díszelőadás zárta a Csokonai Színházban, ahol debreceni kötődésű írók, költők műveinek egyetemtörténeti vonatkozású részletei hangzottak el, s a Zeneművészeti Kar együtteseinek előadásában felcsendült Németh Norbert kifejezetten a Centenáriumra komponált zeneműve is. A következő napon, február 4-én egyidejűleg került sor a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára által rendezett „Könyvtárak a tudományért, kultúráért, művelődésért: az intézményi könyvtárak új szerepe” című konferenciára, valamint a főépület Aulájában a „Helyünk a világban” összefoglaló címmel a Debreceni Egyetem díszdoktorai által tartott előadásokra, amelyekben az intézményi kapcsolatokról, együttműködésekről, közös kutatásokról, illetve a jelen és a jövő terveiről szóltak.

A megnyitó során bemutatott egyetemtörténeti kötet elkészítéséhez nyújtottak komoly segítséget a 21. század első évtizedében, a centenáriumi közeledtével örvendetesen megszorodó, az elmúlt száz esztendő egyetemtörténeti vonatkozású kérdéseit, eseményeit feldolgozó történeti publikációk. Erre azért is fontos rámutatnunk, mert ugyan a rendszerváltozás előtt már születtek egyetemtörténeti munkák, ezek azonban – marxista jellegükből fakadóan – eléggé torzítva mutatták be az egyetem múltjának egyes aspektusait, különösen a két világháború közötti korszakot. Azokra azonban, akik a közelmúltban foglalkoztak az intézmény történetével, már nem nehezedett ideológiai nyomás vagy politikai elvárás. Az elmúlt évtizedben a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának több doktorandusz hallgatója vállalkozott arra, hogy PhD értekezésében feltárja az intézmény múltjának egyes részleteit, amivel hasznos adatokat nyújtottak az egyetemtörténeti kötethez. A főként a Bölcsészettudományi Kar történetével foglalkozó Mudrák József többek között számos nélkülözhetetlennek bizonyuló adattárat közölt, illetve összeállította a megjelenés előtt álló *Debreceni Egyetemtörténeti Lexikont*, amelybe bekerültek az intézmény 1912 és 1949 közötti minden munkatársának életrajzi adatai. A jogi kar múltját kutató Hollósi Gábor szerkesztésében 2005–2006 folyamán jelent meg a *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből* című, négy számot megélt sorozat, amely professzori életrajzok és adattárak mellett több fontos részlet-tanulmányt is tartalmazott. Király Sándor, aki a két világháború közötti diákségélyezésről és a hallgatók szociális helyzetéről készítette el disszertációját, s erről írt fejezetet a centenáriumi kötetbe, az egyetemtörténeti kötet képanyagának összeállításában is hatha-

tós segítséget nyújtott. Varga Mátyás még készülő doktori értekezésében a Debreceni Nyári Egyetem kultúrdiplomáciai szerepét fogja tudományos igényvel bemutatni. Jelen sorok szerzője pedig, aki a két világháború közötti debreceni (és országos) egyetemi ifjúsági szervezetek tevékenységét vizsgálta több tanulmányában, 2010-ben önálló kismonográfiában foglalta össze a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának elmúlt három és fél évtizedes történetét. A röviden DAB néven emlegetett intézmény a régió tudományos és kulturális életében játszó kiemelkedő szerepe folytán ezer szállal kötődik a helyi felsőoktatáshoz is. Ezek mellett az egyetem lapjában, az *Egyetemi Életben* 2008 óta állandó egyetemtörténeti rovatot vezet, olyan cikkeket közölve, amelyek – ismeretterjesztő jelleggel – az intézmény hallgatói számára hozzák közelebb az elmúlt száz év eseményeit, érdekességeit. Természetesen az elmúlt években nemcsak a fiatal, hanem az idősebb tudós generáció tagjai is élénk érdeklődéssel fordultak a Debreceni Egyetem története felé. Az egyetemtörténeti kötet szerzői között szereplő ifj. Barta János, Bazsa György, Szász Gábor professor emeritusok, Bársony István, Nagy Sándor, Orosz Gábor nyugalmazott egyetemi docensek, ifj. Fekete Károly és P. Szabó Béla aktív egyetemi tanárok mellett a közelmúltban több történész és más tudományterületek művelői is fontos adalékokkal járultak hozzá az egyetem történetének alaposabb megismeréséhez.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Nagy János és Fésüs László, a Debreceni Egyetem korábbi, illetve Fábián István az intézmény jelenlegi rektora mindig komoly támogatást nyújtott az intézmény múltjának tudományos igényű feltárásához. Nagy János rektorsága idején, 2003 januárjában került sor a Centenárium Emlékbizottság létrehozására, amelynek elnöke Berényi Dénes akadémikus, az MTA Atommagkutató Intézetének korábbi igazgatója lett. A testület feladata a centenárium méltó megünneplésének előkészítése volt. Pár évvel később egyetemtörténeti ügyvivő szakértői állást létesítettek, amit azóta is Mudrák József tölt be. 2008 januárjában, Fésüs László rektorsága idején az Emlékbizottság mellett egy szűkebb, tízfős Operatív Csoport is alakult. A centenárium közeledtével felgyorsultak az előkészületek. Az egyetem vezetősége 2010-ben, *Gerundium* címmel egyetemtörténeti folyóiratot alapított, amely az ott nyomtatásban megjelent tanulmányokat, közleményeket – a 21. század követelményeinek megfelelően – a világhálón is közzéteszi (lásd <http://gerundium.lib.unideb.hu>). Emellett a Debreceni Egyetem Könyvtára, illetve Kiadója elkezdte a korábbi nagy professzorok életpályáit bemutató kismonográfiák kiadását (például Nemes Zoltán szerkesztésében az ókortörténész Sarkady János életéről szóló könyvet), és külön kötet készül az egyetem rektorairól is. Megnyílt az egyetem Orvostörténeti Múzeuma is az Orvoskar alapításában meghatározó szerepet játszó neves orvosprofesszor, Kenézy Gyula egykori villájában. A centenáriumi kiadványokra pedig rákerült a reprezentációhoz fontos, kizárólag a centenáriumi évre készült egyetemi logó, Tóth Miklós grafikusművész alkotása.

Ez a dióhéjban összefoglalt néhány oldal nem fejezheti ki eléggé, hogy mennyi közreműködő (egyetemi vezető, professzor, oktató, doktorandusz, ügyvivő, stb.) áldozatos munkájára volt szükség ahhoz, hogy 2012-ben méltóképpen kerüljön sor a Debreceni Egyetem százéves jubileumának megünneplésére. Az év folyamán több reprezentatív, tudományos és kulturális esemény kerül megrendezésre, a jelenlegi menetrend tartalmazza a Magyar Rektori Konferencia ülését, szakmai-oktatási vitafórumot, illetve természettudományos élménypark átadását. E sorok megjelenésére már több esemény le is zajlott, így február 23-án a Debreceni Egyetem Professzori Klubjának tudományos kon-

ferenciája az orvostudomány kiemelkedő professzorainak emlékére, március 9–11. között a DEocaching elnevezésű nemzetközi geocaching verseny és találkozó, illetve március 22-én a Multikulturalitás és Globalizáció Konferencia. A februárban bemutatott átfogó egyetemtörténeti kötet tartalmilag szerteágazó és alapos volta mellett érthetően nem térhetett ki minden jelentős eseményre és részletre az intézmény múltjából. Ezt a hiányt igyekeznek enyhíteni az év folyamán elkészülő, az intézmény egy-egy (összesen 15) fakultásának történetét vizsgáló önálló monográfiák, amelyek így kiegészítik az egyetemtörténeti kötetet. (2012 őszén várható a bölcsészkar történetét bemutató Bársony István és jelen sorok szerzője által írandó kötet.) A rendezvénysorozat hivatalosan 2012. november 25-én, az őszi doktoravatáson zárul, ekkorra tervezik a kari kötetek bemutatóját is. A Debreceni Egyetem centenáriumi ünnepségsorozatának reprezentatív, tudományos vagy kulturális rendezvényei, aktuális eseményei iránt érdeklődők az erre az évre létrehozott honlapon tájékozódhatnak (<http://centenarium.unideb.hu>).

Az eseménydús Centenáriumi Év reményeink szerint méltóképpen állít emléket a Debreceni Egyetem elmúlt száz évének, és ezzel bizakodva tekinthetünk az elkövetkezendő újabb száz év elé is.

Fekete Károly

A Debreceni Egyetem köszöntése a Szenátus 2012. február 3-án tartott centenáriumi ülésén

A Debreceni Egyetem centenáriumi évszáma és az 1912-ben megszületett törvény hűvös távolból nézve sokaknak csupán egy fontos *kezdet*, az alapítás és az elindulás esztendeje.

A debreceniséget ismerőknek és a debreceniségből élőknek azonban *csúcspontot* jelent, egy távolból indult folyamat beteljesedését és a további kiteljesedés kapuját.

Városunkban a protestáns kollégiumi iskolakultúra a 16. századtól különös gondot fordított az iskoláztatásra, hogy eleget tegyen annak a református hitvallási követelménynek, hogy *az iskolák pedig fenntartassanak!* (Heidelbergi Káté 103) Nem kisebb ösztönző erő vezette ebben a régieket, mint az a prófétai felismerés, amelyet Hóseás próféta így vallott: „elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való...” (Hós 4,6). De mielőtt a különböző diszciplinákra gondolnánk, ez a tudomány a két alapvetőt jelenti: az Istenismeret és az emberismeret tudományát. Hogy ez a veszedelem (mármint az elveszés) ne következzen be Debrecenben, ezért talált otthonra a tudományok egyetemessége már a tudományegyetem előtt.

Népvesztő válságidőkben, lélekpusztító korokban, veszedelmes áramlatok között a biblikus-humanista, görög-latin műveltség és az empirikus-természettudományos gondolkodás tette a tudományok európai őrhelyévé és világítótornyává Debrecen.

A Református Kollégium történetében meghatározó jelentőségű tanár-csillagok többszöri iskolateremtő együttállása tette lehetővé, hogy ez a lelki-szellemi erő elvezesse a Kollégiumot és a várost az egyetemmé válás korszakához. A 17. században Martonfalvi Tóth György és Szilágyi Tönkö Márton, a 18. század derekán Szilágyi Sámuel, Szathmári Paksi István és Hatvani István, a 18-19. század fordulóján Sinai Miklós, Budai Ézsaiás és Sárvári Pál, a reformkor időszakában Péczely József, Kerekes Ferenc és Lugossy József professzorsága mutatta ezt, amikor összesen a Kollégium tanárai közül kilencen voltak a Magyar Tudós Társaság tiszteleti vagy rendes tagjai. Ők mind-mind fundamentumává lettek a Debreceni Egyetemnek.

1870-ben Török József orvos, akadémikus vetette fel először az egyetemmé alakulás ideáját, s hozzátette: „az egyetemnek államinak kell lenni, ami megtörténhetik a református egyház sérelme nélkül, mert ennek az egyháznak érdeke a haza érdekével sohasem ellentétes.”¹ Innen indultak az egyetemmé válást előkészítő tudatos lépések.

Háttértárgyalások, ígéretes, emlékirat-felterjesztés és miniszteri leiratok váltogatták egymást. A költségekről és a terhekről számháborúk, a városi, állami és egyházi érdekekről pedig sajtóviták zajlottak. Csak néhány vádat említek ízelítőül, hogy érezzük a kor hangulatát: a kálvinista Róma önkéntes behódolása az államnak tönkreteszi a hazai

---

1 Szentpéteri Kun Béla: *Az egyetemmé alakulás története*. Debrecen. 1941. 8.

protestáns főiskolákat; a Tiszántúli Egyházkerület államosította a főiskoláját; az elvilági-asodott közszellem beköltözik Debrecen város egyházi oktatásába... – hajtogatták az egyetem-szkeptikusok.

Ugyanakkor 1911. október 26-án debreceni és kelet-magyarországi küldöttség járt az egyetem ügyében Budapesten a miniszternél. Impozáns, nagyszabású kiállítás volt, amikor 500-600 ember vonult végig Pest utcáin tömött sorokban s hozzájuk csatlakozott mintegy 100 országgyűlési képviselő a képviselőházban, hogy tanúsítsák: igenis országos érdek, hogy Debrecenben egyetem legyen.

Baltazár Dezső püspök ezek miatt az előzmények miatt mondta az akadémiai tanárok búcsúztatásakor a Kollégium dísztermében, hogy ennek a folyamatnak a protestáns egyetem lett volna az igazi koronája, de: „Ha a magyar nemzeti művelődés az ellenkező szelek fúvása mellett csak úgy tudhatott magának újabb szilárd templomot építeni, ha fundamentumába egy református intézmény gránitköveit építi bele: odaadjuk a gránitkövet”.

A csúcspontot jelentő egyetemi lét az 1950-es években ugyan megtört, és a kemény diktatúra éveiben, a szétagoltság korszakában az alapító Hittudományi Karnak nem volt helye tovább a tudományok csarnokában, azért, amit a hatalom a kárunkra gondolt, abból mégis áldás fakadt. Kiderült, hogy a Hittudományi Kar hagyományait, gyakorlatát, etikettjét, rendjét meg lehetett őrizni és át lehetett menteni a teológiai akadémiai korszakra is. Megörököltük a dékáni láncot, amely olyan, mint a többi kar dékánjáé, a kaka-sos gerundiumot, amelyet mindig a rektori gerundium után vittek. Megörököltük a qu-esturát, a kari tanácsot és egészen 1997-ig így is hívtuk. Amikor visszakaptuk nevünkbe az egyetem elnevezést, akkor váltottunk egyetemi tanácsra, most pedig nálunk is szenátus a vezető testület. Kiderült, hogy a doktoráltatási jog nem vesztett el, és a disputálás feszessége máig érték nálunk. Minden hagyomány, ami az egyetemi korszakból jött gazdagabbá tette a kollégiumi hagyományt.

Mindenek ellenére, s a politikai klíma ingadozásától függetlenül, azt a 45 évet is az élő professzori kapcsolatok, a kölcsönös intézményi tisztelet, a méltó ünnepi képviseltek jellemezték.

Áldás lett a Debreceni Universitas Egyesülés, majd a Debreceni Egyetemi Szövetség, amelyben alapító tagként számíthattunk egymásra, majd a törvényi lehetőségek adta társult tagság és szerződéses partnerség az integrált egyetemi korszakban és a közös képzések megvalósítása jelenleg is. Illesse köszönet a Debreceni Egyetemet azért, hogy ezek az élő kapcsolatok erősítik a közös gyökerekből fakadó testvérintézmény-jelleget.

Tisztelt Ünnepi Szenátusülés!

Az egykori Hittudományi Kar mai jogutód intézménye, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem szenátusa és a Debreceni Református Kollégium Igazgatótanácsa nevében azokkal a gondolatokkal köszöntöm a 100 éves Debreceni Egyetemet, amelyeket az egyetem első rektora, Kiss Ferenc teológiai tanár mondott az első tanévnyitó alkalmával: „Debrecen Tudományegyeteme! A múlt bölcsen megalapozta jövődet, ... az utat járd szélesebbre, az Isten félelmét alapozd meg jobban, a kultúra tüzeit lobbantsd nagyobb lángra, a szabadság kultuszát fejleszd mind magasra s a nemes patinát ne eltüntesse, – aranyozza meg gondos utódságod. Ez a létjogod, ebben fogsz győzni. Az Isten segítsen!” S mi csak azt tehetjük hozzá, hogy így legyen, mert akkor bizonyosság lesz, hogy nem vész el a mi népünk tudomány nélkül, hanem élni fog!

Jürgen Neffe: Albert Einstein igaz története
 Typotex Kiadó, Budapest, 2011. 595 lap.

Einstein a tudomány „popsztárja” és „idolja” hangsúlyozza a könyv. És valóban, Einstein élete és alkotása nem a fizika, de még csak nem is a természettudomány „belügye”, hanem az emberiség és az emberi történelem bizonyos értelemben meghatározó eseménye. Paul Johnson „A modern kor” című, a 20. századról szóló nagy történelmi művében az első mondat így hangzik: „A modern világ 1919. május 29-én kezdődött, amikor a Nyugat-Afrika melletti Principe-szigeten és a braziliai Sobralban a napfogyatkozásról készített felvételek megerősítették a világegyetem új elméletének az igazságát” – vagyis Einstein általános relativitáselméletének az érvényét.

Nem csoda hát, ha életével, műveivel, műveinek keletkezésével, levelezésével stb. még szépirodalmi vagy legalábbis ilyen jellegű művek, regények is foglalkoznak, nem beszélve az újabb és újabb tudományos kiadványokról, de vannak külön e célra alapított intézetek is. A kiadványok közül az egyik legújabb Neffe közel 600 oldalas – Einstein halála után több mint félszázaddal megjelent – műve, amely büszkén viseli a fedőlapján a „No.1. Nemzetközi bestseller” megjelölést.

A könyv a Prológusban igen hatásos történettel kezdődik, éspedig azzal, hogy Einstein halála után a boncoló orvos hogy veszi ki és „lopja el” a nagy tudós agyát, hogy ennek kutatása során fejtsék meg az egyedülálló lángész titkát, ami azután ezen az alapon nem nagyon sikerült.

A Prológus után következő húsz fejezet különböző közelítésekben és szempontok alapján igyekeznek bemutatni Einsteint és alkotásait. Többsége a tudósról és munkáiról, illetve az emberről és élettörténetéről szól, az előbbinek a húszból hét, az utóbbinak nyolc fejezetet szentelt. Külön csoportot képeznek a tudós politikai, közéleti szerepléséről szólók (három fejezet) és azok, amelyek mintegy

utóéletét, „felmagasztosulását”, „tudományos idollá válását” mutatják be (két fejezet). Természetesen a különböző témák nem szigorúan különülnek el, föltétlenül van bizonyos átfedés köztük, és az időrend is csak bizonyos mértékig érvényesül a könyv fejezeteinek egymásra következése során.

Ami a nagy tudós személyes élettörténetét illeti, az sem különösen szerencsésnek, sem boldognak nem mondható. Első házassága Mileva Marićtyal meglehetősen viharos válásba torkollott, a második, unokatestvérével, a kétgyerekes elvált Elsával minden bizonnyal nélkülözötte az „igazi szerelem hevét”. Ehhez járultak szexuális kalandjai és eredménytelen küzdelme első házasságából származó két fia szeretetéért. „Einstein a fiait siratta. És önmagát. A veszteség és a bűn könnyei voltak ezek. 'Az efféle dolog kissé rokon a gyilkossággal!' – írta Elsának bűnbánóan...” – olvashatjuk a könyvben. De „szerencsétlensége” nem csak ebből állt. Bár világpolgárnak vallotta magát, élete végéig nem tudott szabadulni a német nyelv és kultúra iránti elkötelezettségtől. Angolul nem tudott rendesen megtanulni, halála előtti utolsó szavait is németül mondta ki. Ugyanakkor Németországból menekülnie kellett, ahol Hitler hatalomátvétele után a helyzete ellehetetlenült és ahová soha nem kívánt visszatérni. Amerikában Viszont az FBI élete végéig megfigyelés alatt tartotta, mint Amerika-ellenes személyt. „A szabadságszerető Amerika illúziójától megfosztották, utolsó öt éve életének legszomorúbb fejezete.” Végül a Nobel-díjat sem élete legnagyobb alkotásáért, a speciális és általános relativitáselméletért kapta meg 1921-ben, hanem a fényelektromos jelenség értelmezéséért. Életének utolsó évtizedeiben Amerikában, Princetoni tartózkodása alatt, a tudomány élvonalából is mellékvágányra került, „...akkor már úgy festett, mint egy régi, pecsétellátott múzeumi tárgy, nagy értékű ritkaság” – idézi a szerző Maurice Solovine-t.

A tudományos eredmények keletkezési körülményeit és magukat az eredményeket a könyv szakmailag általában kifogástalanul mutatja be, ha természetesen nem is lehetne a relativitáselmélet tankönyvéül használni. Mindenesetre – az eredmények megszületésének részleteit bemutatva – a szakember számára is újdonságot jelent például, amikor értesül az általános relativitáselmélet végső formája kialakulásának a drámájáról 1915-ben, amikor szinte hetenként módosítva téregyenleteit, jutott el végső formájukhoz. „1915. november 15-én, egy csütörtöki napon, egy hónapon belül immár negyedszer mutatta be akadémikus társainak* átdolgozott elméletét...”. Azonban „...amit az urak akkor megismerhettek, azok az általános relativitáselmélet máig érvényes téregyenletei voltak.”

Einstein – mint ismeretes – valójában soha nem tudta elfogadni a kvantumelméletet, elutasította a természettörvények statisztikai jellegét. Másrészt 1925-ben megkezdte erőfeszítéseit egy világképlet felállítására. „Több mint 30 éven keresztül azon dolgozott, hogy egyetlen formális rendszerbe foglalja a világnak a kvantumoktól az univerzumig terjedő eseményeit, azaz a mikrovilágra és a makrovilágra egyaránt érvényes elméletet alkosson.” „Einstein minden évben új elmélettel szolgált” – idézi a szerző Paulit. „Bizakodva hozta nyilvánosságra a következő áttörést, majd csendben visszavonta.”

Ami politikai nézeteit illeti, kétségtelenül baloldali beállítottságú és pacifista volt. Ez utóbbit illetően azonban a nácik esetében kivételt tett az emberiség és a civilizáció védelmében. „Einstein ... aki, jó előre látta, hogy a németek hódító háborúra készülnek, most félretette pacifizmusát. Amerikában látta az egyetlen hatalmat, amely képes szembe szállni a barnaingesek előrenyomulásával.” Egyébként Einstein: „Minden jó üggyhöz a nevét adta anélkül, hogy a bonyodalmakba belegondolt volna. Bár gondolkodásmódja egyre inkább a politikai paletta baloldalára helyezte őt, miközben a politikai hangulat Németországban fokozatosan jobbra tolódott,

radikális marxista és leninista soha nem vált belőle.”

Utaltunk már rá, hogy két fejezet is foglalkozik azzal, hogyan vált Einstein a tudomány „példátlan személyi kultusszal” körülvett „popsztárjává”. Ma is folyik a kutatás életének legkisebb mozzanatai iránt is. A világban ma is két nagy intézmény van, ahol leveleit, feljegyzéseit stb., illetve a neki küldött leveleket, rá vonatkozó írásokat őrzik és kutatják: az Einstein-archívum a jeruzsálemi Héber Egyetemen és az „Einstein Papers Project” Pasadenában a „California Institute of Technology” keretében, nem beszélve az emlékszóbaírókról Németországban és Amerikában.

Végül zsidósága és vallásossága. Ismeretes, hogy elsődleges vallásos hitét tinédzser korában elvesztette, de zsidó identitását soha sem tagadta meg. Egyébként a vallásossággal kapcsolatban különböző, részben egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat ill. megállapításokat is tett. „Nem vagyok képes hinni egy olyan istenben, amely teremtményeit jutalmazza vagy bünteti, egyáltalán a miénkhez hasonló akarattal rendelkezik.” De: „A számunkra felfoghatatlan létezésének tudata, a mélyebb értelem és a sugárzó szépség manifesztációja, amely értelmünk számára csak annak legprimitívebb formáiban hozzáférhető – ez a tudás és ezek az érzések adják az igazi vallásosságot; ebben az értelemben én a mélyen vallásos emberek közé tartozom.” Vagy még egyértelműbben: „Minden valódi természetkutatóhoz közel áll a vallásos érzület valamely formája; mert a rendkívül finom összefüggések láttán nem hiheti, hogy ő maga képes lett volna valaha is kigondolni. A kutató úgy érzi magát az ismeretlennel szemben, mint a gyermek, aki a felnőttek fölényes erejét szeretné megérteni.”

A könyv rendkívül gazdag forrás- és jegyzetanyaggal zárul, mint „Az idézetek forrásai”, „Források és irodalom”, „A képek forrásai”, „Névmutató”, „Köszönetnyilvánítás”.

Mint hiányosságot végül a gyenge minőségű papírt kell megemlítenünk, amelyből a könyv készült, és amely különösen a képanyag bemutatására teljesen alkalmatlan.

Berényi Dénes

* Mindez a Porosz Tudományos Akadémián történt Berlinben. B.D.

Hoffmann Zsuzsanna: Ételek és italok az ókori Rómában Quintus Kiadó, Szeged, 2011. 151 lap

Egy adott történelmi kor táplálkozaskultúrája mindig jól tükrözi a korszak gazdasági és társadalmi viszonyait. Megállapítható ez az ókori Róma esetében is, ahogy erre Hoffmann Zsuzsanna rámutat új könyvében, mely az eredeti források (elsősorban az idősebb Cato, Apicius, Varro, Columella és az idősebb Plinius étkezési tanácsai és receptjei, néhány feliratos emlék, valamint az ételeket és lakomákat ábrázoló falfestmények motívumai) alapján sajátos nézőpontból tárja fel előttünk a rómaiak mindennapi életét.

Az öt fejezetből álló mű első fejezete ismerteti a római konyha jellemző vonásait, a korabeli étkezési szokásokat, és sorra veszi a római háziasszonyok és szakácsok által használt alapanyagokat (zöldségek, gyümölcsök, fűszerek, húsok, halak stb.). Itt többek között megtudhatjuk, hogy a rómaiak szívesen keverték az édes, a sós és a savanyú ízeket, s ételeiket erjesztett halakból készített mártással (ún. garummal) ízesítették. Az irodalmi művekben található lakomaleírások a kor vallási szokásairól és erkölcsi viszonyairól is tájékoztatnak.

A második fejezet korabeli ételrecepteket tartalmaz nagyrészt a szerző saját fordításában. Mivel e receptek sokszor utalnak a nyersanyagok megtermelésére és beszerzésére, sokat elárulnak a kor mezőgazdasági és kereskedelmi viszonyairól. A receptek magukon hordják elkészítőik jellemvonásait, s az is egyértelműen látszik, hogy kiknek készültek. A szigorú erkölceiről, józan és mértéktartó életviteléről híres Cato (Kr. e. 234–149) receptjei teljesen puritánok, az egyszerű átlagembereknek szólnak, akik maguk főztek, e receptek ezért a nyersanyagok felhasználandó mennyiségét is tartalmazzák, sőt, még a kezek és edények tisztaságára is felhívják a figyelmet. Ezzel szemben a rendkívül fényűző életet élő nagy ínyenc, Gavius Apicius (Kr. e. 25 – Kr. u. 25) olyan recepteket hagyott ránk, melyek túlzóak és pazarlóak (ilyen például a páva-flamingó-fülemüle-nyelvpástétom, vagy a tejjel hizlalt csiga elkészítésének leírása). Jellemző rájuk a sokféle fűszer szinte való-

gatás nélküli halmozása és a sok tengeri élőlény felhasználása. E receptek minden bizonnyal azoknak az előkelő személyeknek íródtak, akik olyan gyakorlott szakácsokat alkalmaztak, akiknek nem volt szükségük az alapanyagok mennyiségének feltüntetésére, mivel jól ismerték a megfelelő arányokat.

A következő fejezet a hozzávalók és az elkészült ételek tárolásának és tartósításának módszereiről szól. Az antik szerzők tanácsait olvasva elcsodálkozhatunk azon, hogy a modern kor eszközei, a hűtők és tartósítószer alkalmazása nélkül milyen praktikusan oldották meg az ókorban a táplálékok tárolását és konzerválását. Az ételek levegőtől való elzárására mézet, olajat, sőt vagy ecetet használtak, s az edényeket gipszel vagy szurokkal zárták le. A húsokat szárítással és füstöléssel tartósították. A gyümölcsöket manapság többnyire lekvárként vagy befőttként elkészítve, hőkezeléssel konzerváljuk. A rómaiaknál is voltak hasonló készítmények, a befőzéshez szükséges cukorszirupot aszúval vagy sűrűre főzött musttal helyettesítették. Columella, a neves agrárszakíró, aki Catóhoz hasonlóan elsősorban gyakorlati tanácsokkal kívánta ellátni olvasóit, a tartósításra szánt gyümölcsök leszedésének idejét is meghatározta: így például azt javasolta, hogy a birsalmát fogyó hold idején, derűs időben szedjék. Az ókori szakemberek máig hasznosítható tanácsként állapították meg, hogy csak hibátlan, s nem túl érett gyümölcsöket lehet tartósítani. A gyümölcsök belsejében rejtőző férgek ellen pedig elsősorban a sózást javasolták.

A negyedik fejezet a borok különböző fajtaival, a bor készítésének és tárolásának módszereivel, az ivóvízhiánnyal szorosan összefüggő borfogyasztási szokásokkal, a bor felhasználásának lehetőségeivel (a rómaiak az ételek elkészítéséhez és tartósításához is gyakran használtak bort) és a bor élettani hatásaival foglalkozik. Itt az aszú és a drága fűszerekkel ízesített borok előállításának módja mellett a rabszolgáknak szánt gyenge minőségű löre elkészítésének technikáját is megismerhetjük. A forrásokban számos taná-

csot találhatunk a bor feljavítására, ízesítésére, rossz szagának elvételére. Nagy figyelmet fordítottak a különféle mustok préselésére és kezelésére, hiszen cukor hiányában sokszor használták ezt az italt édesítő-, illetve tartósítószerként is. A must megecetesedését főzéssel és egy kis gipsz hozzáadásával gátolták meg. A szerző többször említi, hogy a rómaiak (legalább is a korai időkben) a nők számára tiltották a borfogyasztást. Hozzátehetjük ehhez, hogy Romulus egyik ősi törvénye szerint a férj két itkból ölthette meg jogosan feleségét: ha a nő házasságtörést követett el, vagy ha bort ivott (Dion. 2,25).

A könyv utolsó fejezete a rómaiak által használt különféle házi orvosságokat, gyógykészítményeket, a népi orvoslás korabeli eszközeit ismerteti. Érdekes, hogy Apicius az „orvosi” receptjeiben az ételreceptektől eltérően a felhasználandó összetevők pontos mennyiségét is megadja. Az idősebb Plinius természetrajzi művében kifejti az uborka, a répa, a vad murek és a fokhagyma gyógyhatásait. Mindezek mellett – az előző fejezet

szerves folytatásaként – elsősorban a bor orvosi alkalmazásáról, továbbá tisztító és fertőtlenítő hatásáról olvashatunk itt érdekes forrásszövegeket. E jól kiválasztott szövegekhez érdemes hozzátennünk az újszövetségi Szentírás három apró részletét: az irgalmas szamaritánus Jézus példabeszédében olajat és bort használ a seb fertőtlenítésére (Lk 10,34), a passió eseményei szerint a mirhával kevert bort a kínok enyhítésére használták (Mk 15,23), s végül Pál apostol azt ajánlotta Timóteusnak, Efezus püspökének, hogy gyomorbántalmaira gyógyszerül igyon egy kis bort (1Tim 5,23).

Az ókortörténészként és műfordítóként egyaránt elismert szerző új könyve az eddig megjelent Apicius-fordításoknál jóval szélesebb körű ismereteket nyújt az ókori rómaiak konyhaművészetéről és táplálkozáskultúrájáról. A magyarázó jegyzetekkel gazdagon ellátott forrásszövegeket közlő művet egy hús fotóból álló melléklet zárja.

Gedeon Magdolna

Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Az iskola térben, időben.

Oktatás és társadalom sorozat, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2011. 289 lap

A Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt az 1970-es évek közepén vette kezdetét az a kutatói együttműködés, amelyben e kötet szerzői az időszak leglátványosabb oktatáspolitikai történéseinek vizsgálatával (tantervi reform és az ún. strukturális reform) a hazai nevelés- és oktatáskutatásnak méltán ismert és elismert képviselőivé váltak. Az általuk képviselt kutatási irány ('oktatásökológia') a területi kutatások (avagy a társadalom-földrajzi szemlélet) relevanciáját hivatott vizsgálni az oktatásügyről és az iskolareformról szóló tudásunk alakulásában.

A tér és a társadalom; a település és az iskola egymásba fonódásának felismerése új szempontokkal gazdagította a hazai kutatási megközelítéseket. E kettő viszonyának függvényében olyan fejlesztési stratégiákat ('művelődési városközpontok' koncepciója) próbáltak kidolgozni, amelyek a helyi szükségletek (hagyományok, kultúrák) figyelembe

vételével készültek. Újdonság számba ment a népszámlálási és a teljes körű iskolai statisztikák felhasználása, egyedinek számítottak továbbá azok az 1970-es, 1980-as évtizedre jellemző megyei és a települési szintű esettanulmányok is, amelyek a felmerülő oktatásügyi problémáknak a feltárására és megoldási módjaira próbáltak javaslatokat megfogalmazni. Az oktatásügyi kihívások és reformok kora azonban ezzel nem ért véget, hiszen az 1989/90-ben bekövetkezett rendszerváltás gyökeres átalakulást hozott, s egyúttal új dinamikát adott a kutatásoknak. Nem túlzás azt állítani, hogy az egész oktatási rendszert újra kellett gondolni, s ennek a dilemmának a lenyomatai a kötet tanulmányaiban ('Az oktatás fejlesztési koncepciója' és 'Hány plusz hány?') is felcsillannak. A 2000-es években közölt írások ('A fejlesztés térségi változatai' és 'Felnöttek a felsőoktatásban') ismét ráirányították a figyelmet társadalmunk

csot találhatunk a bor feljavítására, ízesítésére, rossz szagának elvételére. Nagy figyelmet fordítottak a különféle mustok préselésére és kezelésére, hiszen cukor hiányában sokszor használták ezt az italt édesítő-, illetve tartósítószerként is. A must megecetesedését főzéssel és egy kis gipsz hozzáadásával gátolták meg. A szerző többször említi, hogy a rómaiak (legalább is a korai időkben) a nők számára tiltották a borfogyasztást. Hozzátehetjük ehhez, hogy Romulus egyik ősi törvénye szerint a férj két itkból ölthette meg jogosan feleségét: ha a nő házasságtörést követett el, vagy ha bort ivott (Dion. 2,25).

A könyv utolsó fejezete a rómaiak által használt különféle házi orvosságokat, gyógykészítményeket, a népi orvoslás korabeli eszközeit ismerteti. Érdekes, hogy Apicius az „orvosi” receptjeiben az ételreceptektől eltérően a felhasználandó összetevők pontos mennyiségét is megadja. Az idősebb Plinius természetrajzi művében kifejti az uborka, a répa, a vad murek és a fokhagyma gyógyhatásait. Mindezek mellett – az előző fejezet

szerves folytatásaként – elsősorban a bor orvosi alkalmazásáról, továbbá tisztító és fertőtlenítő hatásáról olvashatunk itt érdekes forrásszövegeket. E jól kiválasztott szövegekhez érdemes hozzátennünk az újszövetségi Szentírás három apró részletét: az irgalmas szamaritánus Jézus példabeszédében olajat és bort használ a seb fertőtlenítésére (Lk 10,34), a passió eseményei szerint a mirhával kevert bort a kínok enyhítésére használták (Mk 15,23), s végül Pál apostol azt ajánlotta Timóteusnak, Efezus püspökének, hogy gyomorbántalmaira gyógyszerül igyon egy kis bort (1Tim 5,23).

Az ókortörténészként és műfordítóként egyaránt elismert szerző új könyve az eddig megjelent Apicius-fordításoknál jóval szélesebb körű ismereteket nyújt az ókori rómaiak konyhaművészetéről és táplálkozás-kultúrájáról. A magyarázó jegyzetekkel gazdagon ellátott forrásszövegeket közlő művet egy hús fotóból álló melléklet zárja.

Gedeon Magdolna

Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Az iskola térben, időben.

Oktatás és társadalom sorozat, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2011. 289 lap

A Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt az 1970-es évek közepén vette kezdetét az a kutatói együttműködés, amelyben e kötet szerzői az időszak leglátványosabb oktatáspolitikai történéseinek vizsgálatával (tantervi reform és az ún. strukturális reform) a hazai nevelés- és oktatáskutatásnak méltán ismert és elismert képviselőivé váltak. Az általuk képviselt kutatási irány ('oktatásökológia') a területi kutatások (avagy a társadalom-földrajzi szemlélet) relevanciáját hivatott vizsgálni az oktatásügyről és az iskolareformról szóló tudásunk alakulásában.

A tér és a társadalom; a település és az iskola egymásba fonódásának felismerése új szempontokkal gazdagította a hazai kutatási megközelítéseket. E kettő viszonyának függvényében olyan fejlesztési stratégiákat ('művelődési városközpontok' koncepciója) próbáltak kidolgozni, amelyek a helyi szükségletek (hagyományok, kultúrák) figyelembe

vételével készültek. Újdonság számba ment a népszámlálási és a teljes körű iskolai statisztikák felhasználása, egyedinek számítottak továbbá azok az 1970-es, 1980-as évtizedre jellemző megyei és a települési szintű esettanulmányok is, amelyek a felmerülő oktatásügyi problémáknak a feltárására és megoldási módjaira próbáltak javaslatokat megfogalmazni. Az oktatásügyi kihívások és reformok kora azonban ezzel nem ért véget, hiszen az 1989/90-ben bekövetkezett rendszerváltás gyökeres átalakulást hozott, s egyúttal új dinamikát adott a kutatásoknak. Nem túlzás azt állítani, hogy az egész oktatási rendszert újra kellett gondolni, s ennek a dilemmának a lenyomatai a kötet tanulmányaiban ('Az oktatás fejlesztési koncepciója' és 'Hány plusz hány?') is felcsillannak. A 2000-es években közölt írások ('A fejlesztés térségi változatai' és 'Felnöttek a felsőoktatásban') ismét ráirányították a figyelmet társadalmunk

területi egyenlőtlenségeire és a fejlesztés igényére.

Az a közös szemléletmód, amely az 1970-es évek oktatásügyi reformjainak talaján született, a 2000-es évek második felében éledt újjá. Érzékelhető, hogy a kutatási terület (kis iskolák, „művelődési városközpontok”) megváltozott, és átveddött a felsőoktatás világába. A társadalom-földrajzi szemlélet azonban nagyon is megmaradt például a három vidéki egyetem hallgatóinak összehasonlításában.

Ennek a szemléletnek a szellemében készült a szerzők által kiválasztott írásokból álló kötet. A szövegek jelentős részét korábban már publikálták (könyvrészletként, tanulmánykötet részeként vagy folyóiratban), esetleg konferencián hangzottak el, más részük azonban csak korlátozott nyilvánosságot kapott. S ez kellő magyarázat az újrakiadásra.

A kérdések, amelyek ilyenkor óhatatlanul megfogalmazódnak bennünk, így hangzanak: Mi a célja egy ilyen válogatásnak? Miért pont ezek az írások kerültek kiválasztásra? Mi köti össze őket? Miért érdemes egy ilyen kötetet olvasni? És kiknek szól egy ilyen kötet? Mennyire érvényesek és aktuálisak az itt tett kijelentések és megfigyelések? Mindennek milyen tanulsága van az oktatáskutatás jövőjére nézve? Amellett érvelek, hogy egy ilyen munkának igenis van célja, szempontrendszere, koherenciája, érvényessége, aktualitása és „üzenete”.

A cél annak az oktatásügyi kontextusnak a megragadása, amelyben az 1970-es évektől egészen napjainkig az oktatásügyi reformok lezajlottak. Az itt közölt tanulmányok három korszak (az 1970–1980-as évek; az 1989/90-es rendszerváltás időszaka és a 2000-es évek) lenyomatait, s az írások csak e korok sajátos (társadalmi, politikai) kontextusának ismere-

tében érvényesek és olvasandók.

A társadalom-földrajzi, vagy regionális szemlélet és az oktatásökológiai megközelítés végig kíséri valamennyi itt megjelent írást, s egyúttal hűen tükrözi azt a gondolkodásmódot, amely a szerzőket jellemzi. Az 1970-es évek nagy „találmánya” (művelődési városközpontok), mára úgy tűnik, elvesztette jelentőségét, bár, ha közelebbről megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy nagyon is élő jelenség leírásáról van szó, csak éppen a kifejezés (‘tanuló régió’) változott meg.

A kötet tehát megannyi tanulsággal szolgál, mivel több mint harminc év oktatás- és iskolareformjainak „történetét” tárja elénk. Aktuális, hiszen ma is léteznek területi egyenlőtlenségek az oktatásban; ma is másként érvényesülnek a politikai preferenciák a fővárosban, a megyeszékhelyeken, vagy éppen a kisebb településeken; a „társadalmi hatásmechanizmusok” ma is eltérő iskolastruktúrát irányoznak elő az ország különböző feltételekkel rendelkező, különböző fejlődési utak vagy éppen zsákutcák előtt álló vidékei számára. Az oktatásügy problémái tehát újra és újra aktuális kérdésként jelentkeznek az oktatásökológiai kutatási irány képviselői előtt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nem pusztán a regionális kutatók számára tartogat kellemes olvasmányélményt ez a kötet, hanem azt valamennyi társadalom- és oktatáskutató haszonnal forgathatja akár a nosztalgia-áras, akár a Heuréka-élmény átélése (ez a probléma már akkor is létezett) szempontjából. De akár abból a megfontolásból is, hogy átlássuk annak a több évtizedre visszatekintő tudományos gondolkodásmódnak az evolúcióját, amely a társadalom és az iskola viszonyának elemzésében példaértékű eredményeket hozott a hazai nevelés- és oktatáskutatás számára.

Tózsér Zoltán

Molnár Máté: A templomos lovagrend alkonya

Miles Christi, Budapest, 2010. 348 lap

A könyv a templomosok történetének utolsó tíz évét dolgozza fel, központi témája a rend megvádolása, perbe fogása és végül a felosz-

latása. Pánczél Hegedűs János a könyvhöz írt előszavában kitér arra, hogy a közvéleményben milyen sok tévhit él a renddel kapcsolat-

területi egyenlőtlenségeire és a fejlesztés igényére.

Az a közös szemléletmód, amely az 1970-es évek oktatásügyi reformjainak talaján született, a 2000-es évek második felében éledt újjá. Érzékelhető, hogy a kutatási terület (kis iskolák, „művelődési városközpontok”) megváltozott, és átveddött a felsőoktatás világába. A társadalom-földrajzi szemlélet azonban nagyon is megmaradt például a három vidéki egyetem hallgatóinak összehasonlításában.

Ennek a szemléletnek a szellemében készült a szerzők által kiválasztott írásokból álló kötet. A szövegek jelentős részét korábban már publikálták (könyvrészletként, tanulmánykötet részeként vagy folyóiratban), esetleg konferencián hangzottak el, más részük azonban csak korlátozott nyilvánosságot kapott. S ez kellő magyarázat az újrakiadásra.

A kérdések, amelyek ilyenkor óhatatlanul megfogalmazódnak bennünk, így hangzanak: Mi a célja egy ilyen válogatásnak? Miért pont ezek az írások kerültek kiválasztásra? Mi köti össze őket? Miért érdemes egy ilyen kötetet olvasni? És kiknek szól egy ilyen kötet? Mennyire érvényesek és aktuálisak az itt tett kijelentések és megfigyelések? Mindennek milyen tanulsága van az oktatáskutatás jövőjére nézve? Amellett érvelek, hogy egy ilyen munkának igenis van célja, szempontrendszere, koherenciája, érvényessége, aktualitása és „üzenete”.

A cél annak az oktatásügyi kontextusnak a megragadása, amelyben az 1970-es évektől egészen napjainkig az oktatásügyi reformok lezajlottak. Az itt közölt tanulmányok három korszak (az 1970–1980-as évek; az 1989/90-es rendszerváltás időszaka és a 2000-es évek) lenyomatait, s az írások csak e korok sajátos (társadalmi, politikai) kontextusának ismere-

tében érvényesek és olvasandók.

A társadalom-földrajzi, vagy regionális szemlélet és az oktatásökológiai megközelítés végig kíséri valamennyi itt megjelent írást, s egyúttal híven tükrözi azt a gondolkodásmódot, amely a szerzőket jellemzi. Az 1970-es évek nagy „találmánya” (művelődési városközpontok), mára úgy tűnik, elvesztette jelentőségét, bár, ha közelebbről megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy nagyon is élő jelenség leírásáról van szó, csak éppen a kifejezés (‘tanuló régió’) változott meg.

A kötet tehát megannyi tanulsággal szolgál, mivel több mint harminc év oktatás- és iskolareformjainak „történetét” tárja elénk. Aktuális, hiszen ma is léteznek területi egyenlőtlenségek az oktatásban; ma is másként érvényesülnek a politikai preferenciák a fővárosban, a megyeszékhelyeken, vagy éppen a kisebb településeken; a „társadalmi hatásmechanizmusok” ma is eltérő iskolastruktúrát irányoznak elő az ország különböző feltételekkel rendelkező, különböző fejlődési utak vagy éppen zsákutcák előtt álló vidékei számára. Az oktatásügy problémái tehát újra és újra aktuális kérdésként jelentkeznek az oktatásökológiai kutatási irány képviselői előtt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nem pusztán a regionális kutatók számára tartogat kellemes olvasmányélményt ez a kötet, hanem azt valamennyi társadalom- és oktatáskutató haszonnal forgathatja akár a nosztalgia-íz, akár a Heuréka-élmény átélése (ez a probléma már akkor is létezett) szempontjából. De akár abból a megfontolásból is, hogy átlássuk annak a több évtizedre visszatekintő tudományos gondolkodásmódnak az evolúcióját, amely a társadalom és az iskola viszonyának elemzésében példaértékű eredményeket hozott a hazai nevelés- és oktatáskutatás számára.

Tózsér Zoltán

Molnár Máté: A templomos lovagrend alkonya

Miles Christi, Budapest, 2010. 348 lap

A könyv a templomosok történetének utolsó tíz évét dolgozza fel, központi témája a rend megvándorlása, perbe fogása és végül a felosz-

latása. Pánczél Hegedűs János a könyvhöz írt előszavában kitér arra, hogy a közvéleményben milyen sok tévhit él a renddel kapcsolat-

ban (mint például az okkultizmus vádja), melyeket a témában itthon megjelent könyvek nagy része tovább erősíti. Az előszó szerzője éppen ezért tartja Molnár Máté könyvét oly nagy jelentőségűnek, mivel a szerző korabeli források és a legújabb kutatások alapján igyekszik a rend elleni per hiteles történetét bemutatni, így próbálva meg leszámolni a tévhitekkel és legendákkal.

Az első fejezetben a szerző részletesen bemutatja a szentföldi Akko 1291-es eleste utáni történetét, a Perzsiát elfoglaló mongolok és a mameluk Egyiptom vetélkedését Szíriáért, vagy a lovagrendek egy új hídfőállás kiépítésére tett sikertelen kísérletét Ruad szigetének elfoglalásával. Átfogó képet kaphatunk a térség politika- és hadtörténetéről, valamint megismerhetjük a hatalmi viszonyokat, amelyekkel a régóta tervezett, új keresztes hadjáratnak szembesülnie kellett volna. A továbbiakban sor kerül a franciaországi politikai helyzet bemutatására, mikor is kiderül, hogy a rend milyen megbecsült helyet töltött be a királyságon belül. A királyi kincstárat például a párizsi rendházban őrizték, vagy a rend egyes tagjai éppen a királynak beszédet adót ellenőrizték elfogásukkor. Maga Fülöp király is folyamodott tiszteletbeli tagságért negyedik felesége halála után (ezt végül elutasították), amire szintén nem kerülhetett volna sor, ha a rend nem lett volna megbízható és köztiszteltetben álló. A rend vádlóinak kilétét vizsgálva a szerző megállapítja, hogy bár csak egy személyt ismerünk név szerint (Esquieu de Floyran), valamennyien a rend kizárt, renegát tagjai voltak, mindannyiukat köztörvényes bűncselekményért fogták el, és csak úgy kerülhettek el a büntetést, ha fényt derítenek egy a sajátjukénál nagyobb bűnre. A kor felfogása szerint az eretnokség volt a legnagyobb bűn, így a vádlók mondhatni biztosra akartak menni, hogy ők maguk elkerülik a büntetést. A per első szakaszát vizsgálva a szerző rögtön kiemeli az eljárás koncepciój jellegét. A rendtagok elfogására az egész királyságban egyszerre került sor, a beismerő vallomások nagy részét kínvallatással szerezték meg, illetve gyakran manipulálták a vizsgálat jegyzőkönyveit (pl. a tagadó vallomások közül csak néhányat jegyeztek le, míg a beismerők mindegyikét, így az utóbbiak

terjedelemben jóval felülmúlták az előbbieket). Az eljárást ráadásul a világi hatalom folytatta, bár az eretnokség vádjának esetében ez az inkvizíció, vagyis az egyház hatásköre lett volna.

Ezek után következnek, a könyv (szerintem) legfontosabb, „legértékesebb” fejezetei, melyek a rend bűnösségének kérdésével, ill. a rend elleni fellépés okaival foglalkoznak, ezek a fejezetek teljesítik leginkább az előszóban megfogalmazott célokat. A bűnösség kérdésének vizsgálatánál a szerző kutatói álláspontokat ismertet, melyeket három nagy csoportba lehet osztani: ártatlan, bűnös, csak részlegesen bűnös. A rend ártatlanságát képviselők (ők vannak többségben) Fülöp király kapzsiságát és Kelemen pápa erélytelenségét emelik ki, mint fő okot, a rend elítéléséért. A bűnösséget hangoztatók a rend korruptségát hangsúlyozzák és a király védelmére kelnek. A harmadik álláspont, a rend részleges bűnössége, kompromisszum az előző kettő között. Eszerint a rendben előfordulhattak visszaélések, de ezek nem lehettek olyan általánosak, mint azt a vádak állítják. Sőt, nincs ok feltételezni, hogy hasonló visszaélések más lovag- vagy szerzetesrendeknél ne fordulhattak volna elő, tehát a rend elleni fellépés mindenképpen túlzó volt, és abból a szempontból mindenképpen jogszerűtlen, hogy csak egyének, nem pedig az egész testület ellen kellett volna irányulnia. Mi lehetett tehát a templomosok elleni fellépés valódi oka? Erre a kérdésre a szerző a következő fejezetben próbál választ adni. A lehetséges okokat hat csoportba osztja (személyes, erkölcsi, pénzügyi, egyházpolitikai, belpolitikai, valamint külpolitikai–katonai) és külön-külön vizsgálja meg azokat. A személyes (Fülöp felvételi kérelmét elutasították) és erkölcsi (a rend korruptség, eretnoksége) ok inkább csak ürügy lehetett a rend elleni fellépésre. Fülöp más kérdésekben reálpolitikusnak mutatkozott, így valószínűtlen, hogy vállalt volna egy ekkora konfliktust személyes sértődöttség miatt. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a sértődés mellett a hálálkodásra is lett volna oka. Mikor ugyanis 1306 nyarán (a letartóztatásra ugyanezen év októberében került sor!) Párizsban felkelés tört ki pénzügyi rendeletei miatt, a király a templomosok rendházába menekült, ahol

három napig ostromolták, sikertelenül. Az erkölcsi vádakkal többször foglalkozik a szerző, megállapítva, hogy valóság tartalmuk csekély. A pénzügyi ok, vagyis a rend vagyonának megszerzése, már valódi tényező lehetett, de mégsem olyan súlyú, mint azt a közvélemény tartja. Igaz, hogy a per lefolyása alatt a lefoglalt birtokok jövedelmét a király használhatta fel, véglegesen nem volt esélye megszerezni azokat. A párizsi egyetem jogászaik és teológusainak állásfoglalása szerint a rend vagyona korábbi adományokból állt, amelyeket az eredeti célra, vagyis a Szentföld felszabadítására kellett felhasználni. Az egyházpolitikai okok viszont ténylegesen komoly szerepet játszottak a rend perbe fogásában. A 14. század elején négy nagy (konceptiós) per zajlott az egyház ellen, köztük az elhunyt VIII. Bonifác pápa ellen is. A francia király és a pápa között olyan hatalmi harc bontakozott ki, amely a pápaság és császárság között már lezajlott, a templomosok elleni fellépés pedig jól illeszkedik ebbe a folyamatba. A belpolitikai okokat vizsgálva, vagyis hogy a rend kiváltságaival és szervezettségével akadályozta a király központosító törekvéseit, megállapítható, hogy ezek sem tartoztak a valódi okok közé. Nemcsak a templomosok rendelkeztek kiváltságokkal a francia társadalomban, ráadásul az elfogatásuk körülményei bizonyítják, hogy nem voltak képesek komoly ellenállás kifejtésére: rendházaik az országban szétszórtan, egymástól elvágvá helyezkedtek el, a harcoló rendtagok zöme pedig eleve Cipruson tartózkodott. A külpolitikai és katonai okok Fülöp és a Capeting dinasztia hatalmi törekvéseit takarják. Ezek szerepe a szerző szerint olyan jelentős, hogy külön fejezetben foglalkozik velük, ahol bemutatja például a két lovagrend összevonására, ill. egy új kereszties hadjárat megindítására vonatkozó terveket, ahol mind az egyesített rend, mind a Jeruzsálemi királyság élén Fülöp fiai álltak volna. Ismerteti továbbá

Fülöp egyéb dinasztikus ambícióit is, például a Latin Császárság visszaállítását Valois Károllyal az élén.

A könyv utolsó fejezetei a rend elleni per utolsó szakaszával, a templomosok védekezésével, ill. a feloszlatott rend vagyonának a sorsával foglalkoznak. Fülöp eredetileg gyors eljárást akart, erre utal például a letartóztatás módja, a felhozott vádak súlyossága vagy a kikényszerített beismerő vallomások nagy száma. Kelemen pápa eleinte még kiállt a rend mellett, és különböző eszközökkel késleltette az eljárást és az ítéletozatalat. A döntés végül az 1311–12-es vienne-i zsinatra maradt, addigra azonban a pápa kihátrált a rend mögül, és inkább a vagyon átmentésével foglalkozott, hogy az a johannitákhoz kerüljön. A szerző megvizsgálja ezen döntés okait, és arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg politikai kompromisszum született. A pápa enged a királynak a templomosok ügyében, cserébe az felhagy a Bonifác pápa elleni perrel, így felszabadulhatnak az erők az új kereszties hadjárat megindítására. A szerző foglalkozik a per és a vagyonátadás lezajlásával a többi európai országban is, és megállapítja, hogy Franciaországban kívül sehol sem „hittek” igazán a rend bűnösségében. A kivallatás alkalmazása és így a beismerő vallomások száma is igen csekély. A vagyon nagy része pedig mindenhol a johannitákhoz került, kivéve az Ibériai-félszigeten, ahol a reconquista miatt az uralkodók a helyi lovagrendeket igyekeztek erősíteni.

Molnár Máté könyvével hiteles képet kaphatnak a témával megismerkedni vágyók a templomos lovagrend történetének utolsó fejezetéről. A mű bibliográfiájából megismerhető a témakör forrásai és szakirodalma, így kutatáshoz is jól felhasználható. A szerzőnek sikerült teljesítenie az előszóban megfogalmazott céljait, hogy leszámoljon a renddel kapcsolatos tévhitekkel.

Debreczeni Ádám

E szám szerzői

<i>Berényi Dénes</i>	fizikus, akadémikus (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Debreczeni Ádám</i>	angol-történelem szakos tanár – Debrecen
<i>Dorogi Zoltán</i>	projektmenedzser (Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség – Debrecen);
<i>Fekete Károly</i>	teológus, egyetemi tanár, rektor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Debrecen)
<i>Gedeon Magdolna</i>	jogász, egyetemi docens (Miskolci Egyetem – Miskolc)
<i>Jeney-Tóth Annamária</i>	történész, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Kerepeszki Róbert</i>	történész, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Kovách Ádám</i>	fizikus, ny. tudományos főmunkatárs (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Lukács Nikolett</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Mező Ferenc</i>	geográfus, egyetemi docens (Eszterházy Károly Főiskola – Eger)
<i>Mohos Nagy Éva</i>	operaénekes, főiskolai tanár – (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Nagy Attila</i>	környezetgazdálkodási agrármérnök, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem MÉK – Debrecen)
<i>Nagy Sándor</i>	mérnök (Debrecen MJV Önkormányzata – Debrecen)
<i>Riczu Péter</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Tamás János</i>	agrármérnök, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Tőzsér Zoltán</i>	PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XX. No. 1-2.

NEW ISSUE

2012. APRIL

CONTENTS

ARTICLES

- Sándor Nagy*: Past, present and future of the Eastern Main Canal..... 3
Attila Nagy–Péter Riczu–János Tamás: Planning water supply to apricot trees..... 16
Ferenc Mező-Zoltán Dorogi: Traditions and modernity: plans on district structure in Hajdu-Bihar county 27

NOTES

- Dénes Berényi*: Arts and science hand in hand 36
Éva Mohos Nagy: Establishment and development of the Debrecen opera company 41
Nikolett Lukács: The novel of essential crime – The portrait of Dorian Gray by Oscar Wilde 46
Ádám Kovách: Some remarks on interdisciplinary communication..... 52

ANNIVERSARIES

- Annamária Jeney-Tóth*: Conference on the 650th anniversary of founding Debrecen city..... 57
Róbert Kerepeszki: Centenary of the Debrecen University 63
Károly Fekete: Congratulatory address to the Debrecen University on the centenary session of its Senate held on the 3rd February 2012 68

- BOOK REVIEWS 70